

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA
MERVANOĞULLARI (983-1085) VE
TARİHTEKİ YERİ**

Übeydullah ÖRETMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
2018**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA
MERVÂNOĞULLARI (983-1085) VE
TARİHTEKİ YERİ**

**DANIŞMAN : Prof. Dr. Orhan DOĞAN
JÜRİ : Dr.Öğretim Üyesi Yunus Emre TANSÜ
JÜRİ : Dr.Öğretim Üyesi Fatma ÇAPAN**

Übeydullah ÖRETMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
2018**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA MERVÂNOĞULLARI
(983-1085) VE TARİHTEKİ YERİ

Übeydullah ÖRETMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ / PROJESİ

Kod No :

Bu Tez/Proje ...../...../.... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
BAŞKAN

Dr.Öğretim Üyesi Yunus Emre TANSÜ
ÜYE

Dr.Öğretim Üyesi Fatma ÇAPAN
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Abdullah SOYSAL

Enstitü Müdürü

Bu çalışma.....tarafından desteklenmiştir.
Proje No:.....

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirimlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA MERVÂNİNOĞULLARI
(983-1085) VE TARİHTEKİ YERİ

Übeydullah ÖRETMEN

Danışman : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Yıl : 2018, Sayfa: 64 + IX

Jüri : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Başkan)
: Dr.Öğretim Üyesi Yunus Emre TANSÜ (Üye)
: Dr.Öğretim Üyesi Fatma ÇAPAN (Üye)

983-1085 yılları arasında hüküm süren Mervanî Hanedanlığı, stratejik bir bölge olan Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde kurulmuştur. Bölgedeki konjonktürel şartlara bağlı olarak hem gelişme göstermiş hem de komşularıyla etkili bir diplomasi örneği sergilemiştir.

Abbasi Devleti'nin siyasi ve askeri bakımdan zayıflaması o yüzyılda yeni güç dengelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Büveyhîler ve Hamdânîler bölgede etkin duruma gelmişlerdir. Mervanî Hanedanlığı'nın temellerinin atıldığı dönemde özellikle Büveyhî ve Hamdânî devletiyle yoğun münasebetler yaşanmıştır.

Yakındoğu coğrafyası tarihsel kontrolü daima güç olmuştur. Burası herşeyden önce bir geçiş bölgesi olup güçlü devletlerin hakimiyeti altında siyasi varlığını muhafaza edebilmiştir. Aksi halde bölge çeşitli siyasi teşekküllere ayrılmıştır. Yaklaşık beş asırdan beri bölge hakimiyetini elinde bulunduran Abbasi Halifeliği'nin zayıflaması, sosyal nizam ve kurallar gereğince yeni teşekküllerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İşte bu zemin üzerinde kurulan hanedanlıklardan biri de Mervanî Hanedanlığı'dır.

Yüzyıla yakın bir hakimiyet süren bu hanedanlık, altı hükümdara sahip olmuş ve kendi döneminde özellikle kuzey Mezopotamya'nın bir kültür ve sanat merkezi haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Mervanî Hanedanlığı, kuruluşundan itibaren bu coğrafyada etkili olan Abbasiler, Büveyhiler, Doğu Roma İmparatorluğu, Hamdânîler, Ukayliler, Fatimiler, Nümeyriler, Ermeniler - Gürcüler ve Selçuklular ile ilişki içinde olmuşlardır.

Mervanioğullarının özellikle Abbasiler ve Selçuklular ile olanlar ilişkileri çok

önemlidir. Zira Mervanî Hanedanlığının ortaya çıkması, Abbasiler'in bu yüzyılda zayıflamasıyla doğrudan ilgilidir. XI. yüzyıldan itibaren bölgede etkili olan Selçuklular ise Mervanî Hanedanlığı'nın son dönemine denk gelmişler ve yaşadıkları yoğun münasebetlerin ardından bu hanedanlığın tarihten silinmesine sebep olmuşlardır.

Tarihsel süreç içerisinde iç ve dış siyasette bölgede derin izler bırakan Mervanî Hanedanlığı hakkında yapılan çalışmalar çok yetersizdir. Eski kaynakların ve araştırma eserlerin ortaya koymaya çalıştığı gibi; Mervanî Hanedanlığı, hüküm sürdüğü bölgenin tarihi ile özdeşleşmiş tarihsel hafızalarda maddi ve manevi derin izler bırakmıştır.

Mervanî Hanedanlığının bölge tarihindeki en önemli misyonlarından birisi de bölgedeki Şîî etkilere karşı el-Cezire bölgesinin Sünni kalmasındaki mücadelesidir. Özellikle Nâsiruddevle zamanında başkent Meyyâfarikîn, büyük bir gelişme göstermiş, ilim, kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Sağlam surlarla çevrili olan Meyyâfârikîn aynı zamanda Şîîlik karşısında Sünniliğin sağlam bir kalesi olmuştur. Birçok Sünni alim ve sanatkarın şehre sığınması buranın ekonomi ve refah seviyesini de yükseltmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmamız, Mervanî Hanedanlığının kuruluşundan yıkılışına kadar, emir ve siyasi gelişmelerini ele alırken aynı zamanda bu hanedanlığın bölge kültür ve medeniyetine getirdiği katkılara da değinmektedir. Mervanî Hanedanlığı'nın Türk-İslam tarihindeki yeri de ele alınacaktır. Türk ve İslam tarihinde bir dönüm noktası olan Malazgirt zaferinde Mervaoğullarının önemli bir desteği olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mervanî Hanedanlığı, Abbasiler, Meyyâfârikîn, Selçuklular.

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT
MA THESIS

FROM FOUNDATION TO COLLAPSE MARWANIDS
(983-1085) AND THE PLACE IN HISTORY

Übeydullah ÖRETMEN

Supervisor : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Year : 2018, Pages: 64 + IX.

Jury : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Chairperson)
: Assist. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Fatma ÇAPAN (Member)

Marvanid Dynasty reigned between the years 983-1085, which is a strategic region was established in northern Mesopotamia. Depending on cyclical conditions in the region have both showed improvement both samples exhibited an effective diplomacy with its neighbors.

Abbasid Empire politically and militarily weakening led to the emergence of a new balance of power in that century. Hamdanids and Buwayhids have becomes active in the region. In the period that the basic Marwanid Dynasty has experienced particularly intense relations with the state Buwayhid and Hamdanid.

Near East geography has always been the power of historical control. First of all, it is a transitional region and has been able to maintain its political existence under the rule of the powerful states. Otherwise, the region is divided into several political annexes. The weakening of the Abbasid Caliphate, which has dominated the region for about five centuries in accordance with the social order and rules, new organizations have laid the groundwork for the emergence. One of the dynasties built on this ground is the Marvani Dynasty.

This dynasty, which was dominated near the century, had six rulers and it played an important role especially in the development of Northern Mesopotamia as a cultural and artistic center.

The Marvani dynasty has been influential in this geography since its foundation Abbasids, Buwayhids, Eastern Roman Empire, Hamdanids, ukayans, Fatimis,

Numeyris, Armenians - Georgians and Seljuks were in contact with.

The relations of the Marwanids, especially with the Abbasids and Seljuks, are very important. Because the emergence of the Marwanid Dynasty is directly related to the weakening of the Abbasids in this century. The Seljuks who were influential in the region from the beginning of the XI. century coincided with the last period of the Marvani Dynasty and after the intense relations they experienced, they caused this dynasty to be erased from history.

The work on the Marwanid Dynasty, which leaves deep traces in domestic and foreign politics in the region during the historical process, is very inadequate. As old sources and research works try to reveal the Marwanid Dynasty is identified by the history of the region in which it ruled it has left traces of material and spiritual deep in historical memories.

One of the most important missions of the Marwanid dynasty in the history of the region is the struggle of Al-Jazeera against the Shiite influence in the region. Especially in the time of Nasr al-Dawlah capital Mayyafariqin, has shown a great development, science, culture and art center has become. Meyafarikin, which is surrounded by rugged walls, has also been a strong fortress of Sunnite in the face of Shiism. Many Sunni scholars and craftsmen have taken refuge in the city, raising the level of economy and prosperity.

As a result, this study deals with Prince and political developments from the foundation of the Marwan dynasty to the fall of the Marwan dynasty it also refers to the contributions of this dynasty to the culture and civilization of the region. The importance of the Marvani dynasty in Turkish-Islamic history will also be discussed. In the victory of Malazgirt, a turning point in Turkish and Islamic history, had an important support for the Marwanids. .

Key Words: Marwanids Dynasty, Abbasid, Meyyafariqin, Seljuks

ÖNSÖZ

Tarih bilimi, insanın sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri alandaki faaliyetlerini kayıt altına alarak bu kayıtlar sayesinde yeni kuşaklara yol gösterir. Bu bağlamda insanlık tarihi sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri mücadelelerinin tarihidir. Bu bağlamda insanlık tarihi aslında mücadelelerin tarihidir. Bu mücadeleler ise vukua geldikleri coğrafyalar ile özdeşleşmiş olup; onun karakterini taşırlar. Bu cümleden olarak tarihi yapanın insan oluşu ve insana da karakter ve yönünü yaşadığı coğrafyanın vermesi tarihsel olarak kaçınılmaz bir gerçekliktir.

Bu cümleden olarak Ortadoğu coğrafyası medeniyetler beşiği olması hasebiyle hem tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış hem de bir geçiş güzergahı olup doğu ve batı medeniyetleri arasında bir köprü görevi görmüştür. Uygarlıklar dairesi içinde mezkur coğrafyada 983 ile 1085 seneleri arasında Meyyafarikın (Silvan) payitaht merkezi olmak üzere hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı da doğup geliştiği coğrafyadan izler taşımaktadır. Temelleri Harbuht adlı bir Kürt kabilesinden Bâd (Bâz) lakaplı Ebu Abdullah Hüseyin Bâd bin Dostık tarafından atılan hanedanlık, tarihsel gelişim olarak kuruluşunu Büveyhî ve Hamdânîlerin karşılıklı mücadelelerine sahne olan yıllarda tamamlamış, bulunduğu coğrafya gereğince zaman zaman Bizans ve Ermenilerle de mücadele ederek adeta bu gayri müslim teşekküllere karşı İslam'ın bölgedeki temsilcisi rolüyle de algılanmıştır. Mervanî Hanedanlığının Büveyhî ve Hamdânîler ile olan mücadelelerinden ve bölgedeki hatırı sayılır güç olmalarının ardından, hanedanlık politikası olarak komşularıyla mücadeleden çok onlarla ılımlı bir politika hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda Mervanî Hanedanlığı, komşularıyla dostluk temelli yaklaşımlarda bulunmuş; bu politikaları neticesinde de hanedanlığın toprakları üzerinde barış ve güvenilir ortam hüküm sürmeye başlamıştır. Mervanî Hanedanlığı'nın kuşkusuz en parlak dönemi, elli yıldan fazla saltanat süren Nasruddevle devri olmuş bilhassa bu dönemde başta Diyarbekir olmak üzere birçok Mervanî kenti, Şîî saldırılara karşı Sünniliğin hakim olduğu ilmî ve kültürel gelişmelerin yaşandığı entelektüel coğrafya hüviyetine bürünmüştür. Aynı zamanda başta başkent Meyyafarikin olmak üzere Mervaniler zamanında el-Cezire, huzur ve refah seviyesi yüksek bir dönemi yaşamıştır.

XI.yüzyılın ortalarına doğru Selçukluların bölgede hakim güç olarak yükselmeleri Mervanî Hanedanlığının politikalarında sistemsiz değişimlere yol açmış ve bu bağlamda Mervanî Hanedanlığı ile Selçuklu Devleti arasındaki gerginlikler dönemin tarihsel yapısında yeni gelişmelerin tohumlarını atmıştır. Mervanî Hanedanlığı ile Selçuklu Devleti ilişkileri ilk kez Tuğrul Bey (1040-63) devrinde gerginlikle başlamış; Sultan Alparslan (1063-72) ve Melikşah (1072-92) dönemleri de dahil olmak üzere bu durum farklı boyutlarda devam etmiştir.

Selçuklu Devleti'nin Batı eksenli ilerleyişinin neticesinde bölge hakimiyetine binaen Mervanî Hanedanlığı da XI.yüzyılın sonlarına doğru onlara tabi duruma gelmeye başlamış ve Selçuklu Devleti'nin başta Diyarbekir olmak üzere Meyyafarikin gibi önemli merkezleri de ablukaya alarak ele geçirmesi neticesinde Mervanî Hanedanlığı tarih sahnesinden çekilmiştir.

Esasen bu hususta çok fazla çalışma yapılmamıştır. Mervanî Hanedanlığının tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı bu çalışmamızın ihmal edilmiş bir boşuğu doldurma adına iyi niyetli bir düşünceden hareketle sevketmiştir. Özellikle son zamanlarda Mervanî Hanedanlığı üzerine yapılmaya başlanan lisans üstü tezleri bu konuya ilginin olduğunu göstermesi bakımından umut verici olup, Türkiye'de bu

sahada en kapsamlı çalışma bir doktora tezi olarak Abdurrahim Tufantoz tarafından yapılmıştır. Son zamanlarda İslam Ansiklopedisi gibi sureli eserlere bölümler halinde yazılmaya başlanmıştır.

Bu cümleden olarak tezimizde, kuruluşundan yıkılışına kadar Mervanî Hanedanlığı'nın siyasi, politik, askeri, sosyal ve kültürel tarihine hanedanlığın emirliğini yapmış isimler bağlamında kronolojik olarak değinilerek, devrin ilmi ve kültürel gelişmeleri ışığında tespitlerde bulunulmuştur.

Öncelikle böyle bir çalışmayı tavsiye eden değerli hocam Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ'e çalışmam sırasında benden desteğini esirgemeyen ve bu çalışmayı tamamlamamda engin hoşgörü ve yardımlarını sunan kıymetli danışman hocam sayın Prof. Dr. Orhan DOĞAN'a ve kaynak bulma ve teknik konularda yardımlarını gördüğüm hocalarıma, dost ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Übeydullah ÖRETMEN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konunun Amacı ve Önemi.....	7
1.2. Yöntem.....	7
1.3. Kavramsal Çerçeve.....	7
1.4. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	8
1.5. Veri Toplama Tekniği.....	8
1.6. Konu ile ilgili Önceki Araştırmalar.....	8
1.6.1. İslami kaynaklar.....	9
1.6.2. Gayriislami kaynaklar.....	9
2. X. VE XI. ASIRLARDA ORTA DOĞU’NUN GENEL DURUMU.....	10
2.1. Orta Doğu Kavramı ve Bölgenin Coğrafi Konumu.....	10
2.2. X. ve XI. Yüzyıllarda Orta Doğu’nun Siyasi Durumu.....	11
2.3. Abbasi Devleti (750-1258-1517).....	13
2.4. Bizans İmparatorluğu (330-1453).....	16
2.5. Büveyhîler Hanedanlığı (932-1062).....	17
2.6. Selçuklular Devleti (1040-1308).....	18
2.7. Hamdânîler Hanedanlığı (905-1004).....	19
2.8. Ukayfîler Hanedanlığı (990-1096).....	20
3. MERVÂNÎ HANEDANLIĞI (983-1085).....	22
3.1. Mervânî Hanedanlığı’nın Menşei.....	22
3.2. Hanedanlığının Ortaya Çıkışı ve Mervanî Hanedanları.....	23
3.2.1. Hanedanlığının Ortaya Çıkışı.....	23
3.2.2. Mervanî Hanedanları.....	24
3.2.2.1. Ebû Abdullah Hüseyin Bâd bin Dostık (Ebu Şûcâ).....	24
3.2.2.2. Ebû Ali Hasan B. Mervan (380-387/990-997).....	26
3.2.2.3. Mümeħhidüddeve Ebû Mansur Said (387-401/997-1011).....	28
3.2.2.4. Nasruddeve Ebû Nasr Ahmed (401-453/1011-1061).....	30
3.2.2.5. Nizameddin Ebû’l- Kasım Nasr (453-472/1061-1080).....	37
3.2.2.6. Nasruddeve Mansur (472-478/1080-1085).....	42
3.3. Mervânîler Hanedanlığı’nın Sona Ermesi.....	43
4. MERVÂNÎ HANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL DURUM.....	45
4.1. Mervanî Hanedanlığı’nda Sosyo-Ekonomik Hayat.....	45
4.2. Mervanî Hanedanlığı’nda Eğitim ve İlmi Faaliyetler.....	48
4.3. İslam Tarihçiliğinde Mervanî Hanedanlığı.....	52

4.3.1. İbnü'l-Ezrak (510-590/117-1194) ve Meyyâfârikîn ve Amed Tarihi.....	53
4.3.2. İzzedin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Esir el-Cezerî (555-630/1160-1233) ve el-Kâmil fi't-Tarih.....	53
4.3.3. Sıbt İbnü'l-Cevzi (582-654/1186-1256) ve Mir'âtü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan.....	54
4.3.4. Er-Ruzrâverî (437-488/1045-1095) ve Zeyl Kitab Tecârubu'l-Umem....	54
4.3.5. Gayri İslam Tarihçiliğinde Mervanî Hanedanlığı.....	55
4.3.6. Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus-1226-1286) ve Abû'l-Farac Tarihi .	55
4.3.7. Urfalı Mateos ve Urfalı Mateos Vekayinamesi.....	55
4.3.8. Modern Tarih Yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı.....	55
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	58
KAYNAKLAR	62
ÖZGEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:Editör
Haz.	:Hazırlayan
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	:Sayfa
Sad.	:Sadeleştiren
ss.	:Sayfalar arası
TDVY	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Vb.	:Ve benzeri
Vd.	:Ve diğerleri
Yay.	:Yayınlayan

1. GİRİŞ

Abbasi Devleti'nin zayıflamaya başladığı X. yüzyıllardan itibaren egemenlikleri altında bulunan topraklardan Yunanlıların Mezopotamya, Arapların el-Cezire adını verdikleri Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan topraklarda birbirinden farklı hanedanlıkların ortaya çıktığını görmekteyiz.

El-Cezire adı verilen bölge, Dicle Nehrinin doğu taraflarını, Meyyafarikin (Silvan), Erzen, Siirt, Zap Havzası ve Fırat Nehrinin de batı taraflarındaki Adıyaman'ı kapsamakta olup yine bu bölge Yukarı Mezopotamya olarak da bilinmektedir (Şeşen, 1993:509). Bu bölgenin konumu itibariyle hem geçiş güzergahında oluşu hem de antik dönemlerden beri birçok uygarlığın beşiği olması burada birleşik bir kültür kalıbını ortaya çıkarmış ve bu bağlamda Mezopotamya adı adeta bu kalıpla özdeşleşmiştir.

Geçiş noktasındaki bu bölgeye İslamiyet'ten önce gelerek yerleşen Arap Rebi, Mudar ve Bekir kabilelerinden ötürü mezkur bölge üç bölüme ayrılmış ve İslami dönemle birlikte burası Diyarrebi, Diyarmudar ve Diyarbekir adlarıyla anılır olmuştur (Tufantoz, 2005:42; Göğünç, 1994: 464).

Mervanîlerin yoğun olarak tarih sahnesine çıkmaya başladığı el-Cezire bölgesi, Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganm komutasında bir mücahit ordusunun tarafından fethedilmek üzere gönderilmişti (639). Kısa bir süre sonra Urfa, Diyarbekir ve Mervanilerin başkenti Meyyâfârikin (Silvan) 640 yılında sulhla fethedilmiştir (Minorsky, 1993; 198). Tezimizin kavramsal çerçevesine de uygun olarak konumuz açısından bizi özellikle ilgilendiren el-Cezire'nin Diyarbekir bölümü olup, buraya söz konusu olan, İsmailî Arap taifesinden Bekir b. Vail adına izafeten verilmiştir. Bekir ve Taglib oğulları, birbirleriyle akraba iki aşiret olup, bazı kolları bölgede göçebe olarak yaşarken, bazıları ise zamanla yerleşik hayata geçmiştir. Raşit Halifeler zamanında bu aşiretler Bahreyn taraflarında göçürülüp Mezopotamya'nın kuzeyine yerleşmeye başlamışlardır (Demircan, 2011: 11; Schleifer, 1979: 455). Mervanîlerin merkezi olan Meyyâfârikin, Diyarbekir'le birlikte ilk defa Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganm tarafından 640 yılında sulhla fethedilmiştir. İslamiyet'in yayılmasına paralel olarak gerçekleştirilen bu iskan hareketi, Emeviler devrinde VII.yüzyılın son çeyreğine kadar daha büyük kitleler ile devam ederek mezkur bölge ise Âmid ve havalisi Diyarbekir adıyla anılır olmuştur (Tufantoz, 2005:43; Schleifer, 1979: 454-456).

Mezopotamya/el-Cezire sahası kadim dönemlerden beri Asya kıtasından hayvanlarına otlak arayan boylar için ve çöldeki zor yaşam koşullarından kaçan Araplar için münbit bir bölge olarak görülmüş ve devamlı surette dikkatleri celbetmiştir.

Hz. Osman devrinde el-Cezire, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Mudar olmak üzere iki vilayet halinde görülmekte olup, buralar müstakil iki amillik olarak idare edilmekte idi. Bu dönemde hala Diyar-ı Bekir amillik olmayıp Diyar-ı Rebia'nın içinde yer almakta ve Cezire'nin merkezi olan Harran ise bölgenin muhafazasını sağlayan önemli bir mevki teşkil etmekteydi (Çevik, 2002: 21).

El-Cezire'nin önemli bir bölümü olan Diyar-ı Bekir'in zamanla müstakil amillik oluşuyla beraber bölge içinde etkinliği artmış ve bu sahada bulunan Diyar-ı Bekir'in merkezi Âmid'den başka, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), Meyyâfârikin (Silvan), Siirt, Hizan, Hani, Erzen gibi şehirlerde önemli bir role kavuşmuşlardır (Tufantoz, 2005: 4).

Abbasi Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde yukarıda bahsettiğimiz bölge Arap kabileleri başta olmak üzere yine farklı grupların yerleşim sahası olmuş ve esasen İslam'ın bölgede yerleşmesi nedeniyle bölge bir noktada hem dini hem de etnik ve kültürel kaynaşım merkezi haline gelmiştir. İran'da hüküm süren Şîi-Büveyhî

Hanedanlığı'nın Bağdad merkezli Sünni Abbasi Devleti ile çekişmelerinin yansımaları alt ve bağlı gruplar üzerinde de tesirli oluyor bu etki esasen el-Cezire bölgesine de yansiyordu (Demircan, 2011: 12).

Bu bölgenin bir kaç asırdan beri etkili olan bir diğer gücü ise Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) idi. İşte Abbasi, Bizans ve Şîî-Büveyhîlerin yer yer çekişmeleri el-Cezire bölgesine de yansıyor ve tedricen bu bölge Abbasi Devleti ve Şîî-Büveyhîlerin çekişme politikalarının koridoru olarak sessizce etkinliğini arttıran yerel emirliklerin sahası olma yoluna giriyordu. Bizans ise bu dönemde İslam dünyasının çekişme politikalarıyla uğraşmasını fırsat bilerek hem Van ve havalisindeki Ermeni ve Gürcülerle dirsek temasına geçiyor hem de el-Cezire sahasında etkinliğini arttıran yerel emirliklere yer yer büyümeleri bağlamında yaklaşarak İran ve Abbasi coğrafyalarına geçiş bölgesi olan bu toprakları bir tampon bölge konumunda değerlendiriyordu. Bu dönemde bölge sık sık Bizan'ın baskı ve yağmalarına uğruyordu. Diyarbakir ve Meyyâfarikîn şehirlerinin bulunduğu havalide baskın düzenleyen Bizanslılar, 942 yılında Meyyâfarikîn ve Erzen'de büyük bir tahribat yaparak birçok esir almışlardı. Müslüman Mervanîler de karşı saldırılarda bulunuyordu ki bu gelişmelerle bölgede siyasi bir istikrarsızlık hâkimdi. Mervanîler zamanında Diyarbakir ve Meyyâfarikîn kısmi bir sükûnet ve huzur dönemi yaşayacaktır (Yinanç, 1993: 609).

İşte tarihsel konjonktürün şartlar ürettiği X.yüzyılın son çeyreğinde Meyyâfarikîn (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbakir, Ahlat, Erzen, Mardin, Siirt, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), Koçhisar, Gölcük, Maden, Ergani, Çermik, Savar, Atak ve Cizre gibi 30'a yakın şehir ve belde üzerinde kurularak yüzyıla yakın bir süre boyunca kendi isimlerinde bir beylik statüsünde siyasi varlığını devam ettirmişlerdir. Mervanî Hanedanlığı, bölgedeki siyasi boşluğu dolduran önemli bir güç olarak sivrilmiştir (Ünal, 2004: 407).

Mervanî Hanedanlığı'nın kurucusu Bâz (Bâd) lakabıyla meşhur Ebu Şucâ Abdullah Hüseyin'dir. Bâz (Bâd) Honigmann'a göre (1970: 150), Kürtlerin Humeydiye aşiretinden Çarbuhti koluna mensuptur. İbnü'l-Ezrak ise Bâz'ın Humeydiye kabilesinden Harbuhti oymağına mensup olduğunu ifade eder (İbnü'l-Ezrak, 1975: 69). Tufantoz da İbnü'l-Ezrak ile aynı kanaati taşımaktadır (Tufantoz, 2005:60).

Mervanî Hanedanlığı'nın ilk siyasi etkinliği Şîî Büveyhîlerle olmuştur. Büveyhi lideri Adudüdevle döneminin sona ermesi Bâz (Bâd)'ın bölgesel etkinliğini arttırmıştır. Şîî Büveyhîlerin, Sünni Abbasi halifelerini baskı altında tutmasından dolayı, Diyarbakir halkı Bizans ve Hristiyan batı dünyasına yönelik yer yer yapılan cihadlarda Abbasi Devleti'nin yardımını alamıyordu. Bu dönemde Bâz (Bâd) lakabıyla meşur olmuş olan Ebu Şucâ Abdullah Hüseyin'in Şîî-Büveyhîlere karşı isyanını bu gelişmelerle açıklamak olasıdır (Tufantoz, 2004: 231).

Şîî Büveyhîler yer yer karışıklık içinde bulunduğu bir zamanda, Bâz (983-990) hâkimiyet sahasını genişletmeye devam etti. Ermeni ve Gürcülerin yoğun olarak yaşadığı topraklardan Erciş bölgesi ve Musul taraflarını ele geçirdi. Şîî Büveyhîlerin 982'de bir karışıklık içinde bulunması nedeniyle Nusaybin, Kürt bir sülalenin eline geçti. Şîî Büveyhîler Nusaybin'i almak istedilerse de başarılı olamadılar. Bu bağlamda Nusaybin'i almış olan Kürt idareci de Şîî Büveyhîlere vaktiyle isyan bayrağı açan Bâz (Bâd)'ın yönetimi altında yer aldı. Ve bu süreçte Nusaybin Bâz'a bağlanmış oldu (Rûzrâverî, 2001: 105; Merçil, 1996:496-500; Zetterskteen, 1979:843-845).

Bâz (Bâd)'ın Musul'u ele geçirmesi ve bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırması Şîî Büveyhîleri bölgesel ittifaklara yöneltmiş ve Şîî Büveyhîler bu cümleden olarak etki

sahası Musul ve havalisiyle Kuzey Suriye'ye dek uzanan Arap kökenli Hamdânîler ile dostluk anlaşması yapmışlardı.

Nusaybin ve Diyarbekir bölgesinin halkları zaten hoşnut olmadıkları Şîî Büveyhîler ve Hamdânîlere karşı bu çekişme ortamında Bâz'ı desteklemişler ve onu memleketlerine davet etmişlerdir. İşte bu gelişmeler Bâz'a Nusaybin ile beraber Meyyâfarikîn'i da kazandırmış ve onun bölgedeki hâkimiyet sahasını genişletmiştir (Tufantoz, 2005: 62; Savran, 2004: 511).

Bâz'ın Şîî Büveyhîler ile dinmeyen mücadelesi döneminde Musul taraflar arasında zaman zaman el değiştirse de nihayetinde 984 yılında Mervânî Hanedanlığı'nın hâkimiyetine geçmiş ve Bâz ile temelleri atılan Mervânî Hanedanlığı ayrıca Diyarbekir'e tamamen hâkim olmuştur.

Bâz'ın ölümünden sonra Mervânî Hanedanlığı'nın yönetimini yeğeni Ebu Ali b. Mervân üstlenmiş ve Hısn Keyfâ (Hasankeyf) ile Meyyâfarikîn'da durumunu güçlendirmiştir. Ebu Ali b. Mervân, Diyarbekir'de pek çok önemli kaleyi de denetime alıp (380/990) dayısı Bâz (Bâd)'ın kurucusu olduğu devleti bölgede hâkim güç haline getirmiştir. Hanedanlık, Ebu Ali'nin babasına nispetle Mervânîler olarak tarihte yerini almıştır (Savran, 2004: 511; Demircan, 2011:16).

Ebu Ali b. Mervân döneminde Hamdânîlerle bir süre mücadele edildikten sonra Bizans'ın özellikle Bâz devrinde ele geçirilen Erciş, Malazgirt ve Ahlat gibi bölgelere yönelip buraları geri alıp Ermenilere vereceğini taahhüt etmesi üzerine Bizans ile Mervânî Hanedanlığı arasında çatışmalar başlamış ve taraflar arasında 992'de (382) ilk kez on yıllık bir anlaşma bu dönemde yapılmıştır (Honigmann, 1970: 152-153; Tufantoz, 2004: 231).

Bu dönemde Hamdanîlerden Ebu Abdullah ile Ebu Tahir, Mervânîlerden Diyarbekir'i ele geçirme planları yapıyorlardı. Oysa Diyarbekir Ebu Ali'nin hâkimiyetini kabul etmiş ve burada denetimi sağlamıştı. Bu gergin gelişmeler dolayısıyla Mervânî Hanedanlığı ile Hamdanîler arasında çatışmalar başlamış ve çok geçmeden Hamdanî Emiri Ebu Abdullah Mervânî Hanedanlığı'na esir düşmüştür. Savaşın hâkimi Ebu Ali b. Mervân, esirine anlayışlı davranmış ve onu serbest bırakmıştır (Zettersteen, 1979:781; Ripper, 2012:165).

Ebu Ali, hakimiyetini tanımları koşuluyla savaflara son vermeyi düşünmekte ve bunu politikasına yansıtmakta idi; ama Hamdanî emirleri bu durumu anlamazlıktan gelmekte olup özellikle Hamdanîli Ebu Tahir Ukaylî ve Nümeyrilerden aldığı destekle Mervânî Hanedanlığı'na ikinci kez saldırıya geçmiş ve savaşı kaybetmiştir (Tufantoz, 2005:68). Bu savaşı da Kürt Mervânî Hanedanlığı kazanmış ve bölgedeki hâkimiyetini arttırmıştır (Minorsky, 1993:198; Savran, 2004:511).

Ebu Ali, ülkesinde hâkimiyeti sağlarken özellikle iç meseleler ile uğraşmak durumunda kalmış ve Meyyâfarikîn halkının kendisine yönelik tutumundan büyük sıkıntı duymuştur. Meyyâfarikîn halkının Mervânî Hanedanlığı'na yönelik düşmanca tutumları esasen Halep Hamdanîlerine olan bağlılıklarından ileri gelmekte olup bu durumu aşamadıkları gibi Mervânî Hanedanlığı'na ait görevlilere dahi tahammül edemiyorlardı.

Ebu Ali, Hamdanîlere bağlı kindar Meyyâfarikîn halkının hanedanlığına yönelik davranışlarının bitmeyeceğini anlayınca bir bayram namazı bahanesiyle onları şehrin dışına çıkartmış ve şehrin kapılarını kapatmıştır. Bunun üzerine halkın ileri gelenlerinden bazıları ortadan kaldırılmış ve halkın bir bölümü ise şehri terk etmiştir. Bu gelişme Ebu Ali'nin bölgede hâkimiyetini arttırmış ve halk üzerinde denetimi sağlamasına vesile olmuştur (İbnü'l-Ezrak,1975: 69; Tufantoz, 2005: 69-70).

Ebu Ali b. Mervân'ın ölümünün ardından yönetimi devralan Ebu Mansur Said, Hacibi Muhammed tarafından kendisine verilen Mümeħhidüddeve ünvanını almış ve Mervanî tahtına oturarak 997'de (387) Diyarbakir'in hâkimi olmuştur. Mümeħhidüddeve dönemi Mervanî Hanedanlığı'nın kuruluşunu tamamlamıştır. Bu dönemde Halep Hamdânî sülalesi ile akrabalık bağı kurulmuştur (Tufantoz, 2005: 71).

Yine Mümeħhidüddeve döneminde Büveyhîler, Fatimîler ve Bizans, Mervanî ülkesine sefirler gönderip onu Diyarbakir emiri olarak tanıdıklarını beyan ettiler (Tufantoz, 2004: 231; İbnü'l-Ezrak, 1975: 80-105). Bundan böyle Ebu Mansur Said döneminden itibaren Mervanî Hanedanlığı yükselme dönemine girecektir.

Mümeħhidüddeve'den sonra tahta kardeşi Ebu Nasr Ahmed b. Mervan geçti. Ebu Nasr'a Abbasi Halifesi Nasruddeve ünvanını vermiştir. Nasruddeve, kardeşinin ölmesinin ardından ülkede başlayan karışıklığı gidermiş ve sınırları dâhilinde sükûn sağladıktan sonra ülkesini kalkındıracak tedbirleri almış, halkını huzur içinde hayatlarını devam ettirecek bir ortamda yaşatmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle Meyyâfârikîn başta olmak üzere ülke dâhilinde sosyal, içtimai ve ekonomik atılımlar yapılmış ayrıca tarımın kalkınması için de gerekli tedbirleri alarak Mervanî ülkesinin bayındır bir hale gelmesine vesile olmuştur (İbnü'l-Ezrak, 1975: 120-150).

1013 (403) yılı Nasruddeve'nin hâkimiyetinin adeta tanındığı yıl olmuş ve Bağdat Abbasi Halifesi başta olmak üzere Irak Büveyhîleri ve Mısır Fatimi Halifesi Diyarbakir'e elçiler yollayarak onun bölgedeki hâkimiyetini tanıdıklarını beyan etmişlerdir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 119; Tufantoz, 2005: 78).

Nâsirüddeve, kalkınma politikası yanında yoksul halka yönelik sosyal devlet anlayışını da hayata geçirmiş ve halka dağıttığı temel gıda maddelerini vakıflar aracılığı ile karşılamıştır. Yine Meyyâfârikîn surlarını tamir ettirmiş ayrıca bir bîmaristan imar ettirerek şehirlerin camilerini elden geçirmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 122; Tufantoz, 2005: 79). Nâsirüddeve'nin bu politikaları onun halka yönelik sosyal bir devlet anlayışını hayata geçirmeye yönelik tutumlarını ortaya koymaktadır.

Bu dönemde Şîi Büveyhoğulları 1033 (423)'den itibaren zayıflamış ve yıkılmaya başlamıştı. Horasan'da ise Büyük Selçukluların hükümdarı Tuğrul Bey ortaya çıkmıştı (İbnü'l-Ezrak, 1975: 148). Büyük Selçuklular ile Mervanî Hanedanlığı arasındaki ilişkiler de bu dönemde başlamış ve Tuğrul Bey tarafından batıya yönlendirilen Türkmenler, Diyarbakir ve Musulyöresine akınlar yaparak buraları yağmalamışlardır. Nâsirüddeve Türkmenlerin akınları karşısında Büyük Selçukluların siyasi hâkimiyetine kayıtsız kalamamış ve Tuğrul Bey ile yakın ilişkiler kurmuştur. Nasrüddeve bu dönemden itibaren Tuğrul Bey adına hutbe okutmaya başlamıştır (1049/441) (Tufantoz, 2004: 231; Tufantoz, 2005: 92-98).

İbnü'l-Ezrak, Tuğrul Bey'in bu dönemde Batı'ya yönlendirdiği Oğuz Türkleri ile ilgili olarak: Nasrüddeve'nin saltanatının sonlarına kadar Oğuz Türkleri'nden gayrı kimsenin akınlarına maruz kalmadığını ve Mervanî emirini bunların şerrinden Allah'ın koruduğunu ifade etmekte ve mezkûr Türkmenlerin daha önce buralarda görülmediklerini kaydetmektedir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 153).

Nasrüddeve 1061'de (453) ölünce yerine Nizameddin Ebu'l-Kasım Nasr tahta oturdu. Bundan sonra saltanatı ele geçirme gayeleri Nizameddin ile kardeşi Said'i karşı karşıya getirerek iki kardeş arasında sürgit devam eden bir mücadelenin başlamasına neden oldu. 1063'te (455) ise Nizameddin saltanat mücadelesini kazanarak Said'in yönetiminde bulunan Diyarbakir'in merkezi konumundaki Amid'i ele geçirerek Mervanî Hanedanlığı'nın yegane hâkimi oldu (Köymen, 1992: 72; İbnü'l-Ezrak, 1975: 168-175).

Bu dönemde Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey İsfahan'da ölmüş ve yerine yiğeni Alparslan saltanat tahtına oturmuştur. Mervanî Hanedanlığı'nda ise (460) 1069 yılında Nizameddin ile kardeşi Said arasında taht kavgaları tekrar başlamıştır. Mervanî Hanedanlığı açısından devrin konjonktörü Batı'da Bizans, Doğu'da Büyük Selçuklu Devleti bağlamında seyr ediyordu. Bu ince çizgiler üzerinde politik faaliyetler devam ederken esasında Said'in Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'a sığınması hiç iyi olmamış bu bağlamda Mervanî hanedanlığı açısından taht mücadelesi bir iç sorun olmaktan çıkıp ülke dışı faaliyetlerin yaşanacağı bir dış müdahale aracına dönüştürmüştür (İbnü'l-Ezrak, 1975: 174).

Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan, veziri Nizamülmülk'ün tesiriyle Mervanî Hanedanlığı taht mücadelesinde Nizameddin'i tercih etmiş ve Nizameddin Mervanî bu sayede tahta oturarak Sultan Alparslan'a şükranlarını sunmuştur (İbnü'l-Ezrak, 1975: 174-176).

Bu dönemde Sultan Alparslan'ın Anadolu'ya yönelik fetihleri hız kazanmış 1071 Malazgirt savaşı ile Anadolu'nun kapılarını Türkmenlere açmıştır. Cezire'nin kuzey bölgeleri ve Diyarbakır'dan Van'a kadar uzanan sahanın hâkimi Mervanî Hanedanlığı da Büyük Selçukluların bu faaliyetlerine kayıtsız kalamamış ve özellikle Diyarbakır taraflarından 10.000 dolayında gönüllü Mervani Müslüman Kürt askerlerinin Büyük Selçuklu ordusuna katılmalarına vesile olmuşlardır. 1071 Malazgirt zaferinin ardından Ahlat, Malazgirt gibi yerler Büyük Selçuklu denetimine geçerek Mervanî Hanedanlığı'nın elinden çıkmıştır.

Bu dönemde Bizans imparatoru Mikhail, Büyük Selçukluların fetihlerinden dolayı Mervanî Hanedanlığı ile dostane ilişkiler kurma yoluna gitmiş ve bu bağlamda Mervanî emiri Nizameddin'den Sultan Melikşah ile Anadolu'ya yönelik fetihlerin durması için arabulucu olmasını istemiştir. Lakin Mervanî emiri Nizameddin'in de aracı olduğu bir Bizans-Selçuklu anlaşmasının yapıp yapılmadığı net değildir (Tufantoz, 2005: 112). Bu süreçten sonra Bizans'ın dostane yaklaşımları genel olarak sonuç vermeyecek ve Oğuz boylarına ait muhtelif Türkmen aşiretleri Anadolu'ya akın akın geleceklerdir.

Nizameddin 19 yıllık bir hükümdarlıktan sonra 1080 (472)'de vefat etmiş ve büyük oğlu Nasırüddeve Ebû'l-Muzaffer Mansur, Mervanî Hanedanlığı tahtına oturan son hükümdar olmuştur. Nasırüddeve Mansur, babası Nizameddin'in Büyük Selçuklu ve Bizans arasında işler kıldığı politik dengeyi muhafaza edememiş ve bu cümleden olarak Mervanî Hanedanlığı, onun döneminde hızla korumasız hale gelerek Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarına dâhil olmaya başlamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Mervanî Hanedanlığı'nın son huzurlu ve istikrar dönemi olan Emir Nizameddin devri bu yeni dönemle beraber son bularak, mezkûr hanedanlık hızla çözülme sürecine girmeye başlamıştır.

Bu çözülmenin neticesinde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Mervanî ülkesini almak istemiş ve emir Nasırüddeve ile çeşitli yazışmalar yaparak ülkesini teslim etmesini istemiştir. Mervanî emiri Nasırüddeve bir ara neye mal olursa olsun ülkesini teslim etmeyeceği yönünde direktse de Sultan Melikşah'ın yönlendirdiği Türkmenler bir süre sonra Diyarbakır ve Meyyâfarikîn bölgesini ele geçirmeye başlamışlardır. Bu topraklarda gelecekte kurulacak olan Artukoğulları Beyliği'nin atası Artuk Bey de bu bağlamda seferlere katılan komutanlar arasında olup o da bölgeye yerleşerek mezkûr beyliğin temellerini atacaktır.

Bu dönemde Mervanî Hanedanlığı'nın sonunun gelmesinde kuşkusuz en etkili rolü bir dönem Mervanî vezirliğinde de bulunan ama sonradan Abbasi halifesi

vezirliğine geçen Fahrüddeve oynamış ve bu zat son görevinin ardından İsfahan'a giderek Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ile görüşüp sultanı Mervanî Hanedanlığı'nın çöküntü içinde bulunduğu ve büyük servete sahip olduğu yönünde ikna ederek buraları ele geçirme bağlamında etkilemiştir. Sultanın kendisini büyük ordularla bölgeye yönlendirmesi Mervanî Hanedanlığı'nın sonunu yaklaştırmış ve 1085 (478) yılında bütün Diyarbekir kalelerinin Selçukluların eline geçmesiyle yaklaşık bir asır yaşamış olan Mervanî Hanedanlığı bu cümleden olarak tarih sahnesinden çekilmiştir (Tufantoz, 2005: 114-117; İbnü'l-Ezrak, 1975: 190-200).

Kürt bir sülaleden gelen ve Cezire bölgesinde yüz yıla yakın bir süre egemenlik süren Mervanî Hanedanlığı, altı emir tarafından yönetilmiş ve bölgesinde maddi-manevi izler bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Arap sülalelerin egemen olduğu bölgede hâkimiyet kurarak bölgesel bir güce dönüşen bu aile, aşırı güçlü devletlerle vaktiyle savaşmış sonradan ise ılımlı politika ve çıkar dengeleri ile hayatını idame ettirmiştir.

Tarihte her zaman güç unsurları etkili olmuştur. Zayıflayan bir erkin yerini dolduran bölgesel ve ulusal ögeler kuşkusuz biçimde varlıklarını göstermişlerdir. Bu bağlamda Abbasilerin X.yüzyıla doğru zayıflamaları bu bölgede bir denetimsizlik yaratmış bu süreçte yüzyılın sonlarında ise tarihsel kaynakların beslediği Mervanî Hanedanlığı kurulmuştur. Bizans ve çok geçmeden kurulacak olan Büyük Selçuklu devletlerinin sinir uçlarında hayat süren Mervanîler, Nâsiruddevle ünvanlı Ebu Nasr Ahmed b. Mervan zamanında en parlak devrini yaşamış, başta Diyarbekir ve Meyyâfarikîn olmak üzere egemenliği altındaki kentlerde kültürel ve içtimai kalkınma yaşanmıştır.

Mervanî Hanedanlığı tarih yazıcılığında konu birimi olarak çok fazla yer tutmamıştır. Türk ve farklı ülke tarih yazıcılığında müstakil bir Mervanî Hanedanlığı tarihi araştırmalarını konu edinen çalışmalar oldukça yetersiz olup bu bağlamda son dönemlerde yapılan çalışmalar ise konuya ilginin arttığını göstermiştir.

Tarih yazıcılığında bir konunun ilmi gayelerle ele alınması gibi sırf siyasi ve politik yaklaşımlarda ele alınması da zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. İşte Mervanî Hanedanlığı'nın tarih yazıcılığında kendine bulduğu yer çoğu zaman siyasi ve politik söylemlerin ve gerek konu uzmanı gerekse de meslekten tarihçi olmayanların kurguladıkları söylemlerin yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarihte olanı olduğu gibi inceleme gereğinin asıl hedefe oturacağı ilmi tarihçiliğin metinlerini bu bağlamda çok az eser doldurmaktadır. Ortaçağ tarih yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı'na dair belli başlı kaynaklar dışında bilgiye rastlanmamasının en önemli nedeni bu hanedanlığın çoğunlukla dostane bir diplomasi izlemesi ve bölgesel savaflara fazla katılmamış olmasından ileri gelmektedir. Kaynak eserlerde ise anlatım unsurunun temeli olan hikaye etme usulü de hesaba katılınca bu ifademiz daha anlamlı olmaktadır.

Genel olarak tarih yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı söz konusu olduğunda karşılaşılan en büyük sorun müstakil hanedanlık araştırmalarının azlığıdır. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemiyle başlayan modern Türk tarih yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı önceleri Selçuklu tarihi araştırmalarında değinilen bir konu olarak karşımıza çıkarken 1990'lardan itibaren ilmi ve müstakil hanedanlık araştırmalarına yönelmiş ve böylece akademik tezler yazılmaya başlamıştır.

Modern Türk tarih yazıcılığı konu birimindeki bu evrilmeyi takiben 2000'li yılların başında Alman tarih yazıcılığında da Mervanî Hanedanlığı'na dair araştırma ve tezlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu cümleden olarak aynı konuyu ele alan

tarihçilerin zaman zaman bu sahada yapılan kimi ilmi çalışmaları görmezden gelmeleri ise tarih yazıcılığı literatüründe güven bunalımını ortaya çıkarmaktadır: Örneğin 2000'li yılların başında Alman tarih yazıcılığı dahilinde Thomas Ripper tarafından yazılmış ‘‘Diyarbakir Mervanileri’’ adlı doktora tezinde, aynı kulvarda ve ondan yıllar önce Türk tarih yazıcılığı bünyesinde ele alınan ve yine Abdürrahim Tufantoz tarafından bir doktora tezi olarak yazılan ‘‘Ortaçağ’da Diyarbakir Mervanoğulları’’ araştırması görmezden gelinmiştir.

Mervanî Hanedanlığı’nın Ortaçağ tarih yazıcılığında daha kesif haliyle ve ilmi bakımdan ele alınması bölgenin günümüz durumunu anlamamız açısından büyük önem taşımaktadır. Yine bu sayede Mervanî Hanedanlığı bünyesinde doğup gelişen yüksek kültürel ve ilmi gelişmelerin Ortaçağ tarihi açısından ne denli önem ihtiva ettiği de layıkıyla anlaşılabilir olacaktır. Batı dünyasının karanlıklar içinde yer aldığı Ortaçağlar döneminde Şark dünyasında parlayan bir yıldız olarak büyük etkiler uyandıran Diyarbakir ve çevresindeki bu aydınlanmanın anlamı da bu yönüyle daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

1.1.Konunun Amacı ve Önemi

Mervanî Hanedanlığı’nın siyasi, sosyal ve kültürel tarihini kuruluşundan yıkılışına kadar ana hatlarıyla ele alarak irdelemek ve tarih yazıcılığında mevcut hanedanlığın nasıl yer tuttuğunu ortaya koymak tezimizin temel amacını oluşturmaktadır. Yine Mervanî Hanedanlığı’nın tarihinin bilinmesi ve bölgeye yönelik kültürel katkılarının tespit edilmesi, kendisinden sonraki dönemlerde hangi etkileri uyandırdığını anlamamız bakımından da öneme sahiptir.

1.2.Yöntem

Kuruluşundan Yıkılışına ‘‘Mervânî Hanedanlığı (983-1085) ve Tarih Yazıcılığında Yeri’’ adlı tezimizde önce literatür incelenmiş konu ile ilgili kaynak ve telif eserlerin taraması yapılmış, konuya dair yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Yine konu ile ilgili olarak Türkçe ve çeviri makalelere ulaşılmıştır. Konu araştırılırken hanedanlığın ana hatlarıyla siyasi, sosyal ve kültürel geçmişi hakkında kaynaklar taranmış ve karşılaştırmalı kaynaklar yordamıyla dönemin bilgilerine ve analizlere ulaşılmıştır. Bu bağlamda kaynaklar toplanmış, bunların tasnifi yapılmış ve ulaşılan bilgiler çözümlenerek tahlil edilmiştir. Sonra gerekli tenkitler de yapılarak senteze ulaşılmış ve tez metni kurgulanmıştır.

Tarih yazıcılığı bakımından ise konu ile ilgili eserlere başvurulmuş ve hanedanlığın tarih yazıcılığında nasıl ele alındığına dair tespitlerde bulunulmuş olup tezimizde metniçi dipnot yöntemi kullanılmıştır.

1.3.Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada Mervanî Hanedanlığı’nın kuruluşundan yıkılışına kadar hanedanlık tarihi üzerinde durulup; ana hatlarıyla hanedanlık üyeleri incelendi. Ayrıca hanedanlığın kurulduğu Cezire ya da diğer adıyla Mezopotamya’nın tarihsel coğrafyasına değinildi. Çalışmada ayrıca Mervanî Hanedanlığı’nın sosyal ve kültürel gelişmelerine de değinilerek, tarih yazıcılığı açısından hanedanlığın durumu tespit edilmeye çalışıldı.

Giriş bölümünde Mervanî Hanedanlığı’nın kurulduğu coğrafya ele alınarak bölgede yerleşimin nasıl olduğu ve buradaki siyasi teşekküllerin hangileri olduğu

anlatıldı. Yine belli başlı hanedanlık üyeleri ve devirlerindeki önemli olaylar ana hatlarıyla anlatıldı. Bu bölümde ayrıca mezkûr hanedanlığın tarih yazıcılığı içindeki yerine de değinildi.

İkinci bölümde X. ve XI. yüzyıllarda Ortadoğu'nun tarihsel coğrafyasına değinilerek dönemin siyasi konjonktürü incelenip belli başlı devletleri tespit edildi. Yine bu bölümde hangi şartların Mervanî hanedanlığı'nın ortaya çıkmasına zemin hazırladığı sorgulandı.

Üçüncü bölümde Mervanî Hanedanlığı'nın menşei ve ortaya çıkışı incelenerek hangi tarihsel unsurların hanedanlığın ortaya çıkmasına etki ettiği sorgulandı. Ayrıca bu yüzyılda bölge devletlerinin ve etnik yapının aralarındaki ilişkinin mezkûr hanedanlığın ortaya çıkışındaki tesirlerine açıklama getirildi. Bu bölümde ayrıca hanedanlığın yıkılışına giden süreçte bölgedeki değişen güçler dengesine değinildi.

Dördüncü bölüm Mervanî Hanedanlığı'nın kültürel hayatının incelendiği bölüm olup; ayrıca hanedanlığın sosyo-ekonomik hayatı ile birlikte hanedanlığın bünyesinde gerçekleşen eğitim ve ilmi faaliyetler de incelendi.

Beşinci bölümde tarih yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı ele alınmış olup, Türk ve diğer tarih yazıcılıklarında hanedanlığın hangi imgelemlerle ele alındığı incelenmiştir.

Araştırmanın son bölümünde ise sonuç ve değerlendirme, kaynakça ve özgeçmiş bölümleri bulunmaktadır.

1.4.Kapsam ve Sınırlılıklar

Tarihsel Ortadoğu'da X. ve XI. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı, yüzyıllık yaşantısında, kurulduğu Cezire bölgesinin siyasi ve politik sinir uçlarında hüküm sürmüştür. Kuruluşundan yıkılışına değin komşu devletlerle ilişkilerini siyasal devamının gereği olarak dengede tutan hanedanlığın çalışmamız açısından konu kapsamı, bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın sınırlılığı, Mervanî hanedanlığı'nın kuruluşu, gelişmesi ve yıkılışı sürecinde hanedanlığın varlığı ile belirlenmiş, çevresiyle kurduğu ilişki ağları ve kültürel kimliğiyle belirginleştirilmiştir.

1.5.Veritoplama Tekniğı

Mervanî hanedanlığı ile ilgili yazılan kaynak eserler, telif eserler, makale, tez vs. kitaplar temel araştırma alanımızı oluşturdu. Kaynaklar taranarak ulaşılan bilgiler toplandı ve belirlediğimiz başlıklar çerçevesinde yorumlandı.

1.6.Konu ile ilgili Önceki Araştırmalar

Mervanî hanedanlığı ile ilgili kapsamlı ve müstakil araştırmalar son dönemlerde hız kazanmıştır. Önceleri müstakil Mervanî hanedanlığı araştırmaları yerine bölge devletlerinin tarihi anlatılırken mezkûr hanedanlığa ya çok kısa bir biçimde değinilerek geçilmiş ya da konu anlatılan devletle ilişkisi bağlamında bir iki satırla ele alınmıştır.

X. ve XI. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı, Bizans Ermeni, Abbasi, Büveyhî gibi devletlerin arasında Diyarbekir bölgesinde yaşamını sürdürmüş ve bu devletlerle konjoktöre göre ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda doğal olarak bu devletlerle ilgili anlatım yapan tarihi kaynaklarda da Mervanî hanedanlığı'na dair bilgilere rastalamak bu yüzden olanaklı olmaktadır. Bu bağlamda Mervanî hanedanlığı ile öncelikle kaynak eserlere baktığımızda İslami kaynaklar ve Gayriislami

kaynaklar biçiminde ayırabileceğimiz kaynak eserlerin olduğunu görmekteyiz. Bu eserleri sıralayacak olursak:

1.6.1.İslamî kaynaklar

İbnü'l-Ezrak'ın "Tarihü'l-Farikî ed-Devletü'l-Mervânîyye"; er-Ruzrâverî'nin "Zeyl Tezarûb'l-Umem"; İbnü'l-Cevzi'nin "el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Umem"; İbnü'l-Esir'in "el-Kamil fi't- Tarih"; İbnü'l-Kesir'in "el- Bidaye ve'n-Nihaye"; Sıbt İbni'l-Cevzi'nin "Mir'âtu'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan"; Zehebi'nin "Tarihü'l-İslam"; Ebu'l-Fida'nın "el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer" eserleri söz konusudur.

1.6.2.Gayriislamî kaynaklar ve Araştırma Eserler

Abû'l-Farac'ın "Tarih"; Urfalı Mateos'un "Vekayi-Namesi"; gibi eserler sayılabilir. Mervanî Hanedanlığı ile ilgili belli başlı araştırma eserler ise fazla olmayıp bunlar: Abdurrahim Tufantoz'un "Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları"; Amedroz'un "The Marwânid Dynasty at Mayyâfâriqîn in the Tenth and Eleventh Centurie"; Yusuf Baluken'in "Mervânîler Devrinde Dinî Gruplar Arasındaki Münasebetler"; Thomas Ripper'in "Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı"; Ömer Tokuş'un "Mervani Kürtleri" adlı eserleridir. Bunun dışında Selçuklu Tarihi kaynakları da yeri gelince Mervanilerle ilişkiler kapsamında başvurduğumuz eserlerdir.

2. X.VE XI. YÜZYILLARDA ORTA DOĞU'NUN GENEL DURUMU

2.1. Orta Doğu Kavramı ve Bölgenin Coğrafi Konumu

Orta Doğu, kavram olarak coğrafi olmaktan ziyade siyasi içerikli bir mevhumdur. Bu kavram Batılıların ürettiği kendi zihinlerindeki Doğu kavramının anlamına dayanır. Bu bağlamda Orta Doğu, bir bölge olarak sınırları değişmekle birlikte aşağı yukarı Akdeniz'den Hint alt kıtasına, Anadolu'dan İran düzlüklerine Arap Yarımadası'ndan Kuzey Afrika'ya değin uzanan hatta Kuzey'de Rusya sınırlarına değin erişen bölgeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Bölge olarak Orta Doğu, antik devirlere değin uzanan uygarlıkların geçiş bölgesi olmasına rağmen; kavram olarak Orta Doğu yakın dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır.

Literatürde Orta Doğu kavramı ilk kez siyasi kapsamlı bir kavram olarak Alfred Thayer Mahan tarafından XX.yüzyılın başlarında kullanılmış ve Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a kadar uzanan bölgeyi anlatmak istemiştir (Çelik, 2005:17).

Orta Doğu kavramı ile ilgili olarak II. Abdülhamid devrinde Almanların Bağdat demiryolları projelerine atıfla İngilizlerin Bağdat ve Basra bölgelerine dikkati çekmeye çalışan The Times gazetesi ise bu dönemde mevcut kavramı Valentine Chirol imzasıyla Basra bölgesi ve körfezini anlatmak için kullanmıştır.¹

Bu dönemlerde özellikle İngilizlerin Basra Körfezi ve Hindistan ile ilgilenmeleri mevcut coğrafyanın yeni söylemler ile ifade edilmesine zemin hazırlamış ve bu topraklara sahip merkezi güç konumundaki Osmanlı Devleti'nin de zayıflamış olmasından hareketle 1850'li yıllardan itibaren Rusya ve Batı dünyası, bölgeye yönelik "Doğu Sorunu" kavramını üretmişlerdir ki bu niteleme Batılı bir bakış açısı ile Asya'nın kavşak noktası sayılan mezkur coğrafyanın "Şark", "Yakın Doğu" gibi kavramlarla da ifade edilmesine olanak sağlamıştır.

Orta Doğu kavramı 1930'lara kadar fazla kullanılmamakla beraber 1939'da ABD'de "Middle East Supple Center" adlı kurum, mezkur kavramı kullanır hale getirerek literatürde yer almasına vesile oldu. Bu andan itibaren de Orta Doğu kavramı bir çok kuruluş tarafından aktif olarak kullanılmaya başlandı (Çetinsaya, 2007:403).

Orta Doğu'nun tarihsel ve coğrafi bakımdan sınırları ile ilgili olarak Charles Lindholm (2004: 31), bölgeyi güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan saha olarak ele alıp, batıda Fas dahil olmak üzere Kuzey Afrika kıyılarından İran ve Arabistan'a; güney'de Pakistan ve Afganistan dahil olmak üzere güney Asya'ya kadar uzanan bölge olarak düşünmektedir. Bölge ile ilişkili denizler ise Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi olup Hindikuş dağları ile mezkur bölgenin sınırı belli olmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Orta Doğu kavramı, sınırları zaman zaman değişen fiziki faktörlere bağlı olarak açıklanan coğrafi bölge olmaktan ziyade, kültürel, siyasi ve ekonomik imgelerle mihverli belirlenmiş bir ara bölge olarak kullanılmaktadır. Genel olarak tarihsel Orta Doğu'nun hatlarını, Anadolu, İran, Mezopotamya ve Arabistan bölgeleri belirlemektedir.

---

¹ Orta Doğu kavramının tarihsel gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz: Davut Dursun, Ortadoğu Neresi, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını bir birine bağlayan geçiş bölgesi konumundaki mezkur coğrafya, aynı zamanda İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi semavi dinlerin de doğup gelişme gösterdikleri kutsal mekanları kapsayan bir bölge olarak geçmişten günümüze dikkatleri üzerinde toplayan bir mevki olmuştur.

Konumuzun kavramsal çerçevesine uygun olması açısından araştırmamızın da temel konusu olan Mervani Hanedanlığı, mezkur Orta Doğu bölgesi içinde, el-Cezire veya Mezopotamya adı verilen coğrafyada hüküm sürmüştür. Orta Doğu bölgesi içinde Mervani Hanedanlığı'nın kurulduğu bölgeyi biraz daha anlaşılır kılmak bağlamında konuya bakacak olursak: Fırat ve Dicle arasında ki bölgeye Tufantoz (2005:41)'a göre Araplar, el-Cezire ya da Münbit Hilal, Yunanlılar ise Mezopotamya adını vermişlerdir. Bu bağlamda Mervani Hanedanlığı da coğrafi konum olarak, el-Cezire'nin kuzey taraflarında ve Diyarbekir merkez olmak üzere X.yüzyılın son çeyreği ile XI.yüzyıl boyunca hüküm sürmüşlerdir.

2.2. X. ve XI. Yüz Yıllarda Orta Doğu'nun Siyasi Durumu

Tarihsel olarak Yakın Doğu ya da Orta Doğu dediğimiz coğrafi bölge bir "münbit hilal" addedilmesi yönüyle de kavimlerinden eski dönemlerden beri ilgisini çekmiştir. Coğrafi olarak bir kilit konumundaki bu bölge Akdeniz'i Hint Alt kıtası'na, Basra'yı Kafkaslara, Küçük Asya denilen Anadolu'yu da Avrupa ve zaman zaman Doğu dünyasından sayılan Balkanlara bağlamaktadır.

VII. yüzyıla baktığımızda mezkur coğrafyanın, Doğu Roma İmparatorluğu ile merkezi İran'da bulunan Sasani devletleri hüküm bölgesinde olduğu görülmektedir. Bu iki devletin asırlarca süren mücadelesinin tesirlerini bu verimli coğrafyanın da hissetmemesi mümkün değildir. Anadolu'dan Suriye ve Mısır'a değin uzanan Bizans hakimiyet bölgesine koşturularak Anadolu'nun en doğu uçları ve İran coğrafyası ise Sasani devleti hakimiyetinde bulunmakta idi.

Bu asırlarda Arap Yarımadası'nda Hz. Muhammed ile gelişme gösteren İslam Devleti Bizans ve Sasani mücadelelerinden bıkmış uzanan bölge halklarına bir umut ışığı gibi gelmekte idi. Hatta Suriye bölgesi Hıristiyan halkı bile Ortodoks Bizans yerine Müslüman devletin idaresini kabule hazırladı.

632 yılında Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlayan Dört Halife devri beraberinde Arap yarımadası dışına fetihleri başlattığı gibi bir kaç asırdır artan nüfus nedeniyle kimi Arap kabilelerinin de Yakın Doğu ve Orta Doğu olarak adlandırılan bölgeye yönelik göçlerini de hızlandırdı. İslam fetihleri, Müslümanlar ile Bizans'ı karşı karşıya getirirken; yine Hz. Ömer'in devlet başkanlığı döneminde diğer bir kol olarak Müslüman orduları Sasani İran'na girmeye ve fetihlere başladılar.

Bernard Lewis (2009: 75)'in de ifade ettiği gibi Müslümanların Arabistan sınırlarını aşan mevcut fetihleri ve Arap kavimlerinin Orta Doğu'ya göçleri birbirlerine aşağı yukarı eş zamanlı gelişerek devam etmiş ve Anadolu'nun Doğu uçları İran, Irak, Suriye ve Mısır'da yeni tarihsel, dini ve etnik gelişmeler yaşanmıştır.

Ortaçağ'da el-Cezire bölgesinin etnik yapısında en önemli değişmeyi kuşkusuz bölgeye yukarıda bahs ettiğimiz dönüşümle göç ederek gelen Arap kavimleri yapmışlardır. Bu cümleden olarak VII.yüzyılda buraları yurt tutan Arap kavimlerinden ötürü bölge, Mudar, Rebia ve Bekir'den dolayı; Diyarmudar, Diyarrebi ve Diyarbekir adlarıyla anılır olmuştur.

Bu bağlamda Mervanî Hanedanlığı'nın kuruluşuna kadar olan dönemde el-Cezire bölgesinin siyasi tarihine baktığımızda Eskiçağlardan beri bölgeye olan yerleşim Ortaçağ devrinde de devam etmiş ve her geçen asırda bölgenin etnik haritası daha da

zenginleşmiştir. El-Cezire'nin X. ve XI. Yğzyıllarda mevcut etnik yapısını ve siyasi haritasını tam olarak anlayabilmek için bu döneme gelinceye kadarki gelişmelere ana hatlarıyla bakmak faydalı olacaktır.

VI. yüzyılın ilk çeyreğinde el-Cezire'ye yerleşmeye başlayan Tagliboğuları, orta el-Cezire başta olmak üzere kuzey'de Sincar, Nusaybin ve Musul'a kadar; güney'de ise Ane ve Tekrit'e değin uzanan sahada yerleşmiş bulunuyorlardı. Yukarıda bahsettiğimiz Diyarbekir'e isim babası olan Arap Bekiroğulları ise bölgeden İran Sasanilerine yönelik Arap destekli ordularıyla savaşlar neticesinde Sasanilerin Diyarbekir merkezli Bekiroğulları'na dair hakimiyetlerini kaybettiklerini bu bağlamda Bekiroğulları'nın ise akraba Arap topluluklarını el-Cezire'ye yerleştirmede etkili oldukları söz konusu olmuştur (Tufantoz, 2005:49).

Hız. Muhammed'in Arap yarımadasında İslamiyeti yayma girişimleri uluslararası boyuta ulaşınca el-Cezire'ye hakim olma uğraşı veren Bekiroğulları'da Hız. Muhammed'e elçiler yollayarak bu evrensel dine geçmek istediklerini beyan etmişler ve mezkur topluluk bu cümleden olarak İslamiyetle tanışmıştır.

El-Cezire ya da eş deyişle Mezopotamya Hız. Ömer devrinde İslam orduları tarafından ele geçirildi. Hız. Osman döneminde ise el-Cezire, Diyar Mudar, Diyarrebba ve Diyarbekir adlarıyla üç yönetim bölgesine ayrıldı. Bizans'ın da bölgeye komşu olması sebebiyle bu dönemde ilişkiler yoğunlaşmaya başladı (Brockelmann, 1992: 52-55; Tufantoz, 2005: 49-50). Abbasi Devleti'nin VIII.yüzyılda kurulmasının ardından el-Cezire bölgesi bu devletin eline geçmiş ve özellikle bu sahada yer yer Harici isyanlarının ortaya çıktığı görülmüştür.

Abbasi devleti'nin bu toprakları üzerinde IX.yüzyılın ortalarından itibaren Şeyhoğlu emirliği kurulmuştur. Abasilerle aralarında devam eden çatışmalar neticesinde emirlik IX.yüzyılın başlarında yıkılmıştır (Tufantoz, 2005: 50-51).

IX.yüzyılın başlarında el-Cezire'de Musul ve Kuzey Suriye'ye kadar uzanan ve yaklaşık bir asra yakın siyasi varlığını devam ettiren Hamdanoğulları Devleti ise el-Cezire'de Arap kabilelerinden Rabia koluna mensup olarak bölgenin tarihinde önemli rol oynamışlardır (Karaarslan, 1997:446). Bölgede Musul ve Halep kolu olarak teşkilatlanmış Hamdânîler devleti, Abbasi Devleti'nin bölgede gücünü kaybettikten sonra Şii bir hanedanlık olarak ortaya çıkmış olup, bu hanedanlığın önce Musul kolu sonra da Halep kolu tarih sahnesinden çekilmiştir. Hamdânîlerin tarih sahnesinden çekilmesinde İran'da siyasi bir güç olarak beliren Şiî Büveyhoğulları devleti'nin ve esas konumuzu teşkil eden Diyarbekir Mervani Hanedanlığı'nın etkisi olmuştur.

El-Cezire'de X. yüzyılın ortalarına doğru etkili olan siyasi güçlerden biri de İran'da kurularak bölgede hakimiyetini hissettiren Şiî Büveyhoğullarıdır. XI.yüzyılın ortalarına kadar hakimiyetlerini İran merkez olarak sürdüren Şiî Büveyhoğulları, ortaya çıktıkları yer olan İran'daki Hazar Denizi'nin güneyindeki bölgeye tarihte Deylem adı verilmesinden ötürü Deylemliler adıyla da anılmışlardır (Tufantoz, 2005: 56-57).

İran'da 930'larda teşkilatlanmış Büveyhoğulları önceleri Sasanilerin kültürel mirasları üzerinde kurulduklarından mecusi ve putperest iken sonraları Hız. Ali'nin oğlu Hız. Hasan'ın çabalarıyla Müslümanlığı benimsediler; ve farklı görüş olarak sonar da Şiiliği tercih ettiler. Ardından bölgenin hakim usurlarından olan Abbasi Devleti ordularında da görev alan Şiî Büveyhoğulları, bölgenin olaylarında da baş rol oynamaya başladılar (Merçil, 1992: 496). Nitekim Sünni Abbasi Halifeliği'ni yaklaşık 115 yıldır denetim altında tutan Şiî Büveyhoğulları 1062'lere gelindiğinde Orta Doğu'da yükselen Sünni güç olan Büyük Selçuklu Devleti'nin önünde duramayarak hakimiyetlerini onlara teslim etmişlerdir.

Bölümümüzü toparlayacak olursak yukarıda anahatlarıyla X.yüzyılın siyasi haritasını verdiğimiz Ortadoğu'nun XI.yüzyılda siyasi görünümü şu şekildedir: Ortadoğu'da Büyük Selçuklu ve Bizans İmparatorlukları başta olmak üzere, Bağdat merkezli Abbasi Devleti ile Mısır merkezli Fatimi devleti ve artık son çağlarını yaşayan Şii Büveyhi devletleri etkilidir. Bu büyük siyasi teşekküllerden ayrı olarak bölgenin etnik ve siyasi yapısından kaynaklanan İran, Musul, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de de Müslüman ya da Müslüman olmayan çeşitli emirlikler bulunmakta idi.

Şimdi araştırmamızın kavramsal çerçevesine uygun olacak tarzda ve X.yüzyılda Mervanî Hanedanlığı'nın kuruluş dönemine de koşut olacak biçimde Ortadoğu bölgesinde yer alan belli başlı devletleri tarihsel etkileri ve bölgeye tesirleri bağlamında inceleyelim.

2.3 Abbasi Devleti (750-1258-1517)

Abbasi Devleti, İslam tarihinde Dört Halife devri dediğimiz dönemin ardından başlayan ve Şam merkezli olup bir asır hakimiyetini sürdüren Emeviler Devleti'nin yıkılmasının ardından 750 yılında kurulmuştur.

Bir asır içinde Arap Yarımadası'ndan Kuzey Afrika'ya hatta Batı'da İspanya'ya kadar uzanacak fetihler yapan Emeviler Devleti, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'u da almasıyla bile kuşatarak İslam dünyasında haklı bir üne kavuşacaklarının arifesinde siyasi yönetimlerinde benimsedikleri bölücü yaklaşımları ve yönetim faaliyetleri neticesinde kendilerinden hoşnut kalmayan unsurların oluşmasına sebebiyet vermişler; ve bu eksenli başlayan cereyanlar neticesinde de çok geniş sınırlarına mukabil hızla yıkılma sürecine girmişlerdir.

Halife Hişam'ın ölümünden sonra Emeviler hızla sona yaklaşmaya başladılar. Bu dönemde Arap kabileleri arasındaki mücadeleler daha çok şiddetlenmiş ve Şii ile Harici gruplar arasındaki çatışmalar da yıkıcı bir hal almıştı. Bu olaylar nedeniyle 744 yılından itibaren halifelerin emirleri Şam ve dolayısıyla Suriye'de bile dinlenmemeye başlamışlardı. Son Emevi halifesi II.Mervan (744-750) olağanüstü tedbirler ve çabalar göstermesine karşın sona yaklaşan devletini kurtarmayı başarmadı ve İslam dünyasının denetimi Haşimiler soyuna geçmiş oldu (Lewis, 2009:108).

Hanedanlık olarak kurucusunun mensup olduğu kökene nisbetle adını Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Haşim'den alan Abbasi hanedanlığı, İslam tarihinde "Haşimiler" olarak da bilinip 750 ile 1258 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir (Yıldız, 1988:31; Üçok, 1968: 78-79). Emeviler Devleti'nin ortadan kalkmasının en önemli nedenlerinden biri Arap kabileleri arasındaki çatışmaların önlenememiş olması idi. Hz. Muhammed ve Dört Halife devirlerinde bu çatışmalar ortadan kaldırılmış ve İslam dünyası sükunete kavuşmuştu. Emevilerin yanlış politikaları bu çatışmaları yeniden körüklemiş ve toplumun huzur ortamı bu bağlamda ortadan kalkmıştı. İşte Emevileri yıpratın tüm bu ve benzeri sebepleri kendi lehlerine çok ustaca kullanan Abbasiler, siyasi gücü ele geçirdiklerinde toplumsal faktörleri de arkalarına alarak Emevileri tarih sahnesinden silmişlerdir (Yıldız,1988:32).

Ebul Abbas Abdullah, halifelik tahtı ve siyasi otoriteyi ele geçirerek Abbasi Devleti'ni kurduktan sonra, özellikle Emevi sülalesinden olup kendi otoritesini devam ettirmek isteyen kişileri etkisiz hale getirdi. İlk Abbasilerin otoritelerini sağlamak bağlamında özellikle Emevi sülalesine karşı aldıkları sert tedbirler yer yer şiddet sahnelerine dönüştü ve bu baskıdan kurtulan Emevi ailesinden Abdurrahman bin Muâviye bin Hişam bin Abdülmelik taraftarlarıyla birlikte İspanya'ya giderek orada Endülüs Emevi Devleti'ni kurdu (Üçok, 1968:79-80).

Abbasilerin resmen tarih sahnesine çıkmaları neticesinde Emevilerin merkezi olan Şam ve dolayısıyla önem arz eden Suriye artık tedricen önemini kaybetmeye yüz tuttu ve yeni merkez Kûfe önem kazanmaya başladı. Bu merkezi değişim Irak'ın da önem kazanmasına sebep oldu.

Bundan sonra Irak'ta etkinliğini arttıran Ebul Abbas önceleri bu bölgedeki Şiiilerle iyi geçinme politikası gütmüş siyaseten güçlenince halifelik merkezini de Şiiilerin çoğunlukta bulunduğu Kûfe'den Hammam-A'yen'e nakletmiş ve Şiiilerle arasına mesafe koymaya başlamıştır (Yıldız, 1988:34). Ebul Abbas'ın ölmesinin ardından Mansur'un halifeliği (754-775/136-158) başladı. Halife Mansur, halifeliğinin başlarında otoritesini sağlama almakla birlikte kendisine asıl tehdidin Ebu Müslim'den geleceğini düşünüyordu. Ebu Müslim'e Horasan'dan uzaklaştırılması için ve Mısır'a vali olarak yollanma durumu sorulduğunda bunu olumlu karşılamayan Ebu Müslim yaşanan olaylar neticesinde katledildi. Bu hususta Bahriye Üçok'a göre (1968: 82), Ebu Müslim'in ortadan kaldırılması ikinci Abbasi halifesi Ebu Câfer Mansur'un bağımsız bir hükümdar olarak hareket etmesinin yolunu açmış oldu (Brockelmann, 1992:87-88; Üçok, 1968: 81-82).

Halife Mansur, otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra kafasındaki merkez planını hayata geçirecek adımları attı ve hilafetine merkez inşa etme gayretine girdi. Kûfe ve civarı Hz. Ali taraftarlarıyla dolu olduğu için Fırat ve Dicle Nehirlerinin birbirine en çok yaklaştıkları yer olan Bağdat'ı inşa etti. Dört yıl süren inşa faaliyetleri neticesinde şehir belirlenen merkeze bağlı olarak çember biçiminde genişleyen tarzda tasarlandı. Yeni merkez Bağdat şehri çifte örülmüş duvarlarla donatıldı ve şehrin tam ortasına Bab ül-Zehab ya da Kubbet ül-Hadra denilen bir halife sarayı oturtuldu. Halife Mansur, Bağdat şehrine önceleri Medinet üs-Selâm veya Dar üs-Selâm adını verdiyse de halk bunu benimsemeyip şehre Medinet ül-Mansur adıyla da hitap etti (Brockelmann, 1992:88-89; Üçok, 1968:82-83). Fakat tüm bu söylemlere karşın bu merkezi şehir tarihte adını Bağdat olarak aldı.

Bağdat'ı Abbasi Halifeliği'nin merkezi haline getiren Mansur, ülkeyi şiddetle sarmaya yeltenen iç sorunları çözümlenerek ülkeye huzur ve güven ortamı kazandı. Halife Mansur'un bu hususlarda başarıya ulaşmasında kuşkusuz İran kökenli Bermekoğulları'nın yardımları yadsınamaz düzeydeydi. Halife Mansur devrinde ayrıca ülkenin huzura kavuşmasıyla birlikte ilim ve kültürel faaliyetlerde de girişilmiş ve bu cümleden olarak önemli adımlar atılmıştır.

Halife Mansur'dan sonra halifeliğe geçen Mehdi (775-785) devrinde Horasan'da çıkan iç çekişmelerle mücadele edildi. Yine bu devirde Anadolu coğrafyasına hakim Bizans İmparatorluğu ile de başarılı mücadeleler yapıldı (Sevim-Yücel, 1989:16). Bizans İmparatorluğu ile bu dönemde yapılan mücadelenin sebebi Bizanslıların Maraş'a kadar ilerleyip bölge halkını kılıçtan geçirmesi idi. Bu bağlamda yapılan çetin mücadelede Bizans ordusu hezimete uğramış ve imparatorluk vergi ödemek koşuluyla üç yıllık bir anlaşma da imzalamak zorunda kalmıştır (Üçok, 1968: 89). Bizans İmparatorluğu'nun Abbasi Halifeliğine vergi ödeme zorunda kalması devrin kayda değer önemli gelişmelerindendir.

Halife Harun Reşid devrinde (786-809) en parlak yıllarını yaşamaya başlayan Abbasi Halifeliği Asya kıtasındaki hakimiyetini en yüksek seviyeye çıkarmakla kalmadı yine halife Mansur devrinde olduğu gibi devlet yönetiminde Bermekoğullarının tecrübelerinden bu dönemde de faydalanma yoluna gidildi (Sevim-Yücel, 1989:16). Ülke içinde sosyal ve siyasal denetimi sağlayarak haklı bir üne kavuşan Halife Harunreşid, zaman zaman tebdili kıyafet dolaşıp halkın nabzını

tutmaktan da geri kalmadı. Özellikle tüccar, hacı ve öğrencilerin ülke içinde kolayca ulaşım yapmalarına dair ciddi tedbirler aldı. Yine bu dönemde yapılan köprüler, camiler, yollar ve vb. eserlerin varlığı kültürel gelişmişliğin de dönemeçlerinden biri oldu (Üçok, 1968: 90).

Halife Harunurreşid'in ölümünün ardından oğulları Emîn ve Me'mûn arasındaki taht mücadelesi artarken, Emîn'i Araplar; Me'mûn'u ise İranlılar destekliyordu. Bu mücadele sonunda Me'mûn'un galip gelmesi Arapları, büsbütün merkezden uzaklaştırdı ve Abbasi halifeliğinde İranlı tesirinin artmasına yol açtı.

Me'mûn (813-833)'un halifeliği esasen kardeşi Emîn'in kısa süren geçici halifeliğinden sonra başladı. Me'mûn halifeliğinin ilk zamanlarında önceleri Merv'de bulunuyor iken sonradan Bağdat'a gelerek otoritesini sağlamlaştırdı. Esasen Me'mûn devrinde kademeli olarak Araplar ve İranlılar arasındaki çekişmeler artmış ve her iki unsura da halifeye mesafeli davranmaya başlamışlardı; bu durum Halife Me'mûn'u Türkler ile yakın olma politikasına itti ve özellikle halifeliğinin son yıllarında başta ordu içinde olmak üzere Türklere çeşitli devlet kademelerinde yer verme geleneği bu bağlamda başlamış oldu. Bu hususta Hakkı Dursun Yıldız'a göre (1988: 35), Me'mûn devrinin son yıllarında Abbasi halifeliği ordusunda Türklerin sayısı 8 bin ila 10 bin arasında bulunmakta olup Türkler özellikle kumanda heyetinde yer almakta idiler.

Me'mûn'dan sonra Abbasi Halifeliğine geçen Mu'tasım (833-842) devrinde yine mevcut politikalar sürmüş ve babaları Harunurreşid'in başlatmış olduğu ılımlı devlet anlayışı sürmüştür. Halife Mu'tasım'ın annesinin Türk olması ise ondan önce başlayan Türklere ılımlı yaklaşım anlayışının artarak devam etmesine güç kazandırmış ve bu devirde Samarra adı verilen bir şehir kurularak devlet merkezi de buraya taşınmıştır. Halife Mutasım'la birlikte önceleri sadece askeri sahada yer alan Türkler bundan böyle Samarra kenti merkez olmak üzere devlet erkanında da yer almaya başladılar ve devlet yönetim kademelerinde boy göstermeye başladılar (Üçok, 1968: 102; Brockelmann, 1992:106-107). Esasen Harun Reşid döneminde Arap yarımadasında devlete mukabil yaşanan isyanlar onun oğulları döneminde Türkistan'a doğru yönelmenin ve özellikle Mutasım'ın halifeliği devrinde de Türklere yakın bir merkez tertip edilerek devlet merkezinin buraya taşınmasının analitik nedenlerini anlamamızda bize yardımcı olmaktadır.

838 yılında Halife Mu'tasım Anadolu'da yer alan komşusu Bizans üzerine sefere çıkmış ve Ankara yakınlarında yer alan tarihi şehir Amorium'u kuşatarak İznik surlarına kadar dayanmıştır. Halife Mu'tasım'ın Bizans'a mukabil bu tarihi hareketi ona haklı bir ün kazandırmış ve İmparator Theofilos'un Anzin Savaşında mağlup olması, Abbasi Halifeliği'nin Bizans'a üstün gelmesine vesile olmuştur (Üçok, 1968:102; Brockelmann, 1992:107).

Halife Mu'tasım'dan sonra Abbasi halifelik tahtına geçen oğlu Vâsık (842-847) devrinde iç ve dış politikalar devam ettiği şekliyle sürmesine mukabil Türklerin yönetimde ağırlığı daha da artmıştır.

Türklerin Halife Vâsık devrinde yüksek yönetsel yetkiler elde etmelerini Ahmet Cevdet Paşa'ya dayandırarak anlatan Bahriye Üçok, bu dönemde halifenin Türk komutan ve idarecilere sultan ünvanı verdiklerini kaydetmektedir (Üçok, 1968:102-103). Bu durum Türk İslam tarihinde bir kırılma noktası yaratmış ve özellikle Türklerin adeta tarihte önemli roller edinmelerinin de mesnedini oluşturmuştur.

Halife Vâsık döneminin ardından Abbasi Halifeliği yıkılma dönemine girdi ve devletin Afrika, Asya toprakları üzerinde yer yer çeşitli devletler, emirlikler ve beylikler kurulmaya başlandı. Abbasi Halifeliği ise yine Bağdat merkezinde sadece dini

yetkilerle donatılmış olduğu halde dönemine göre kendi toprakları üzerinde kurulmuş çeşitli hanlıkların askeri güçlerine dayanarak XVI.yüzyılın ilk on yılına kadar yaşamını sürdürdü.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Abbasi Halifeliği'nin toprakları üzerinde IX. ve X.yüzyıllardan itibaren kurulan belli başlı siyasi örgütler şunlardır: Halifeliğin Mısır toprakları üzerinde Tolunoğulları Devleti (868-905), İran'da Samanoğulları Devleti (874-999), yine Mısır'da Akşit (İhşid) Devleti (935-969), ardından da Fatimi devleti (969-1171), İran ve Irak'ta Büveyhîler (932-1062), Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da (963-1186) Gazneliler Devleti, yine Horasan, Merv ve İsfahan'da (1040-1308) Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de Ukayliler (990-1096), yine Musul merkez olmak üzere Kuzey Suriye'de Hamdânîler (905-1004) ve bu araştırmamızın da temelini oluşturan Meyyâfarikîn (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbekir'den Van'a kadar uzanan bölgede ise Mervanî Hanedanlığı (983-1085) kurulmuştur.

Abbasi halifeliği özellikle X.yüzyıldan itibaren yukarıda da görüldüğü siyasi ve askeri hakimiyetini kaybedip Bağdat merkez olmak üzere önce İran'daki Şîf Büveyhilere, sonrada Büyük Selçuklu sultanlarına bağlı dini işlerden sorumlu; ama siyasi hakimiyeti olmayan sembolik ve manevi bir güç unsuru olarak varlıklarını devam ettirmiştir. 1258 yılında Moğolların Bağdat şehrini yakıp yıkmasının ardından Mısır Memlük devletine sığınan Abbasi halifeleri, 1517 yılında Osmanlı Hükümdarı I. Selim'in Mısır'ı Osmanlı devleti'ne dahil etmesine kadar da Memlük Devletinin koruması altında yine sembolik olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

2.4. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu (330-1453)

Doğu Roma İmparatorluğu olarak bilinen Bizans, Roma İmparatorluğu'unun ikiye ayrılmasının ardından 395 yılında kurulmuş ve 1453 yılında Osmanlı Devleti sultanı II.Mehmed'in merkez Konstantiniyye'yi (İstanbul) fethiyle tarihe karışmıştır.

Bizanslılık, Hıristiyan-Grek ve Şark ortak anlayışı olarak IV. yüzyılda doğmuş ve merkezi Konstantiniye (İstanbul) olmak üzere Hristiyanlık ile puta tapınma esaslarının kaynaşması ile doğmuştur ki bu bağlamda Bizans medeniyetinin inşa edicisi İmparator Konstantin'in (Vasiliev, 1943:51) Bizans İmparatorluğu'nun temeli, Roma İmparatoru Konstantin'in Konstantiniye'yi (İstanbul) merkez olarak M.S.330 yılından itibaren inşa ettiği ve imparatorluğun merkezini buraya taşıması ile atılmıştır.

Konstantin'in merkez olarak kullandığı Konstantiniye, 395 yılından itibaren İmparatorluğun Batı kanadına rağmen daha hızlı ilerlemiş ve bir kaç asır içinde maddi ve manevi olarak rakibi Batı Roma'yı geride bırakmıştır. Konstantiniye'nin diğer Roma şehirlerine göre bu kadar çabuk gelişmesinin kuşkusuz en önemli nedeni jeopolitik konum ve devralınan Helen kültür kodlarıydı (Ostrogorsky, 2011: 26; Vasiliev, 1943:51-52). Bizans adı ise çok eski zamanlara dayanmaz. Zaten Doğu Roma İmparatorluğu da kendisine Bizans adını vermemekteydi. Bu isim daha çok yakın zamanlarda kullanılmış ve Batı tarih literatüründe kabul görmüştür. Yukarıda da bahs edildiği gibi Konstantiniye, kısa sürede Roma İmparatorluğu'nun kadim başkenti Roma'yı geçmiş ve Ortaçağlar boyunca önemli bir jeopolitik merkez olmaya devam etmiştir (Ostrogorsky, 2011: 26).

İmparator Konstantin'in başkent olarak inşa ettiği ve surlar ile döşediği Konstantiniye, sınırları Anadolu'ya, Balkanlara, Ön Asya'ya değin uzanmış bir imparatorluk olarak sonraki hanedanlar devrinde devlet yıkılıncaya kadar merkez olarak kullanıldı (Vasiliev, 1943:72-75). Esasen Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi burası olduğu için zamanla Doğu Roma İmparatorluğu'na Bizans da denilmeye başlamıştır. Bizans İmparatorluğu tarihi boyunca çeşitli sülalerle idare edilmiştir. Bunlar: Theodosius (Teodos) Sülalesi (395-518), Justinian Sülalesi (518-610), Heraklius Sülalesi (610-717), İsavriya Sülalesi (717-802), Amorion Sülalesi (802-867), Makedonya Sülalesi (867-1057), Dükaslar Sülalesi (1057-1081), Komnenler Sülalesi (1081-1885), Angeloslar Sülalesi (1186-1204), Lâtin İmparatorluğu (1204-1261) ve Paleologlar Sülalesi (1261-1453)'dir.

Bizans İmparatorluğu'nda veraset sistemi gereği tek bir yönetici sınıf söz konusu değildi. Hakimiyeti ele geçirerek bir mücadeleyi kazanan herhangi bir komutan yada şahıs kendi sülalesini kurarak hanedanlığını başlatabilirdi. İşte bu durum İmparatorluk tarihi boyunca oldukça sık hanedan değişikliğine yol açmış ve kalabalık bir hanedanlık soyu tarihlerde yerini almıştır.

XIII. yüzyılın ortalarına doğru birçok sülale ardından Mihail Paleolog İznik Rum İmparatorluk tahtını ele geçirip, Dördüncü Haçlı seferinden beri Latinlerin elinde bulunan Konstantiniye'yi de alınca Latinleri buradan da kovdu ve Bizans tarihinde son sülale olan Paleolog sülalesi başlamış oldu.

Türklerin farklı aralıklarla kuşattığı Konstantiniye, nihayet 29 Mayıs 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından surları aşarak ele geçirildi. Son Bizans İmparatoru Konstantin de kuşatma sırasında öldürülmüş ve bir devir böylece kapanmış oldu.

2.5. Büveyhîler Hanedanlığı (932-1062)

Büveyhîler hanedanlığı, X. yüzyılın ortalarına yakın zamanlarda İran ve Irak taraflarında hakimiyetini kurarak XI. yüzyılın ortalarının sonuna doğru yıkılma sürecine geçen ve yüz yıldan biraz fazla Ortadoğu coğrafyasında etkili olmuş olan bir hanedanlıktır.

Büveyhîler, Ebu Şucâ Büveyh tarafından kurulduğu öne sürülen bir İranlı hanedanlık (Zetterskteen, 1979: 843-844) olup bunların kökeni ile ilgili ihtilaflar söz konusudur. Bu cümleden olarak mezkur hanedanlığın kökenini İbnü'l-Esîr, Sasanilerden Yezdicerd'e dayandırırken (İbnü'l-Esîr, 1987, C.VIII: 219), bir kısım yazarlar ise hanedanlığın soyunu, yine Sasanilerden bir hükümdara değil de bir vezir olan Mihr Narse'ye bağlamaktadırlar (Merçil, 1992: 496-497). İbn Tiktaka'ya göre ise Büveyhîler, Deylem asıllı bir topluluk olup, esasen ordularının da en önemli bölümünü Deylemliler oluşturmakta idi (Azimli, 2005:19). Burada Deylem adı ile hem İran'ın tarihi olarak kuzeyinde Hazar denizi ile Kazvin arasındaki bölge; hem de bu bölgede yaşayan kadim halklar kast edilmektedir. Yine Deylem adı, mezkur bölgede Büveyhî hanedanlığının en güçlü devirleri olan X. yüzyılda Hazar Denizi'nin güney taraflarını da kapsamaktaydı (Yazıcı, 1994: 263-265).

Esasen yukarıda değindiğimiz gibi Büveyhîlerin soylarını Sasanilere bağlama gayretleri, klasik devlet geleneklerinde yer aldığı üzere kendilerine iktidar ve egemenlik meşruiyeti temin etmek gayelerinden kaynaklanmaktadır.

Büveyhî Hanedanlığı'nın hakimiyetini ortaya koyduğu X. yüzyılın ortalarına doğru İran'da Abbasi Devleti'nin hakimiyeti azalmış, bölgede Selçukluların ise henüz etkileri görülmemiştir. Bu zamanda mezkur sahada bir otorite boşluğu vardı ve bu

boşluğu bölgesel güçler ve yerel hanedanlıklar dolduruyordu (Azimli, 2005:20). İşte Büveyhî Hanedanlığı bu ortamda egemenliğini güçlendirmiş ve başta İran olmak üzere Ortadoğu'nun siyasi ve tarihi coğrafyasında adından söz ettirmiştir.

Ebu Şucâ Büveyh'in oğlu Ali, 932 yılından itibaren Deylemli Devletine bağlı olup Kerec valisi olarak tayin edilmiş ve Büveyhî ailesini güçlendirmeye başlamıştı. Ebu Şucâ'nın Hasan ve Ahmed adlı diğer iki oğlu da kardeşleri Ali ile birlikte sistemli çalışıp, kısa süre içinde Şiraz, Errecan, Navbedecan vs. yerlerde de Büveyhîlerin etkinliğini arttırıp bölgede hakimiyetlerini ortay koymuşlardır (Zetterskteen, 1979: 843).

Bir süre sonra Ali, İsfahan'ın yönetimini Hasan'a devretti. Bu cümleden olarak Hasan ise mezkur bölgeyi kendisine merkez kabul ederek ilerleyen zamanlarda Irâk-ı Acem başta olmak üzere mevcut sahada egemenliğini sağlamlaştırdı (Özgüdenli, 2006: 459). Ahmed ise Kirmân ve Huzistan'ı denetime aldı. Bu cümleden olarak İran'ın batı ve güney tarafındaki bölgeler Büveyhî Hanedanlığı'nın egemenliğine dahil olmuş oldu. Büveyhîler Hanedanlığı Huzistan da egemenliğini sağladıktan sonra Irak bölgesi ile daha fazla alakadar olmaya başladı ve kısa bir süre sonra Ahmed, 945'de kendisine yapılan tekliflere binaen Bağdat'a geldi ve Abbasi Halifesi tarafından Emirü'l Ümera olarak tayin edildi (Merçil, 1992: 497). İlerleyen zamanlarda da gelen hanedanlar sistemli hale gelen ve Ortadoğu coğrafyasında hakim olma politikası güden Büveyhî Hanedanlığı'nın politikalarını devam ettirdiler.

İran ve Irak bölgesine hakim olan bu hanedana Abbasi halifeleri esasen Sünni Müslümanlara iyi davranmaları temennisiyle olumlu yaklaşmış hükümdarlarına hilatlar vermiştir; ama Büveyhî hanedanları özellikle Şii itikadına bağlı olduklarından Sünni müslümanlara büyük sıkıntı çektirmişler ve Abbasi halifelerini de etkisizleştirme politikası yürütmüşlerdir. Devam eden dönemde Ortadoğu'da gelişip güçlenen Büyük Selçuklular tarafından Bağdat'ın denetime geçirilmesi üzerine Büveyhîler hanedanlığı tarih sahnesinden çekilmiş oldular.

2.5. Selçuklular Devleti (1040-1308)

XI. yüzyılın ortalarına doğru Ortadoğu bölgesinde İran merkezli olarak kurdukları en büyük hanedanlıklardandır. Selçuklular, 1040 yılında Gazneli Devletine mukabil galip geldikleri Dandanakan Savaşının ardından bağımsızlıklarını Horasan'da ilan etmişlerdir. Selçuklular kısa süre içinde Merv merkez olarak egemenliklerini güçlendirmişler ve kadim Türk devlet geleneğinin ön gördüğü dünya hakimiyeti ülküsü (Sevim-Yücel, 1989: 3; Kafesoğlu, 1972: 13-25) bağlamında çeşitli yönlere doğru fetihlerde bulunmuşlardır. Bu cümleden olarak ilk hükümdarları Tuğrul Bey'in özellikle Batı yönünde yaptığı fetihler, Ortadoğu ya da Cezire tarihi bakımından büyük önemi haizdir.

Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Türkler, mensubu buldukları Bozkır kültüründen gelen topluluk olarak Ortadoğu'nun kendine özgü sosyo ekonomik ve politik yapısında egemenlik kurmanın gereği olarak mevcut kültürleri ile birlikte bölgenin denetimini de ellerinde bulunduracak sistemli dönüşümü gerçekleştirmişlerdir. Dahası temeli Türkistan'dan göç ederek gelen Oğuzların (Türkmenlerin) vücuda getirdikleri Selçuklular, Peter Golden (2002:182)'in de ifadesiyle geleneksel bir Ortadoğu devletine aşılannmış bir Türk hanedanlığı idi.

Selçukluların Gaznelilere karşı kazandıkları Dandanakan Savaşı'nın ardından, Gazneli Hanedanlığında başlayan taht kavgaları, Selçukluların bölge hakimiyetini sağlamlaştırmada büyük etki sağlamış oldu. Dolayısıyla Selçuklular, kısa bir süre

içinde Harezmi ve Taberistan'ı ele geçirip, Irak-ı Acem'i egemenlikleri altına aldılar. İşte bu aşamada yukarıda yer verdiğimiz Şii Büveyhî Hanedanlığına da son verip yönetim merkezlerini önce Rey sonra İsfahan'a taşıdılar (Köymen, 1993: 23-35; Brockelmann, 1992:142; Kafesoğlu, 1972: 25-30).

Selçukluların Batı yönüne olan fetihleri, onları bu bölgede bölgesel ve yerel güçlerle karşı karşıya getirmeye başladı. Öyle ki Tuğrul Bey'in 1054 yılında Anadolu'ya girerek Van Gölü ve çevresini ele geçirmesi, Selçuklu-Bizans mücadelesini şiddetlendirdiği gibi bir sonraki bölümümüzde ayrıntılı yer vereceğimiz Selçuklu-Mervanî mücadelesini de başlatmıştır.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in ölümünün ardından yerine tahta geçen Sultan Alp Arslan, ülke içinde birliği ve düzeni sağlayarak gerek Abbasi halifesi ile olan münasebetlere çekidüzen vermiş gerekse de Anadolu dolayısıyla Batı yönündeki fetihlere de hız kazandırmıştır. Sultan Alp Arslan'ın en büyük hedefleri arasında yer alan Mısır'a hakim olma düşüncesi ise onu Suriye üzerinden Mısır seferine yöneltmiştir. Fakat Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Doğu yönüne seferini haber alması onu Mısır fethinden alı koymuştur (Turan, 1993; 78).

Sultan Alp Arslan, fetih hareketleri neticesinde 1064 yılında Kars ve Ani kalesini ele geçirdi. Sultan, ele geçirdiği Ermeni ve Gürcülerin oturduğu Bizans topraklarının idarelerini ise emri altında seferlere katılan emirlerine bırakarak fetihlerine devam etti (Sevim-Yücel, 1989: 8-9).

Ortadoğu coğrafyasında XI.yüzyıl ortalarından itibaren hakimiyetini arttırarak Anadolu'daki Bizans topraklarını tedricen denetime almaya başlayan Sultan Alp Arslan'a karşı Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ise büyük bir ordu hazırlığına girişmişti. İmparator Romanos Diogenes'in amacı, Anadolu'daki Selçuklu ilerlemesine son verip onları Anadolu'dan geri atmak ve ülkesinin Doğu sınırlarında yeniden hakimiyetini tesis etmek idi. Nitekim iki hakim güç arasında 26 Ağustos 1071 yılında vuku bulan Malazgirt savaşı, Sultan Alp Arslan'ın yönettiği Selçuklu ordusu tarafından kazanılmış ve İmparator Romanos Diogenes ağır bir yenilgi almıştır (Sevim-Yücel, 1989: 8-9; Köymen, 1993: 263-265).

Bilahare Ortadoğu'nun XI.yüzyıldaki hakim güçlerinden biri olan Selçuklular'ın tahtına 1071/1072 yılında Sultan Melikşah geçti. Sultan Melikşah devri Selçuklu ihtişamının ve gücünün doruğu olarak Doğu ve Batı'da kendini kabul ettirdi. Sultan Melikşah, veziri Nizamülmülk ile birlikte bölgenin istisnasız hakim gücü haline gelmiş oldu.

Sultan Melikşah, Mâverâunnehir'den Akdeniz'e kadar olan bölgede hakimiyetini arttırarak devam ederken sultanın 1090 yılında vefatından sonra ülkede hakimiyetini kuran Sultan Berkıyaruk ve ardından Mehmet Tapar dönemlerinde Selçuklu hanedanlığı zayıflama sürecine girdi ve Karahıtaylılarla 1147 Katvan savaşı ile bölgesel hanedanlıklara ayrıldı. Musul'da, Suriye'de ve diğer birçok bölge ile birlikte en önemlisi Anadolu'da namı diğer Türkiye Selçukluları adıyla 1308 yılına kadar hakimiyetini devam ettiren Selçuklu yönetim anlayışı devrin tarihsel coğrafyasında kalıcı izler bırakarak tarihte yerini almıştır (Turan, 1993;432).

2.6. Hamdânîler Hanedanlığı (905-1004)

Hamdaniler döneminde Meyyâfarikîn'in siyasi önemi gittikçe artmıştır. Hamdânîler, X. yüzyılın başlarından XI. yüzyıla kadar Musul ve çevresiyle Suriye'nin kuzeyinde hakimiyetini devam ettiren Arap kökenli bir hanedanlıktır. Ortadoğu tarihinin mezkur yüz yılında adından bahsettiren Hamdânîler, Arapların önemli kabilelerinden

Taglib oğullarına bağlanmaktadırlar. Önceleri Hıristiyan inancında olan bu topluluk sonraları Şii Müslümanlığı seçerek Anadolu'nun güneydoğu bölgeleri ile Musul taraflarına mukim olmuşlardır (Kararlan, 1997: 446).

Hamdânîler Hanedanlığı, Abbasilerin X.yüzyılın başlarında zayıflaması ve idarelerindeki zaafının artmasıyla bölgesel idare sahiplerinin gücü ele geçirmesiyle kurulan hanedanlıklardan biridir. Hanedanlığın kurucusu Hamdan b. Hamdün olup egemenliğini Musul'dan başlatmıştır.

Musul'da hakimiyetini güçlendiren Hamdan b. Hamdün, Abbasilerle çatışmaya başladı ve 885 yılında Mardin kalesini zaptetti. Güneydoğu Anadolu, Hemedan, Kirman ve Suriye taraflarındaki zaman zaman yarı hakimiyet anlayışı ile ve bölgesel güçlerle özellikle de Abbasi Halifeliği ile çatışan Hamdânîler soyu, bir kısım tarihçi tarafından gerçek kurucuları kabul edilen Ebü'l-Heyca'nın 929'da ölümüyle de farklı iki kola bölündüler (Kararlan, 1997: 446).

Bu aşamadan sonra yıkılıncaya kadar Musul ve Halep şubeleri olarak Ortadoğu'nun tarihinde iki ayrı kol şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hamdani emiri Syefüddeve, Halep emiri olmasına rağmen Meyyafarikin'e çok önem verdi. Hamdânîler, Abbasi, Bizans, Selçuklu, Büveyhî ve Mervani hanedanlıklarıyla ilişki içerisinde olmuşlar ve XI.yüzyıl Ortadoğu tarihinde adlarından bahsettirmişlerdir.

Hamdanîler, Meyyâfarikîn'in sekiz kapısından biri olan Babü'l-ferah ve'l-ğamm'ın yakınında kendileri için bir saray yaptırmışlardı. Zikredilen kapının kible yönündeki köşesinde bulunan taşın üzerinde sevinç ve hüznü temsil eden iki figür bulunuyordu. Sevinci alkış çalan bir adam, hüznü ise başının üstünde bir kaya taşıyan bir adam şeklinde tasvir etmişlerdi (Savran, 2004: 511; Minorsky, 1993: 198).

2.7. Ukaylîler Hanedanlığı (990-1096)

X. ve XI. yüzyıllar arasında Irak ve Hamdânîler gibi Kuzey Suriye'de hakimiyetini sürdürmüş olan bir Arap hanedanlığıdır. X. yüzyılda Bahreyn'deki topraklarından çıkarılan Ukaylîler, Ortadoğu bölgesine göç edip (Bezer, 2012: 59), özellikle Musul taraflarında egemenliğini sürdüren Hamdânîlere bağlı olarak bir süre varlıklarını devam ettirdiler.

Ukaylîler, Hamdânîlerin Musul kolunun 979 yılında tarihe karışmasının ardından önce Musula hakim olan Mervanîlere, ardından da Şii-Büveyhîlere bağlandılar. Şii Büveyhîlerin bölgedeki etkileri altında faaliyetlerde bulunan Ukaylîler, 990 yılında Ebü'z-Zevvâd ile Musul'u ele geçirip Şii Büveyhîlerin de desteğiyle ve onlara bağlı olarak hanedanlıklarını kurdular (Bezer, 2012: 59).

Ukaylî ailesinden Muhammed 990'ların sonlarında Musul'da egemenliğini sağlamlaştırarak etkisinde oldukları Şii Büveyhî baskısını ortadan kaldırdı. Muhammed'in 996 yılında ölümünden sonra Ukaylî hanedanlığı arasında taht kavgaları baş gösterdi ve mücadeleyi Kırvaş kazanarak 1050 yılına kadar etkinliğini devam ettirdi (Bezer, 2012: 59-60).

Selçukluların Ortadoğu'daki fetihlerinden nasiplerini alan Ukaylîler Hanedanlığı, başta Musul olmak üzere etkili oldukları bölgelerin Selçuklu egemenliğine geçmesinin ardından 1096 yılında tarih sahnesinden çekilmiş oldular.

Genel olarak X. ve XI. yüzyılın sonlarında Ortadoğu bölgesinde merkez Musul olmak üzere hakimiyetlerini inşa eden Ukaylîler hanedanlığı'nın Abbasi Halifeliği, Mervanî Hanedanlığı, Büveyhî Hanedanlığı ve Selçuklu devletleriyle çeşitli ilişkileri olmuştur. Ukaylîler Hanedanlığı, bölge hakimiyetinin sağlanmasının kaçınılmaz sonucu olarak Selçuklu güçlerinin önünde dayanamayarak yüzyılın sonunda onlara bağlanmış

X ve XI ASIRLARDA ORTA DOĞU'NUN GENEL... Übeydullah ÖRETMEN

ve bu zamandan sonra varlığını siyasi olarak değil bir topluluk olarak Selçuklu hakimiyetinde devam ettirmiş ve tarihteki yerlerini almışlardır (Bezer, 2012: 60).

Yukarıda ana hatlarıyla değindiğimiz X. ve XI. yüzyıllarda Ortadoğu tarihinin siyasi görünümü bu minvalde bir gelişme göstermiştir. Bölgenin bu devirde siyasi yapısına baktığımızda Selçuklu, Bizans ve Abbasi gibi hakim güçlerle birlikte İran, Irak, Kuzey Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise Müslüman ve gayri Müslim yerel hanedanlık ve emirliklerin de yaşadığı anlaşılmaktadır.

3. MERVÂNÎ HANEDANLIĞI (983-1085)

Mervanî Hanedanlığı, X. ve XI. yüzyılın sonlarında Güneydoğu Anadolu'da Meyyâfârikîn (Silvan) merkez olmak üzere Diyarbakir'den Van Gölü'nün Kuzeyinde yer alan Erciş'e kadar uzanan bölgede yüz yıla yakın hüküm sürmüş sünni bir hanedanlıktır. Abbasi Halifeliği'nin zayıflama emarelerini gösterdiği bu çağda mezkur bölge dahilinde daha öncede bahsettiğimiz gibi çeşitli yerel emirlik ve hanedanlıklar kurulmuştu. Bu hanedanlık ve emirlikler arasında Mervanî Hanedanlığı kuşkusuz farklı bir niteliğe sahiptir.

Mervanî Hanedanlığı'nın bu farklı yapısı herşeyden önce bu hanedanlığın Sünni bir İslam hanedanı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Arapların el-Cezire adını verdikleri Fırat ve Dicle bölgesinde varlığını sürdüren yerel hanedan ve emirliklerin çoğunluğu, Şiî inanca sahip olup özellikle bu dönemde İran'da hakimiyetini sürdüren Şiî Büveyhîlerin himayesi altında idiler.

Şiî Büveyhîler ise esasen Abbasi halifeliği'nin merkezi konumundaki Bağdad'ı ellerine geçirerek gerçekleştirdikleri politikalarıyla İslam dünyasının bölünmesine zemin hazırlamaktaydılar. Henüz Selçukluların ortaya çıkmasından önce bölgede yaşanan bu gelişmeler özellikle Batı taraflarında Anadolu'da Bizans-Rum ve Ermenilerin varlığı ile birlikte düşünüldüğünde el-Cezire ya da Kuzey Mezopotamya'da Mervanî Hanedanlığı gibi bir Sünni hanedanlığın varlığı, Abbasi ve Sünni İslam dünyası açısından oldukça önemli görülmekteydi.

Bu bağlamda Mervanî Hanedanlığı, yaklaşık yüz yıl boyunca Sünni İslam dünyasının Bizans'a mukabil bir ileri karakolu olarak konumlanmış ve XI. yüzyılın sonlarında egemenliği altına girdikleri Selçukluların Anadolu'daki fetih ve iskanında, siyasi ve ekonomik tarihinde etkili olmuşlardır.

3.1. Mervânî Hanedanlığı'nın Menşei

Mervanî Hanedanlığı 983-1085 yılları arasında Diyarbakir'de hüküm sürmüş bir Müslüman sülaledir (Zetterskteen, 1979: 780). Bu sülalenin atası kabul edilen Bâd lakaplı Ebû Abdullah Hüseyin Bâd bin Dostık, Musul, Van, Silvan ve Azerbaycan taraflarında ikamet eden Humeydiyye adlı Kürt aşiretinin Hârbutî (Çârbutî) koluna mensuptur (İbnü'l Ezrak, 1975:69; Tufantoz, 2005: 59-60).

Tufantoz'a göre bu devirde halkının çoğunluğu Arap olan Diyarbakir'de kurulan Mervanî Hanedanlığı'nın menşeiine dair kaynaklarda görülen "el-Kürdiyyü" nisbesi izafi olup, Bâz bin Dostık'ın temelini atıp sonradan Mervanî Hanedanlığı tahtına geçen kızkardeşinin oğlu Ebu Ali bin Mervan'dan ötürü Mervanî adını alan hanedanlığın kökenini açıklamaya kafi gelmemekle birlikte kaynaklar mezkur sülalenin bir Kürt sülalesi olduğu yönünde fikir birliği içerisindedirler. Sülalenin Kürtlüğü dışında hanedanlığın klasik bir İslam emirliği oluşu da dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan biridir (Tufantoz, 2005: 60).

Bu hususta Bâd bin Dostık için İbnü'l-Ezrak, onun ilk Kürt hükümdarı olduğunu beyan ederken (İbnü'l Ezrak, 1975:70), Cahen ise Arap kültür izleri taşıyan ve Arapça konuşan mezkur sülaleyi, devrin güçlerinden olan Mirdasoğulları ve Ukayliler ile mukayese ederek Mervanîleri Arap-Kürt karışımı bir menşee dayandırmaktadır (Cahen, 2000:241-242). Fakat Mervanîlerin yaşantısı ve kültürel özellikleri dikkatlice incelendiğinde onların gerek Mirdasoğulları ve Ukaylilerden

gerekse de bölgedeki diğer sülalelerden daha farklı bir yaşam biçimine ve potansiyele sahip oldukları ortaya çıkmaktadır ki bu durum da onların bir Arap sülalesi oldukları tezini zayıflatmaktadır.

Bu bağlamda Bazil Nikitin'de Mervanoğulları sülalesinin kökeniyle ilgili olarak onların bir Kürt sülalesi olduğunu ve idarecilerinin Kürt olduklarını belirtmektedir (Nikitin, 1991:320-321). Nikitin'in bu konuda dayandığı temel kaynak ise İbnü'l-Ezrak olup, onun bu yaklaşımı bize klasik devlet felsefesinde hanedanlıkların kurucu adı ve kökenleriyle anılmalarına nispetle Mervanî Hanedanlığı'nın da bir Kürt hanedanlığı olduğunu teyit etmektedir.

Thomas Ripper'de İbnü'l-Esir'e dayanarak Mervanî sülalesini bir Kürt sülalesi olarak nitelemekte ve Bâd bin Dostik'ı da mezkur sülalenin Kürt lideri olarak anıp, onun hanedanlığın temellerini ilk kez Hizan dağlarında bir grup silahlı adamıyla faaliyete başlayıp Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş'i ele geçirerek attığını tespit etmiştir (Ripper, 2012: 57-139).

Buna göre Mervanî Hanedanlığı'nın menşei bahsini toparlayacak olursak hanedanlığın dayandığı sülalenin kaynaklarının da teyit ettiği gibi bir Kürt sülalesi olduğunu anlıyoruz. Sülalenin ve hanedanların Kürt aşiretine mensubiyetlerinden hareketle özel anlamda bir Kürt hanedanlığı ve emirliği olarak addolunan Mervanî Hanedanlığı, genel anlamda da bir İslam hanedanı ve emirliği olarak tarihteki yerini almıştır. Mezkur hanedanlığın faaliyetleri incelendiğinde ise İslami kimliğin, Kürtlükten daha ağır bastığını ve hakimiyet sahalarında birleştirici bir ekonomik politika ön gördüklerini anlıyoruz.

3.2. Hanedanlığın Ortaya Çıkışı ve Mervanî Hanedanları

3.2.1. Hanedanlığın Ortaya Çıkışı

Arapların Cezîre, Yunanlıların Mezopotamya adını verdileri ve günümüz Ortadoğusu'nun topraklarıyla bir bölümünü oluşturan hanedanlıklarından Mervanî hanedanlığı, X.yüzyıldan XI.yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık yüz yıl hakimiyet sürmüş bir Kürt hanedanlığıdır.

Bu dönemde bölgeye hakim devletlerden olan Abbasi, Bizans ve Şîî Büveyhîlerin içinde buldukları politik ve içtimai durumlar gereği sorunlar yaşamaları, bölgedeki yerel hanedanlara buldukları ortamlarda egemenlik kurma ilhamı tevdi etmiştir. Esasen Anadolu'da hakim konumda bulunan Bizans'ın bir süredir çekişme halinde bulunan Arap ve İranlı çatışmalarından beslendiği bir gerçektir. Bu bağlamda Sünni İslam'ın hamisi konumundaki Abbasi Halifeliği'nin Hıristiyan-Rum alemine mukabil mücadeleleri de durma noktasına geldiği gibi, özellikle Şîî Büveyhîlerin de Bağdad'da etkili olmaları Abbasi halifeliğini zora sokmakta idi. Kaldı ki Şîî Büveyhîlerin yaptıkları bu kadarla da sınırlı olmayıp, özellikle Hz. Ömer devrinden beri Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki münbit topraklara yerleşen Arap kabilelerini de Şîî itikatla etkiliyorlar ve Sünni İslam'ın birlik ve beraberliğini de bozuyorlardı.

Bu ortamda Kuzey Suriye'den İran ve Irak'a kadar uzanan sahada bu dönemde yerel güçler olarak hakimiyetlerini ilan eden emirlik ve hanedanlıklardan Ukayliler, Hamdânîler, Mirdasoğulları vb. güçler Araplık ve Şîilik politikalarıyla bölgeyi etkileyen ve denetimi altında tutan Şîî-Büveyhî gücüne en azından politik ve ekonomik olarak bağlılıklarını sürdürmekte idiler.

Konjonktürel olarak mezkur bölgedeki siyasi birliğin parçalanmış olması ve Abbasi Halifeliği'nin de bölgeyi kontrol edememesi neticesinde yukarıda da değindiğimiz gibi bu sahada farklı emirlik ve hadenadanlıklar kurulmakta idi. İşte Mervanî Hanedanlığı'nda bu dönemde ortaya çıkmış diğerlerinden farklı ve Sünni bir emirlik olarak bölgenin parçalanmış yapısı içerisinde adeta zayıflamış merkezi güç konumundaki Abbasi Halifeliği'nin Anadolu'daki ileri bir karakolu hüviyetinde idi.

Kürt bir sülaleye mensup Bâd bin Dostık ile tarih sahnesine çıkan Mervanî Hanedanlığı, önceleri çobanlık yaparak iaşesini temin eden Bâz'ın denetiminde bulunduğu Şîf Büveyhîlere mukabil bayrak açarak kendini ortaya koyması ve özellikle de Musul üzerinden (Tufantoz, 2005: 61) onlarla mücadelelere girişmesiyle tarihteki yerini almaya başlamıştır. Kısaca Büveyhi halifesi Aduddevle'nin ölümünden sonra Meyyafarikin, Kürt asıllı emir Baz'ın eline geçmiştir (İbn Şaddad I, Tufantoz, 2005: 62).

Bâz bin Dostık'ın Kürtlerden müteşekkil ordusu ile Musul üzerinden Şîf Büveyhî, Ukayli ve Hamdânîler ile olan mücadelesi dahilinde 380/991 yılında ölmesi (İbnü'l Ezrak, 1975: 74-75) üzerine Mervanî Hanedanlığı tahtına Bâz bin Dostık'ın kızkardeşinin oğlu Ebu Ali bin Mervan 991 (380) yılında geçmiştir ki hanedanlığın ismi de bu ikinci emirin babası Mervan'a izafeten Mervanî Hanedanlığı adını almıştır. Bu adla anılmaya başlayan hanedanlık, bu cümleden olarak Mervanî Hanedanlığı adıyla tarihteki yerini almıştır.

3.2.2. Mervanî Hanedanları

Ebû Abdullah Hüseyin Bâz bin Dostık'tan başlamak üzere yaklaşık yüz yıllık tarihinde toplam altı emirle tarihteki yerini alan Mervanî Hanedanlığı, faaliyetleriyle bölgenin tarihi ve konjonktürel geçmişinde önemli bir yer edinmiştir. Şimdi mevcut hanedanlık yapısı içerisinde Mervanîlere emirlik yapmış belli başlı hanedan mesuplarını ana hatlarıyla değerlendirelim.

3.2.2.1. Ebû Abdullah Hüseyin Bâd (Baz) bin Dostık (Ebu Şûcâ)

Ebû Abdullah Hüseyin Bâd bin Dostık, Mervanî hanedanlığı'nın kurucusu olup, ismi Ebû Abdullah Hüseyin; lakabı ise Bâd'dır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Bâd, Kürt Hümeydiye aşiretinin Harbuhti koluna mensuptur (İbnü'l Ezrak, 1975: 76; er-Ruzrâverî, 2003: 53). Aslında Ebu Abdullah Hüseyin Bâd b. Dostık, Bâd'ın kardeşidir (İbnü'l-Esir, 1987: 416; Tufantoz, 2005: 60).

Bâd bin Dostık, önceleri Hizan ve Maden bölgesinde ikamet edip, çobanlık yapmakta ve zaman zaman da yol kesmekte idi. Buradaki etkinliğini arttıran Bâd, ilk zamanlarda bir iki kez Diyabekir'i ele geçirmeğe çalışmış ama başarılı olamamıştı. Bölgenin hakimi konumundaki Şii Büveyhî hükümdarı Aduddevle'nin 983'te ölümü Bâd'ın güçlenmesine yol açmıştır (İbnü'l Ezrak, 1975: 69-71; Tufantoz, 2005: 61).

Bâd bin Dostık, önceleri çobanlık gibi işlerle uğraşmış ve adamlarıyla belli bir güce eriştikten sonra 956-957 (345-346) yılı itibariyle Malazgirt, Erciş ve Cizrenin önemli bir bölümünü ele geçirmiştir. Bu bağlamda faaliyetlerine devam eden Bâz, 965-966 (355-356) yılında Meyyâfarikîn'i de denetimine alıp, başta Diyarbekir olmak üzere bölge üzerindeki hakimiyetini arttırmıştır. Kısa zaman içerisinde bölgesel rakiplerine karşı önemli kazanımlar elde eden Bâz, 360/970 yılında kurduğu hanedanlığa binaen

“Şucâ”adlı bir de sikke bastırmıştır. Şîf Büveyhî, Ukaylî ve Hamdânîlerle olan mücadelelerine dayalı olarak fırsatları çok iyi değerlendiren Bâd, 974’de (364) Hakkâri, Gevaş ve Van Kalelerinin denetimini de ele geçirmiştir. Artık bölgesel bir güç olarak hakimiyetini inşa eden Bâd, Diyarbekir’i hanedanlığının merkezi yapmış olup, Abbasi Halifesi tarafından da “Ebu Şucâ” lakabıyla onurlandırılmıştır (Seyyid Hüseyin Mukriyani’den aktaran Erdoğan, 2014: 1-2).

Mervanî Hanedanlığı’nın kuruluşuna kadar bölgede etkili bir siyasi politika benimseyen Bâd bin Dostık, Diyarbekir sınırında zaman zaman Bizans’a karşı İslam orduları adına gazalara da girişiyordu (Tufantoz, 2005: 60).

Bâd bin Dostık’ın hakim olduğu bölgedeki bu etkili hareketleri, İran merkezli Şii Büveyhîler’in dikkatini çekmiş ve Büveyhî hükümdarı Samsamüddeve onun bu sistemli yükselişine son vermesi gerektiğini anlamıştır. Böylece Samsamüddeve, Bâd’ın üzerine yolladığı ordu ile kendi hakimiyetini kabul etmesi bunun karşılığında da ona elinde bulundurduğu tüm toprakları hibe edeceğini bildirmiştir. Mevcut teklifleri kabul etmeyen Bâd bin Dostık, Şîf Büveyhîlerin yolladığı iki orduyu da yenmeyi başarmış ve 377/988 yılında Şîf Büveyhîlerle bir anlaşma imzalayarak bölgedeki prestijini de arttırmıştır (İbnü’l-Ezrak, 1975: 71-72).

Bu dönemde Meyyâfarikîn, Hamdânîlerin denetiminde bulunuyordu, Bâd bin Dostık burayı almak için bölge halkıyla mektuplaştı ve halkın isteğine binaen kendi 983-985 (374) yılında teslim adı. Bu gelişmenin ardından Bâz bin Dostık, Diyarbekir, Nusaybin, Cezire (İbnü’l-Ezrak, 1975: 72-74) ve Ahlat taraflarını da denetime almayı başardı ki esasen Meyyâfarikîn’in alınması Mervanî Hanedanlığı’nın temellerinin atılması anlamına da geliyordu (Tufantoz, 2004: 231).

Meyyâfarikîn’in ele geçirilmesinin ardından bölgedeki denetimi daha da artan Bâd bin Dostık, bu süreçten sonra Hamdânîlerle Musul hakimiyeti üzerine amansız bir mücadeleye girişti. Yine bu dönemde Musul’a girmiş olan Şîf Büveyhî orduları da Musul halkına yönelik olumsuz tutum geliştirmeleri halk nazarında itibar kaybına neden olmuş ve bu durum Bâd bin Dostık’ın da işine yarayarak Musul’un kolayca ele geçirilmesinde ona fayda sağlamıştır (Tufantoz, 2005: 63).

Abbasi Halifeliği’nin Anadolu’daki ileri karakolu konumundaki Mervanî Hanedanlığı’nın emiri Bâd bin Dostık, bölgede sağladığı denetim ve rakiplerine mukabil kazandığı başarılarının verdiği öz güvenle Bağdat’a yöneldi.

Ordularıyla Bağdat üzerine yönelen Bâd bin Dostık’a mukabil ciddi tedbirler alan Şîf Büveyhî hükümdarı Samsamüddeve, hazırladığı büyük ordusuyla Mervanîlerle 374/984 yılında üçüncü bir savaşa tutuştu ve bu savaşı kazandı (Tufantoz, 2005: 63). Bu savaşın Şîf Büveyhîler lehine sonuçlanmasının ardından Bâd bin Dostık, Diyarbekir’e gelerek ordusunu tekrar toparladı ki onun bu tutumu, Şîf Büveyhîlerin kendisine karşı Hamdânîlerin Halep kolu ile ittifak yapmalarının da en önemli nedeni oldu. Bu ittifak, Şîf Büveyhîler nazarında Bâd bin Dostık kuvvetlerinin önemini anlamamızda bize fikir vermektedir.

989/379 yılında Musul üzerindeki Şîf Büveyhîler ile Hamdânîlerin mücadelesi Hamdânîlerin üstünlüğü ile sonuçlanmış ve Hamdânîler Musul’a hâkim olmuşlardı. Hamdânîler’in Musul’a yeniden hakim olmaları ve bölge üzerinde denetimi artırma çabaları, Bâz bin Dostık’ı harekete geçirmiştir.

Bâz bin Dostık’ın Musul üzerine harekete geçmesi, bölge hakimi Hamdânîlerin Ukaylîler ile ittifak kurmaları sonucunu doğurmuş ve bu ittifakın neticesinde Dicle’ye doğru yürüyen Mervanî ordusu ile müttelik ordusu savaşmıştır (Tufantoz, 2005: 63).

Bâz bin Dostık'ın öldürüldüğü bu savaş (990/380) esasen Mervanî Hanedanlığı için bir dönüm noktası olmuş ve temelleri atılmış bir hanedanlığın adeta kuruluş dönemi de bu süreçle tamamlanmıştır. Yine Bâz bin Dostık'ın Hamdânî ve Ukayli ittifakı neticesinde ortadan kaldırılması Şîî Büveyhîlerin amansız bir düşmanının yok edilmesi anlamına gelmekte olup bölge açısından ise geçici bir süreliğine de olsa Şîî Büveyhîlerin elini güçlendirmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz Hamdânî ve Ukayli ittifakı ile ilgili olarak Ripper (2012: 135-136) ise Şîî Büveyhîlerin Mervanî Hanedanlığı'na karşı bu ittifakı desteklediğini tespit etmektedir.

Hamdânî ve Ukaylî ordularıyla tutuştuğu savaş devam ederken 380/991 yılında hiç beklenmedik bir biçimde hayatını kaybeden Bâd bin Dostık, önce Musul sonra Bağdat'a götürüldü ve Bağdat'da defnedildi. Heybetli bir vücuda sahip olan Bâd bin Dostık, temellerini attığı hanedanlığının sınırlarını da güçler dengesini çok iyi hesap ederek dengeli bir biçimde genişletti. Özellikle Musul ve civarında halkın gönlünü kazanmış olması önemlidir.

Konjonktürel olarak farklı din ve inanç mensubu hakim güçlerin yer aldığı bölgede varlığını ortaya koyma mücadelesi veren Bâd bin Dostık, temellerini attığı Mervanî hanedanlığı ile bölgede hem Sünnî İslam'ı temsil etti hem de ileride göreceğimiz gibi Selçukluların Ortadoğu'daki hakimiyetinin güçlenmesinin de önünü açmış oldu. İslami bir Kürt hanedanlığının varlığı olarak tarihteki yerini alan Mervanî hanedanlığı, Emevilerden beri daha hızlı bir biçimde bölgeye yerleşmeye başlayan Arap unsurlara mukabil İran'daki Zağros dağlarından Güneydoğu Anadolu'ya kadar olan bölgede Kürt unsurlarının da yerleşmesinin önünü açtı ve özellikle Bizans hakimiyetindeki bölgede İslam'ın cihat anlayışını Selçuklu Türkleri denetimi ele alıncaya kadar başarı ile devam ettirdi.

Bu bağlamda tarihteki görevini tamamlayan ve hanedanlığının temellerini atmayı başaran Bâz bin Dostık tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

3.2.2.2. Ebû Ali Hasan B. Mervan (990-997/380-387)

Ebû Ali Hasan B. Mervan, Bâz bin Dostık'ın kız kardeşinin oğlu yani yeğenidir. Babası Mervan B. Kek olup o da Hümeydiye aşiretinin Harbuhti koluna mensuptur. Mervan B. Kek, Bâz bin Dostık'ın eniştesi olarak, Siirt ile Maden arasında, Kermas adı verilen bir köyde ikamet ediyordu (İbnü'l-Ezrak, 1975: 76).

Mervan B. Kek'in dört oğlu arasında en büyüğü Ebû Ali Hasan olup o da kardeşleriyle birlikte en başından beri dayıları Bâz bin Dostık'ın yanında yer alıp, ondan hiç ayrılmamışlardır (Keleş, 2018:408).

Bâz bin Dostık'ın yukarıda bahs ettiğimiz savaşta yanında bulunan yeğeni Ebû Ali Hasan tüm çabalarına mukabil dayısını kurtaramamış ve adamlarıyla beraber oradan uzaklaşarak dayısının Deylemli karısının bulunduğu Hısn-ı Keyfa'ya (Hasankeyf) gelmişti. Burada durumu anlattığı dayısının karısı ile evlenerek durumu kontrol altına aldı ve yeni evlendiği dayısının hanımı ile birlikte Meyyâfârikîn'e gitti ve 380/990 yılında burayı da denetimine almayı başaran Ebû Ali Hasan, bir süre sonra Meyyâfârikîn ve Diyarbakır civarında vaktiyle dayısı Bâz bin Dostık'ın kurduğu hakimiyeti yeniden tesis etme girişimlerine başladı (İbnü'l-Ezrak, 1975: 76-77; Tufantoz, 2005: 67; Zetterskteen, 1979:781).

Tufantoz (2005: 67)'a göre Mervanî Hanedanlığı'nın ve devleti'nin resmen kurulması anlamına gelen Ebû Ali Hasan'ın bu faaliyetleri aynı zamanda onun

babasının adına izafeten de hanedanlığın resmi adı olarak anılması ayrıca kayda değer bir durumdur.

Ebû Ali Hasan'ın durumunu güçlendirip resmen hanedanlığı ele geçirmesinden sonra Mervânî Hanedanlığı'nın ezeli düşmanları sayılan Hamdânîler, yeni emir Ebû Ali Hasan'ın tecrübesizliğinden de istifade etmek amacıyla Diyârbekir, Mardin, Nusaybin ve çevresini Hamdânî topraklarına dahil etmek için harekate başladılar. Fakat Ebû Ali Hasan, Mervânîler üzerine yürüyen Hamdânî ordularını geliştirdiği stratejik taktiklerle yenmeyi başardı ve Mervânî topraklarına saldıran Hamdânî orduları büyük bir bozguna (381/991) uğramış oldu. Ebû Ali Hasan'ın bu zaferi, Şif Büveyhîlerden sonra Hamdânîler tehdidinin de büyük oranda ortadan kalmasının önünü açtı (İbnü'l-Ezrak, 1975: 77-78; Tufantoz, 2005: 68; Tokuş, 2015: 177).

Ebû Ali Hasan, Hamdânîlerle yaptığı savaşı kazanarak egemenlik alanını daha geniş alanlara taşıdı. Hanedanlığın uğraştığı bu savaş döneminde Bizans da boş durmayıp Mervânî sınırları içinde bulunan Erciş, Ahlat ve Muradiye'yi kuşattılar. Bizanslıların bu hareketleri karşısında Ebû Ali Hasan, toplayacağı Müslümanlardan müteşekkül ordusu ile karşı harekate geçeceğini Bizans'a bildirdi. Bizans Müslüman dünyası ile mücadele edemeyeceğini anlayınca Mervânî hanedanlığı ile barış görüşmelerine başladı ve iki güç arasında on yıl sürecek bir barış anlaşması 382/992 yılında imzalandı. Bu anlaşmaya göre Rumların işgal ettiği yerler tekrar Mervânî hanedanlığı sınırlarına dahil olmuş oldu (Tufantoz, 2005: 68). Bizans'ın Mervânî Hanedanlığı elindeki bu topraklara saldırması esasen bu bölgenin jeopolitik ve maden bakımından zengin bir saha olmasından kaynaklanmakta idi. Ayrıca Mervânî Hanedanlığı'nın Bizans'a ödemesi gereken vergiyi ödememesi de bu hareketin nedenleri arasında sayılabilmektedir (Ripper, 2012: 171-172). Mervânî Hanedanlığı'nın bu Bizans hareketine mukabil karşı koyması ve dolayısıyla yapılan savaşta Rumların yenildiğini yazan tek kaynak ise İbnü'l-Ezrak (1975: 77)'tir.

Dışarıdan gelen tehlikeleri bertaraf etmeyi başaran Ebû Ali Hasan, en önemli iç meselelerden biri olarak gördüğü merkezi Meyyâfârikîn'de denetimi sağlama çabasına girişti. Meyyâfârikîn'de halkın büyük çoğunluğu, Hamdânîlere özellikle onların Halep koluna büyük bir bağlılık besliyorlardı. Hatta Halep Hamdânî hükümdarı Seyfuddevle'nin ölümünden sonra vasiyeti üzerine Meyyâfârikîn'de defnedilmesi ise halkın Hamdânîlere olan bağlılığını daha da arttırmıştı. Halktaki bu bağlılığın neticesi olarak Ebû Ali Hasan, huzursuz oluyor ve şehirde kalıcı bir otorite temin etmek istiyordu. Meyyâfârikîn halkının mevcut tutumu önünde çaresiz kalan Ebû Ali Hasan, bir Kurban bayramı günü insanların bayram namazını kılmak ve bayramlaşmak dolayısıyla kentten ayrılmasını değerlendirerek insanların kent dışına çıkmasının ardından şehrin kapılarını kilitletti. Daha sonra sorunlara ve fitneye sebep olarak bölgedeki egemenliğini zayıflatmaya yeltenen bir takım ileri gelenleri ortadan kaldırarak Meyyâfârikîn'de kendisine ve taraftarlarına yönelik sürdürülen muhalefeti ortadan kaldırıp burada da egemenliğini pekiştirdi (384/994) (İbnü'l-Ezrak, 1975: 81-83; Tufantoz, 2005: 68; Tokuş, 2015: 178). Böylece Ebû Ali Hasan'ın merkez kabul ettiği Meyyâfârikîn'de otoritesini kurmayı başarması, kuşkusuz Mervânî Hanedanlığı'nın daha da güçlenmesine vesile oldu ve bölge üzerinde egemenliğinin de artmasını sağladı.

Savaşlarda ve iç gâilelerde yenerek sınırlarına çekilmek zorunda bıraktığı Hamdânîlere yönelik Mervânî emiri Ebû Ali Hasan'ın son yaklaşımı ise onlarla bir

akrabalık bağı kurmaya yönelik bir girişim olarak tarihte yerini almıştır. Ebû Ali Hasan, elçi göndererek Haleb Hamdânî emiri Sadüddeve'nin kızına talip olduğunu bildirdi ve kızı istedi. Haleb Hamdânî emirinin bu akrabalık isteğini onaylamasından sonra bir Mervânî ekibi Haleb'e yollandı. Bu gelişmeler yaşanırken Ebû Ali Hasan da Diyarbekir istikametinde hareket etti. Gelini almak için yola koyulan Mervanî heyeti ise kısa bir süre sonra emir Ebû Ali Hasan'ın vefat haberini alınca düğün de iptal olmuş oldu (İbnü'l Ezrak, 1975: 86-87; Tokuş, 2015: 178). Esasen bir suikasta kurban giderek yaşamını yitiren Mervanî emiri Ebû Ali Hasan, kardeşi Ebû Mansur tarafından Erzen'e nakledilerek orada gömüldü (997/387) (Tufantoz, 2005: 71).

Dayısının yerine tahta çıkararak hanedanlığa babasının adına izafeten Mervanîler Hanedanlığı denilen Ebû Ali Hasan, Mervanî Hanedanlığında egemenliğini sağlayarak toplam yedi yıl hükümdarlık yapmıştır. Mervanî Hanedanlığı ve devletin kuruluşunun tamamlandığı bu ikinci emir dönemi, aynı zamanda merkez kabul edilen Meyyâfârikîn'in yoğunlukla Kürt topluluklarıyla meskun olmasının da gerçekleştiği bir geçiş dönemi olmuştur.

Hamdânîlerin yenilerek Ukaylîlerin ise siyasi hayatına son verildiği bir dönem olan Ebû Ali Hasan dönemi, aynı zamanda Bizans ile de anlaşma yapılarak on yıllık bir barış sürecinin başladığı bir dönem olması hasebiyle de kayda değer bir dönemdir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 99-102; Demircan, 2011: 17).

3.2.2.3. Mümehhidüddeve Ebû Mansur Said (997-1011/387-401)

Ebû Ali Hasan'ın bir suikast neticesinde öldürülmesiyle (997/387) yerine yeni Mervanî emiri olarak kardeşi Ebû Mansur Mümehhidüddeve Said geçti (Tufantoz, 2004: 231).

Mervanî tahtına geçirdiği Ebû Mansur Said'e yine Vezir Mem, "devlet kurucusu" anlamına gelen "Mümehhidüddeve" ünvanını da verdi. Ebû Mansur Said, Mervanî, emirlerinden ünvan almış ilk saltanat mensubu olarak tarihte yerini de almış ve Meyyâfârikîn'e gelerek bir zamanlar Hamdânîlerin inşa ettiği saraya oturarak burayı da kendisine merkez yaptı (İbnü'l Ezrak, 1975: 91). Ebû Mansur Mümehhidüddeve Said tahta çıktıktan sonra Diyarbekir dışında tüm Mervanî toprakları üzerinde egemenliğini tesis etti. Diyarbekir'i ise vergiye bağlayarak denetimini elinde tutmaya başladı (Tufantoz, 2005: 71).

Mervanî tahtına çıkışının ertesi yılı Ebû Mansur Mümehhidüddeve Said, ağabeyi Ebû Ali Hasan'ın almak istediği fakat öldürülmesi nedeniyle alamadığı Haleb Hamdânî Emiri Sadüddeve'nin kızıyla evlendi (İbnü'l-Ezrak, 1975: 91). Ebû Mansur Mümehhidüddeve Said'in Haleb Hamdânî Hanedanlığı ile kurduğu bu akrabalık bağı, bir zamanlar ağabeyi Ebû Ali Hasan'ın hayata geçirmeğe çalıştığı politikaların ve stratejik ortaklık düşüncesinin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mervanî Hanedanlığı'nda taht değişikliğini fırsat olarak değerlendiren Bizans'ın tabisi Gürcüler 998 (388)'de Ahlat ve Malazgirt bölgelerine saldırılarda bulundular. Bu durumu değerlendiren Mervânî orduları ise ilk etapta Gürcüler karşısında zorlandılarsa da nihayetinde bölgedeki topraklarını Gürcülerden temizlediler (Tokuş, 2015: 180).

Mervânî ordularının Gürcülerle olan çatışmasının hemen sonrasında Gürcü kralı David'in ölümü bölgede bir otorite boşluğu yarattı. Oluşan bu durumu kendi lehine çevirmek isteyen Bizans İmparatoru II. Basil, Elaziz'in doğusundaki Palu ve çevresine yakın bölgeye gelince Mervânî emiri Ebû Mansur Mümehhidüddeve Said'de

İmparator II.Basil'i karşılamak maksadıyla mezkur bölgeye geldi. Bu bağlamda Mervânî emirinin kendisine saygı göstermesini olumlu değerlendiren İmparator II.Basil, bölgedeki tüm Ermeni beylerinden Mervânî hanedanlığına itaat etmelerini buyurarak Mervânî emiri Ebû Mansur Mümeħhidüdevle Said'e "Doğun'un Majestesi" lakabını tevdi etti. 390/1000. Bizans İmparatoru II.Basil bu cümleden olarak Mervânî Hanedanlığı ile yeni bir anlaşma yaparak memleketine geri döndü (İbnü'l-Ezrak, 1975: 91; Tokuş, 2015: 180; Ripper, 2012: 177-179).

Mervânî Hanedanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasında kısa aralıklarla imzalanan mezkur anlaşmalar neticesinde, mevcut güçler arasındaki ılımlı ilişkiler bu meyanda devam etti. Bu sırada Haleb Hamdânî emiri olan Saduddevle'nin 392/ 1001 yılında ölmesinin ardından hükümdarın oğullarından Ebü'l-Heycâ, veliaht Lü'lü'den kaçarak Bizans İmparatoru II.Basil'e sığındı. Haleb'de çok geçmeden emir Lü'lü'nün 399/1008 yılında ölümünün ardından Halebde bulunan kalabalık yığınlar Haleb emirliğine Ebü'l-Heycâ'nın gelmesini istediler.Bu cümleden olarak devreye giren ileri gelenler Ebü'l-Heycâ için Bizans ile devreye girmesi yönünde Mervânî emiri Mümeħhidüdevle'den ricada bulundular. Mervânî emiri, meselenin hallolması için Bizans İmparatoru II.Basil ile diplomatik görüşmelerde bulundu.Bu durumun neticesinde Ebü'l-Heycâ Meyyâfârikîn'e geldiyse de 1009/400 yılında Cizre'ye gelen Ebü'l-Heycâ burada bir ihanete uğrayarak İstanbul'a geri gitti ve orada öldü (Tokuş, 2015: 180).Burada anlatılanlardan çıkaracağımız en kayda değer sonuç bu dönemde Mervânî emirliğinin gerçekten bölgede hatırı sayılır bir güç olduğunun anlaşılması ve bu durumun da Bizans nezdinde önem ihtiva etmesidir.

Ebû Mansur Mümeħhidüdevle devrinde ülke istikrara kavuştu. Mezkur emir komşu kral ve Bağdad'daki Abbasi Halifesi ile diplomatik ilişkileri iyi tuttu. Bu bağlamda gerek Abbasi halifesi gerekse de diğer ilişki içinde bulunduğu krallardan olumlu yanıtlar aldığı gibi kendisine yollanan hediyeleri de kabul etti. Bu gelişmeler, Mervânî emirinin prestijinin artmasına da vesile olacak hadiselerdi.Bu dönemde Mervânî emiri ayrıca Meyyâfarikîn surlarını da tamir ettirerek şehrin kapılarını da onardı (İbnü'l Ezrak, 1975: 99-100).Emirin bu alandaki faaliyetleri, artık sadece savaşlarla uğraşılmadığını yeri geldikçe bayındırlık ve çevre düzenlemelerinin de yapıldığı gelişmeleri ortaya koymaktadır.

Ebû Mansur Mümeħhidüdevle, emirliği döneminde danışmanlığına Şerve'yi getirmişti. Emire her bakımdan yakın olan Şerve, ayrıca emir tarafından çok da seviliyordu. Fakat Şerve ve oğlunun, İbn Felyûs namındaki bir köleyi yakın çevrede görevlendirmesi emir Ebû Mansur Mümeħhidüdevle'nin onaylamadığı fakat, Şerve'yeolan ihtimamından dolayı da ona göz yumduğu bir gerçektir. Bu işin farkında olan İbn Felyûs, Şerve'yi Emire karşı devamlı dolduruşa getiriyordu. Emir Ebû Mansur Mümeħhidüdevle, Şerve'ye el-Hettâh (Lice) kalesini de bağışlamıştı. Mezkur kalede 401/1010 yılında Mervânî emiri adına düzenlenen bir etkinlikte İbn Felyûs'un uzun zamandır süren kışkırtmaları maksadına ulaşmış ve Emir Ebû Mansur Mümeħhidüdevle katıldığı bu ziyafette bir komploya kurban gitmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 102-104; Tufantoz, 2005:72-73).

Ebû Ali Hasan'nın yerine üçüncü Mervânî emiri olarak tahta oturan Ebû Mansur Mümeħhidüdevle, öncelikli olarak ülkesindeki denetimi sağladı ve hakimiyetini kurduktan sonra Bizans ve Abbasi Halifeliği gibi merkezi, diğer komşu hanedanlıklar dediğimiz bölgesel güçlerle ılımlı diplomatik ilişkiler geliştirdi.

Emirin özellikle ülkesinin doğu sınırlarına dair Bizans İmparatoru II.Basil ile

anlaşmaya varması ülkesine gelecek olan Gürcü ve Ermeni tehditlerini bu dönemde ortadan kaldırdı. Yine Bizans ile kurduğu diplomatik ilişkiler neticesinde hatırı sayılır bir konuma yükselen emir Ebû Mansur Mümeħhidüddeve, kendisine gelen ricalar üzerine Halep Hamdânî emirliğine o dönemde can güvenliği için Bizans'a sığınan Ebû'l-Heycâ'nın geçmesi için ricada bulunması da konuyu daha da anlaşılır kılmakta ve Bizans nezdinde Mervanî emirliğinin nasıl bir denge unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.2.4. Nâsiruddevle Ebû Nasr Ahmed (1011-1061/401-453)

Ebû Mansur Mümeħhidüddeve'yi ortadan kaldırarak Meyyâfârikîn'e hakim duruma gelen vezir Şerve, Erzen haricinde tüm Mervanî ülkesine de hakim oldu. Şerve, bu defa da vaktiyle emir Ebû Mansur Mümeħhidüddeve'ye anlattığı rüyasından çekinilerek Siirt'e yollanan ve bir daha da merkeze dönemeyen Ebû Nasr Ahmed'in peşine düştü. Şerve, ortadan kaldırdığı Mervanî emirinin Siirt'teki kardeşi Ebû Nasr Ahmed'in planlarına engel olmasından çekindiği için onu da yakalatmak üzere bölgeye bir ordu gönderdi Şerve'nin Erzen haricindeki tüm Mervanî ülkesinde hakim olması onu oldukça güçlü kılmaktaydı. Erzen'in Şerve'ye biat etmemesi buranın valisinden kaynaklanmakta idi. Buranın valisi olan İsfahanlı Hoca Ebû'l-Kasım, Mervanî Hanedanlığına olan bağlılığından dolayı onlara ihanet etmemişti. Ama şimdi Şerve'nin hedefinde bu vali vardı (İbnü'l-Ezrak, 1975:103-104; İbnü'l-Esir-IX, 1988: 67; Tufantoz, 2005: 75).

Bu bağlamda Şerve'nin Ebû Mansur Mümeħhidüddeve'yi ortadan kaldırdığını, ardından ülkeye hakim olarak Siirt'deki Ebû Nasr Ahmed'in de peşine düştüğünü öğrenen İsfahanlı Hoca Ebû'l Kasım, Ebû Nasr Ahmed'i ivedilikle Erzen'e çağırdı ve onu koruması altına alarak Şerve'den gelecek tehlikeleri de bertaraf etti; ardından da yöre halkını toplayarak Ebû Nasr Ahmed'e yemin ettirip onu yeni Mervani emiri olarak ilan etti (İbnü'l-Esir-IX, 1988: 67; İbnü'l-Ezrak, 1975: 107-109; Tufantoz, 2005: 76).

Yaşanan olaylar sırasında Şerve'nin tutumundan hiç hoşnut kalmayan halk yeni emir Ebû Nasr Ahmed'i destekleme yoluna girdi ve özellikle Şerve ile yapılan çatışmalarda ele geçirilen malların emir Ebû Nasr Ahmed tarafından halka dağıtılması ise halkın ona karşı büsbütün sevgi ve ilgisini arttırmış oldu (İbnü'l-Ezrak, 1975: 114; Tufantoz, 2005: 76; Demircan, 2011: 19).

Şerve'nin herşeye rağmen kendi tarafına çekmeyi başardığı insanlar da vardı. Bu insanlar ve bir takım ileri gelenlerin de etkisiyle bir takım taşkınlıklar yeniden başladı ve halkın da zarar görmesini istemeyen emir Ebû Nasr Ahmed kışı Erzen'de geçirerek ilk baharı bekledi ve Şerve'yi affettiğini bildirerek ortamın ilk başta durulmasını sağladı. Ardından bölgeye hakimiyetini temin edince Şerve'yi idam ettirdi ve şehrin asayişini bozan bir takım vurguncuları da şehirlerden çıkarttırdı. Emir'in vezir atadığı Hoca Ebû'l Kasım şehirlerdeki asayişin ve huzurun mimarı olarak görevlendirildi; ve çok geçmeden Mervanî ülkesinde egemenliğini tamamiyle sağlayan Ebû Nasr Ahmed, hanedanlığının kalkınması girişimlerine başladı (İbnü'l-Ezrak, 1975: 113-115).

Ülkede huzur ve güveni temin eden emir Ebû Nasr Ahmed, Meyyâfârikîn'i ele geçirerek burada hakimiyetini güçlendirdi. Vaktiyle selefi Ebû Mansur Mümeħhidüddeve'nin de oturduğu Hamdânîlerin inşa ettirdiği sarayın çatışmalardan

oturulamayacak durumda olduğunu görmesi üzerine Şerve'nin kendisi için yaptırdığı saraya yerleşti ve ülkeyi buradan koordine etmeye başladı. Ebû Nasr Ahmed, böylece saltanatını sağlamlaştırdı ve merkezi hariç-ki burası da çok kısa süre içinde hakimiyete dahil edilecektir- Diyarbakır'ın her köşesini denetimine aldı ardından komşu ülke yöneticilerine ve özellikle Şî Büveyhî hükümdarı Bahaüddeve'ye ve Abbasi halifesine mektuplar yazarak dostluk bağlarını güçlendirdi (İbnü'l-Ezrak, 1975: 115).

Hayata geçirdiği faaliyetleriyle saltanatını güçlendirerek ülkesinde hakimiyeti sağlayan emir Ebû Nasr Ahmed ülkesine hakim devlet olmanın gereği ile merkezi güçlere ve bölgesel hanedanlara ılımlı diplomatik ilişkiler kurma mesajı verme girişimlerinde bulundu. Bu sayede hem iktidarını daha çok sağlamlaştırmış oluyor hem de diğer devletler nazarında itibarını arttırmış oluyordu.

Çalışmaları ve faaliyetleriyle Mervanî ülkesinde yeni bir devir başlatan Ebû Nasr Ahmed, aynı zamanda ekonomik politik olarak ortaya koyduklarıyla adeta Mervanî Hanedanlığı'nın yükselme dönemini hayata geçirmiş oluyordu. İçtimai, mimari ve eğitim alanlarında atılımların da yapılacağı devrin başlangıcı olan bu dönem, Doğu'da Selçuklu Devleti'nin kurulup yükselmesine koşut olarak ilerleyen bir dönem olması hasebiyle de kayda değerdir (Güner, 2006: 403).

Ebû Nasr Ahmed, emir oluşunun ilk yılında ülkesindeki hakimiyeti sağlayarak itibarını yükseltti. Ayrıca vakıf sistemini işleterek özellikle yoksul halkın iâşesini temin etmek amacıyla kayda değer işler gördü. Bu bağlamda gerek devletine gerekse de halkına sahip çıkmasından olacak Abbasi halifesi el-Kaim bi-Emrillah ona "devletin yardımcısı" anlamına gelen "Nasruddevle" ünvanını hilat dahi gönderdiği elçileri vasıtasıyla verdi (İbnü'l-Ezrak, 1975:114- 115).

Abbasi Halifesi'nin Diyarbakır'm menşuru ile birlikte Mervanî emirine 403/1013 yılında mezkur ünvanı vermesi onu resmen tanıması anlamına da gelmekteydi ki bu gelişmelere bağlı olarak Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle 1024 (415) yılında önce Amed'i ardından da Urfa'yı Mervani Hanedanlığı'nın topraklarına dahil etti (Tufantoz, 2004: 231).

Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin ilk veziri olan İsfahanlı Hoca Ebû'l Kasım 1024 (415) yılında öldü. Mervani hanedanlığı'na büyük hizmetleri dokunan bu büyük devlet adamının yerine kimi getireceğini düşünen emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, Ebû'l Kasım Hüseyin b. Ali b. el-Magribî'yi 1025 (416) yılında yeni veziri olarak atadı. Ebû'l Kasım Hüseyin, 1037 (428) yılına kadar vezirlik görevini ifa etti (Tufantoz, 2005: 80).

Mervani Hanedanlığı'nın bu en parlak çağında emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'yi Bizans ile çatışma noktasına getiren olaylar ise Urfa² ekseninde cereyan etmeye başladı. Bu dönemde Urfa kalesini elinde bulunduran Numeyroğulları, kendi aralarında da çatışıyorlardı (Tufantoz, 2005: 81). Bu çatışmanın sirayet ettiği barışçıl Mervanî-Bizans ilişkileri kopma noktasına gelmeye başladı ve Bizans, Urfa'yı denetimine alma politikalarına dayalı bir siyaset takip etmeye başladı. Bunun üzerine

---

² Giriş bölümümüzde bahsettiğimiz el-Cezire'nin üç bölümünden biri olan Diyar Mudar ülkesindeki Urfa şehrine Bizanslılar, diyorlardı. Mezkur şehre Arapların verdiği isim er-Ruha, Türklerin verdiği isim ise Urfa'dır. Burası Yakubiler tarafından Orhai, Ermeniler tarafından ise Urhay olarak adlandırılır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Thomas Ripper, Diyarbakır Mervanileri, İslami Ortaçağda Bir Kürt Hanedanı, Çev. Bahar Şahin Fırat, Avesta Yay. İstanbul 2012.

Emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin İmparator Romanos III.Argyros'u Urfa'dan vazgeçmemesi durumunda müslüman saldırısıyla tehdit ettiği süreç böylece başlamış oldu (Ripper, 2012: 187).

Bizans bu dönemde Urfa'yı esasen Kuzey Suriye'ye ulaşacak bir yol başlangıcı ve bölge içinde gerektiğinde kullanabilecek bir üs merkezi olarak değerlendiriyordu. Urfa'yı elinde bulunduran Numeyri bedevileri ise kendi güvenlikleri için hem Bizans'a vergi ödüyorlar hem de onunla el altından görüşmeye devam ediyorlardı.

Bu konuda bölgedeki Müslüman hanedanlıkların ortak davranış sergileyememeleri Bizans'ın elini güçlendirdiği gibi Müslüman ittifakının da bozulması anlamına geliyordu. İşte bu ortamda Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, Bizans'a elçi yollayarak Müslümanların gözündeki Urfa'yı İslam adına geri almak için bir şeyler yapmaya mecbur kaldığını onlara ilettiler. Bu bağlamda yaşanan gelişmeler Urfa'nın artık Bizans'a bağlandığını teyit ediyordu (Ripper, 2012: 188).

Bu biçimde gergin ilişkilerin sürdüğü bir zamanda Nümeyrilerden Utayroğlu, Urfa kalesinin kendisine ait olan bölümünü Bizans İmparatoru Romanos III. Argyros'a içinde bulunan köylerle beraber 20 bin dinara sattı (Tufantoz, 2005: 83). Utayroğlu'nun Bizans'a para karşılığında ilgili yerleri satması diplomatik olarak devam eden Urfa mücadelesine oldukça farklı bir boyut kazandı. Para karşılığı burada toprak sahibi olan Bizans artık bölge hakimiyeti konusunda gerekirse her çareye başvurabileceğini anlamış oldu.

Bu bağlamda Urfa için Bizans, Nümeyrî, Mervanî ve civar emirliklerin mücadeleleri gittikçe daha şiddetli bir hal almaya başladı. Esasen Urfa'dan vaz geçmek istemeyen Nümeyriler her yola başvurarak bölgede tutunmaktan da vaz geçmiyorlardı. Mervanîler ise Rumlara karşı verdikleri mücadelenin İslam dünyasındaki yankılarıyla zayıflama noktasına gelmiş Müslüman birlikteliğinin yeniden tesis edilmesini umarak mücadeleye devam ediyorlardı. Urfa'nın Bizans tarafından 422/1030-1031 yılında ele geçirilmesinin Mervanîler ve Nümeyrîlere mukabil daha şiddetli çatışmaları beraberinde getirdiği anlaşılıyordu. Yaklaşık sekiz yıl kadar devam edecek olan bu mücadele XI. yüzyılın ilk yarısının geri kalan bölümünde mevcut barış ortamını da yaralayacaktı (Ripper, 2012: 192).

Yapılan mücadeleler neticesinde Ruhâ bölgesine Rumların hakim olması Mervanî emirinin Ruhâ bölgesine doğru ilerlemesi sonucunu doğurdu. Kayda değer bir saldırı ile Ruhâ'yı ele geçiren Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nâsıruddevle kentte denetimi eline aldı. Bölgenin kontrolünü elinde bulunduran Rumlar ise Mervanî kuvvetleri önünde tutunamayarak dağıldılar. İstanbul'dan Rum ordusuna destek gelmesi ise Mervanîlerin yenilmesine yol açtı ve bu cümleden olarak Mervanîler geri çekildiler (Tokuş, 2105:185). Aslında Utayroğulları'nın hilesi sayesinde Urfa'da denetimi sağlayan Bizans'ın bu durumunu bazı yazarlar her ne kadar da bir zafer olarak gösterebilirler de bu sanal başarı herhangi bir ordu ile elde edilen bir zafer değildi (Tufantoz, 2005: 83). Bu gelişmeler üzerine Bizans'a bir elçi gönderen Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nâsıruddevle, Bizans İmparatorunu sözleriyle tenkit ederek Urfa'yı, hile ile ele geçirmekten ne kazanç elde ettiklerini imparatora sormuştur. İmparator ise bu konuda oldukça fütursuzca bir cevap vererek: Burayı sahiplerinden satın aldıklarını, geri iade etse bile ellerinde kalamayacağını, Nümeyroğullarının bölgeye huzur vermeyeceğini söylemiştir (Tufantoz, 2005: 83-84; Ripper, 2012: 191-193).

Kış mevsiminin gelmesi Müslümanların kaleyi alamamasının sonucunu doğurdu. Bu nedenle kuşatmaya katılan ordular geri dönmek durumunda kaldılar.

Bölgenin bir kısım Arap kabileleri de Bizans ile ortak hareket edip civardaki Müslümanlara saldırmaya başladı. Nihayette Harran'a hakim olan Nümeyroğulları, Bizans'a haraç ödemeyi kabul ederek bölgeden Rum akınlarını durdurabildiler (Tufantoz, 2005: 84).

Yaşanan gelişmeleri tetkik ettiğimizde Urfa bölgesinde Bizans'ın başarılı olmuş gibi görünmesi esasen İslam dünyasının birlik ve beraberlik içinde olamamasından kaynaklanmıştır. İslam'ın bölgedeki en büyük gücü konumundaki Mervanî Hanedanlığı, bu mevzuda malesef diğer müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Zaten Abbasi Halifeliği'nde bu dönemde siyasi ve askeri bakımdan çöküntü içinde olması, Bizans'ı bölgede güçlü duruma getirmiştir. Bizans'ın bir diğer çıkış noktası ise bölgenin yerel sakinleriyle içten içe yaptığı gizli görüşmeler ve özellikle Nümeyroğulları ile sürdürdükleri alışverişlerdir. Nitekim Nümeyroğullarından buradaki bazı yerleri en baştan para ile satın almaları ve nihayette Nümeyroğullarının sürecin sonunda onlara haraç vermeyi kabul etmeleri gibi gelişmeler konuyu daha iyi kavramamız açısından bize fikir vermektedir.

Bu gelişmelerin ardından Mervanî Hanedanlığı da Bizans ile bir anlaşmaya varmış ve aralarındaki bir süredir devam eden mücadeleler sona ermişti. Mevcut gelişmelerle hemen hemen aynı zamana denk gelen ve Mervanî Hanedanlığı'nı uğraştıran bir başka olay ise 417-421/1026-1030 Mervanî Ukayli mücadelesidir.

Bu dönemde Mervanîler ile Ukaylıoğulları arasındaki gelişmeler Nusaybin bölgesi eksenli gelişmiştir. Bir süre önce Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin Ukaylı emiri Karvâş'ın kızı ile evlenmesinin ardından iki güç arasında başlayan ılımlı ilişkiler akrabalığın son bulmasıyla yerini ilişkilerin bozulmasına bıraktı (Tokuş, 2015: 186). Esasen Ukaylı emiri Karvâş, vaktiyle müttefiki Ebû Nasr Ahmed Nâsiruddevle'den de destek alarak kardeşi Ebü'l-Fazl Bedrân b. el-Mukalled ile savaşmış ama yenilemeyince aralarında bir anlaşma imzalanmıştı. Bu bağlamda Karvâş, kardeşi Bedrân'a, Tufantoz (2005: 84)'a göre büyük ihtimalle Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nâsiruddevle'nin haberi olmadan Nusaybin'i Mervanî Hanedanlığı'ndan alması şartıyla bırakmıştı. Bunun üzerine durumdan haberdar olan Mervanî emiri, çok geçmeden Nusaybin üzerine yürümüş ve bölgeyi kuşatma altına almıştır (Tokuş, 2015: 186-187). Bundan sonra Mervanîlerle Bedran arasında aralıklarla devam eden şiddetli çatışmalar, Bedran'ın kardeşi Karvâş'tan da gerekli desteği görememesi neticesinde Mervanîlerin üstünlüğü ile son buldu (Tufantoz, 2005: 84).

Mervanîlerle Ukaylıoğulları arasındaki çatışmaların ekseninde bulunan Nusaybin, Mervanîlerin denetimi altına girdikten sonra bu defa da Karvâş, bu süreç içinde kızıyla evlenen Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'den kızının nafakası olarak Nusaybin'i kardeşi Bedran'a bırakmasını istedi. Karşılıklı elçilerin gidip gelmesi ve ardından bölgeyi kuşatmanın düşünülmesi Ukaylıoğullarına bir fayda sağlamadı. Bu sürecin sonunda İbnü'l-Esir, Bedran'ın çatışmadan vaz geçerek Mervanî emirinin huzuruna çıkıp ondan tatlı dille Nusaybin'i istediğini onun da burayı ona verdiğini anlatmaktadır (İbnü'l-Esir-IX, 1988: 306).

Bu süreçte Mervanî emiri'nin Nusaybin üstündeki egemenlik haklarından vaz geçmesini irdeleyen Tufantoz ise şu tespitlerde bulunmaktadır: Mervanî egemenliğinin Urfa'ya doğru yayılmakta olması ve özellikle Bedran'ın Nusaybin ile ilgili takındığı kararlı tutumun bu durumla ilgisi vardır. Yine İslami hanedanlıklara zorla hakim olmak Mervanîlerin politikasına ters gelmekte olup bunlar daha çok Ermeni ve Bizans'a karşı

cihatla genişlemeği uygun görmekte idiler (Tufantoz, 2005: 84). Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin bu ince politikası onu İslam dünyasının bölgedeki savaşçısı ve adından çok bahs edilen bir kahramanı şekline dönüştürmüştür. Zaten bu devirde kurularak bölgeye inmeye başlayan Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey de Mervanî emirinin bu politik tutumundan oldukça memnun kalacak ve ondan az sonra göreceğimiz gibi övgüyle bahs edecektir.

Mervanî Hanedanlığı'nın en geniş sınırlara ulaştığı ve yükselme devrinde olduğu Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle dönemi aynı zamanda Selçuklu-Mervanî ilişkilerinin de başladığı bir dönemdir. 1040 yılında Gaznelilere karşı kazandıkları Dandanakan Savaşı'nın ardından Horasan'da egemenliğini ilan eden Selçuklu Devleti, kısa süre içinde Tuğrul bey önderliğinde birçok yönde olduğu gibi batı yönünde de fetih hareketlerine başladılar.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönem aynı zamanda İbnü'l-Ezrak (1975:148-149)'a göre Şif Büveyhîlerin zayıfladığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu bir döneme denk geliyordu. Şif Büveyhî hükümdarı Kalicar'ın ölümünün ardından tahta ardılı El-Melik'ur Rahim oturmuştu.

Orta Doğu'da yaşanan bu gelişmeler artık yeni bir merkezi gücün doğuşunun habercileri gibi idi. Anadolu hakimi Bizans, ülkesinin doğu ve güneydoğu sınırlarında egemenliğini sürdüren Mervanî Hanedanlığı ile dikkatli bir ilişki sürecine girmişken, Abbasi Halifeliği ise iyice tükenmeye başlamıştı.

Yukarıda Urfa üzerinden bahsettiğimiz Mervanî-Bizans ilişkileri ise Bizanslıların kısa süre önce aralarındaki anlaşmayı bozarak 1035 (426) yılında Diyarbakir üzerine yürümeleriyle değişik bir boyut kazanmış ve Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin İmparatora yazdığı tenkit mektubu ile belirginlik kazanmıştı. Bunun üzerine İslam ordularının da destek verdiği Mervanî ordusu, Urfa'ya tekrar yönelse de Bizans'ın özür dilemesi üzerine bu hareket durdurulmuş, Mervanîlerin Urfa'dan, Bizans'ın da Diyarbakir'den çekilmesine dair görüş birliği hasıl olmuştu (Tufantoz, 2005: 86).

Mervanî ordularının Urfa önlerinde Bizans ile çekişmeler yaşadığı bir ortamda yaşanan bu gelişmelere koşut olarak emir Ebû Nasr Ahmed Nâsıruddevle'de ikinci bir ordusuyla ülkesinin kuzey doğu taraflarında sık sık topraklarını yağmalamaya yeltenen Ermenilerle mücadele için hareket etmişti. Van Gölü'nün kuzey ve kuzey doğu sınırlarında konuşlanan Ermenilerin Bizans'tan da yardım alabilme ihtimalleri emirin bölgede ciddi bir mücadeleye girmesini engelledi (Tufantoz, 2005: 86). Mervanî emiri sonunda Ermeni kralı ile yaptığı anlaşma ile sınırlarını güvence altına alıp merkeze dönmeyi daha taktiksel buldu.

Yukarıdaki olaylara eş zamanlı olaylar olarak Horasan'da gelişmeye başlayan Selçuklular, taktik olarak doğudan kendi ülkelerine aralıksız akarak gelen Türkmenleri durmadan Batı'ya itiyorlardı. Oğuz akınlarının önünde durmakta güçlük çeken bölge güçleri bu durumdan oldukça olumsuz etkileniyorlardı.

Bu dönemde Oğuz Türkleri, arkalarından aldıkları destekle Ermenistan yolu üzerinden Cezire ve Diyabakır'a doğru yürüdüler (Köymen, 1993: 240). Selçukluların bu fetihlerine paralel olarak ayrıca Hakkari üzerinden Anadolu coğrafyasına girmeleri, Bizans üzerinde tesir yapmış ve bu dinamik güç karşısında bir süredir aralıklarla çekiştikleri Mervanîlerle yeniden dostluk bağları kurmanın gereklerine de inanmaya başlamışlardı.

Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul Bey, 1043 (434) yılında Türkmenlerden

kurulu yaklaşık on bin kişilik süvari ordusunu Diyarbekir taraflarına gönderdi. Bu süvariler bu seferle eş zamanlı olarak aynı zamanda Mervanî hanedanlığı'nın merkezi Meyyâfârikîn'i de gelip kuşatmışlardı. Mervanî topraklarını ablukaya alan Türkmen komutanlarına bu cümleden olarak ellibin dinar karşılığında bölgeden çekilmeleri istenmişse de onlar bunu da kabul etmemişlerdir. Ebû Nasr Ahmed Nâsiruddevle durumun daha vahim hale gelmemesi için askerleriyle bölgede mücadeleye başladı ve yapılan yoğun bir mücadele neticesinde Türkmenlerin mezkur ablukası kırılmış oldu (İbnü'l-Ezrak, 1975:152-153; Ripper, 2012: 384-385).

Bu devirde Türkmenlerin bitmek tükenmek bilmeyen akınlarını durduramayan Mervanî Hanedanlığı, Türkmenlere Cizre'nin doğusunda kalan yerleri vermeyi önermiş anlaşmanın sağlanmasının ardından tekrar çıkan mücadelede Türkmenler Sincar ve Nusaybin bölgesini de yağmalamışlardır. Anadolu ve Musul'daki Türkmenlerin hareketlerinden haberi olan Tuğrul Bey, Türkmen komutanlardan Boğa, Anasıoğlu, Mansur ve Göktaş beyleri, Azerbaycan'a dönmeleri ve Bizans'a mukabil cihat yapan komutanlara katılmaları yönünde uyardı. Hükümdarın emrine uyan beyler Diyarbekir bölgesinden Dicle Nehri'nin kuzeyine çekilmeye başladılar (Köymen, 1993: 241-242).

Selçuklu Devleti'nin bizzat ordusu olmayıp akınlar şeklinde bölge toprakları üzerinde harekatta bulunan Türkmen grupların Selçuklu fetih politikasına en büyük faydaları mezkur bölgedeki hanedan ve emirlikleri yıpratmak bağlamında olmuştur. Bu bölgede yıpranan hanedanlıklardan olan Mervanî emirliği de bir müddet sonra Selçuklu tabiyetini kabul edecektir.

Bölge üzerine yapılan Türkmen akınlarını tedbirle izleyen Bizans ise sıranın her halükarda kendisine geleceğini biliyordu ve esasen Selçuklular ile arasında tampon bir bölge oluşturan Mervanî Hanedanlığı'nı göçebe Türkmen akınlarına karşı içten içe destekliyordu. Zira Mervanî Hanedanlığı'nın yıkılması, Bizans'ı mevcut Türkmen akınları karşısında savunmasız bırakacaktı.

Yukarıdaki gelişmelerden bunalan ve Türkmenlerin ülkesinde taşkınlık çıkarmalarından endişelenen Ebû Nasr Ahmed Nâsiruddevle, Tuğrul Bey'e bir mektup yazmış ve durumu anlatmıştı. Tuğrul Bey ise ona verdiği cevapta herşeye rağmen mevcut Türkmenlere emirin iyi davrandığını ve bilakis onun Batı sınırında Müslüman olmayanlara ve Rumlara karşı cihat yaptığını belirterek Mervanî emirinden övgüyle bahsetmişti (Tufantoz, 2005:91-92; İbnü'l-Esir-VIII, 1988: 179-180; Ripper, 2012: 383-384).

Göçebe Türkmenlerin Batıya ilerlemeleri karşısında Gerek Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, gerekse de Şîf Büveyhî lideri Celalüdevle bundan yazdıkları mektuplarla yakınmışlar; Tuğrul Bey ise özellikle emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'ye verdiği cevapta emiri biraz da suçlayıcı konuşmuştur: "öyle ki sen Mervanî emiri olarak, sultanın emrindeki Türkmenleri parayla satın almak istemişsin oysa sınırdaki bir kentin hakimi olarak ondan beklenen din düşmanlarına karşı kendisiyle ortak hareket etmesidir". Emir bu tavrıyla Türkmenlerin Anadolu'ya girişini engellemiş ve Bizans'ın ekmeğine adeta yağ sürmüştür (Ripper, 2012: 387).

Selçukluların İran ve Irak sahalarına ilk hakimiyetleri ve göçebe Türkmenlerin Batı'ya akan göçleri Mervani emiri Nasr Ahmed Nasruddevle devrine denk geliyordu. Bu bağlamda bölge açısından tam bir tampon konumda bulunan Mervanî hanedanlığı, her şeye rağmen Türkmen akınlarını soğuk kanlılıkla izlemiş bu bağlamda Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e iki defa mektup yazarak Türkmenlerin kontrolünü ricada bulunmuştur. Esasen Tuğrul Bey de emirin bu istidatlı ve politik tavırlarını anlayışla

karşılama ve ona herşeye rağmen değerli olduğunu hissettirecek yaklaşımlarda bulunmuştur. Dolayısıyla bu süreç tedricen Mervanîlerin Selçuklulara tabi olacak dönemlerinde ilk işaretlerini oluşturmaya başlamıştır.

Devam eden olayların nihayetinde Tuğrul Bey, Mervanî emirine 1049-50 (441) yılında elçi yollayarak hutbeleri kendi adına okutmayı ve bunu ülkesinde duyurmasını bildirmişti; emir ise bu duruma temkinli yaklaşmış ve mezkur emri uygulamaya koymuştu (İbnü'l-Esir-VIII, 1988: 289). Bu durum o tarihlerde Mervanîlerin Selçuklu tabiyetini kabul etmeleri anlamına da gelmekteydi (Göğünç, 1994: 465). Bu hususla ilgili ayrıntılı bilgilere yer veren Abû'l-Farac'a göre Tuğrul Bey, emir Ebû Nasr Ahmed Nâsiruddevle'ye 1048 (442) yılında mektup göndererek Selçuklu devletine bağlanmasını salık vermişti. Bunun sonucunda Ahmed Nâsiruddevle, Selçuklu elçisini ağırlamış ve çok kıymetli hediyeler vererek onurlandırmıştı. Tuğrul Bey, Nasruddevle'nin bu yaklaşımından son derece memnun olmuş ve bu süreçten sonra artık tabisi olan Mervanî Hanedanlığı ile kalıcı bir anlaşmaya varmıştı (Abû'l-Farac, I-1987: 304).

Mervanî hanedanlığı'nın Selçuklulara tabiyetiyle ilgili olarak ayrıca şu söylenebilir ki Mervanîlerin bu tarihe kadar şeklen bağlı kalmış oldukları Şii Büveyhoğulları tabiyetinden çıkıp Irak Oğuzları'nın Diyarbekir'i yağmalamaları sırasında onlara mukabil Tuğrul Bey'in manevi desteğini elde etmiş olan emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, kendisi gibi Sünni bir Müslüman olan Tuğrul Bey'in tabiyetini tanımakla dini yapısına uygun bir yönetimin de içinde yer almış oluyordu (Tufantoz, 2005: 96).

Tuğrul Bey'in Mervanî Hanedanlığı'nı tabiyetine almasındaki en önemli diplomatik gerekçelerden birisi de emirliğin yukarıda da değindiğimiz gibi Sünni bir toplum olması diğeri de Selçukluların Bizans'a yönelik bundan sonra yapılacak cihat hareketlerinde bu emirliğin de desteğinden faydalanabilme emeliydi.

Emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin Tuğrul Bey ile kurduğu olumlu münasebetler, Selçuklu komutanı İbrahim Yınal'ın 1048 (440) Hasankale Savaşı'nda esir alınan Bizans komutanı Gürcü prens Liparit'in serbest bırakılması yönünde de işe yarayacaktı. Emir Ebu Nasr Ahmed Nasruddevle Çatışmalar ardından 1049-1050 (441) yılında tesis edilen Selçuklu-Bizans barışının da mimarlarından idi. Bizans İmparatoru, Mervanî emirinden ricacı olup Türkmenlere esir düşen prens Liparit'in serbest bırakılması yönünde arabulucu olmasını istemişti. Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle ise Tuğrul Bey ile görüşmüş meseleyi çözmüştü (Kafesoğlu, 1972: 35; Tufantoz, 2005: 97). Bu bağlamda Mervanîler, Selçuklu hükümlerinin tanınmasından sonra Bizans ile Selçuklular arasındaki diplomatik-siyasi ilişkilerin başlamasında da belirleyici bir rol üstlenmiş oldular (Ripper, 2012: 231-232). Bu diplomatik süreç esasen Mervanî Hanedanlığı'nın Selçuklu, Bizans ve Abbasi Halifeliği gibi devrin ve bölgenin üç büyük merkezi gücü tarafından tanınması anlamına da gelmekte idi.

Mervanî Hanedanlığı, bu konjoktürel durumun tesiriyle bir geçiş ve tampon güç olma durumunun da verdiği rahatlığa kavuştu ve Selçuklulara yakın zamanda bağlanmasını da açıkçası çok fazla sıkıntı etmeyerek ülkesinde huzurlu günler yaşanmasına gayret etme yollarına baktı.

Tuğrul Bey'in bölgedeki etkinliği ve İran üzerinde hakimiyet kurması düşüncesi bağlamında hakimiyeti gittikçe sönmeye başlayan Şii Büveyhîlerin komutanlarından Besasiri bu devirde bölge açısından son bir sorun yarattı. Yıllardır Abbasi halifesi ile çekişme halinde olan Besasiri'nin tutumu bu cümleden olarak isyana dönüştü.

Besasiri'nin isyanı devam ederken Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, Tuğrul Bey'e itaatini bir kez daha bildirdi İran'dan Kuzey Suriye'ye kadar olan bölgede mücadeleye devam eden Besasiri'nin bu isyanından hoşnut olmayan Tuğrul Bey Musul üzerine 1057 (448) yılında sefere çıktı (Tufantoz, 2005: 99).

Besasiri isyanı devam ederken Mervani emirinin de tutumunu beğenmeyen Tuğrul Bey, emirin kendisine yolladığı hediyeleri geri çevirdi aynı zamanlarda Amid'de bulunan Mervanî emiri, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile arasının düzeltilmesi için İbrahim Yınal'ı aracı etti. Bu gelişmeler yaşanırken Türkmenler tekrar Meyyâfârikîn yakınlarında boy göstermeye başlamışlar ve bölgede etkinliklerini de arttırmışlardı. Daha sonra Sultana yüz bin dinar gönderen Mervanî emiri Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle zorlukla da olsa Selçuklu Sultanı'nın gönlünü kazanmayı başardı ve barış yapıldı (Köymen, 1993: 182-189; Tufantoz, 2005: 100-101).

Bu dönemden itibaren tarihi, Selçuklu tarihi ile birbirlerine koşut olarak devam eden Mervanî Emirliği, Tuğrul Bey'in bölgedeki emir ve hanedanlara yönelik faaliyetlerinde politik olarak zaten kendisine tabi olarak onun yanında yer almıştır. Tuğrul Bey'in hem tabisi hem de bölge açısından giriştiği faaliyetlerde destekçisi olan emir Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, 453/1061 tarihinde Mervanî Emirliği'nin en uzun saltanat sürmüş hükümdarı olarak hayatını kaybetti. Ölümünün devrin kaynaklarının hemen hemen tamamında büyük yer tuttuğu Mervanî emiri, Meyyâfarikîn'de defnedilmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 166; Tufantoz, 2005: 104; Tokuş, 2015: 191).

Mervanî Hanedanlığı'na elli iki yıl emirlik yapmış olan Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle, hanedanlığa en parlak devrini yaşattı. Tahta çıkışının hemen ertesinde ülkesinde istikrarı sağlama girişimlerinde bulunmuş ve çok geçmeden bu işte başarılı olarak ardından da merkezi güçlerle ilişkilerini sağlam tutmak amacıyla Bizans, Abbasi halifeliği ve komşu diğer emir/ hanedanlıklara elçiler yollamıştı.

1040 Dandanakan Savaşı'nın ardından resmen kurulan Selçukluların, bölgedeki egemenliğinin başlangıç zamanlarında Türkmenlerin 1041 yılında Mervanî Hanedanlığı topraklarına düzenledikleri akınlar nedeniyle emir Ebû Nasr Ahmed Nâsıruddevle, Tuğrul Bey ile ilk diplomatik temasa geçmiş ve bu ilişki küçük kırgınlıklar sayılmazsa aşağı yukarı bu minvalde devam etmiştir. Devrin hakim güçlerinden olup Mervanî Hanedanlığı'nın da Doğu komşusu olan Şiî Büveyhîlere kısmen bağlı konumda bulunan Mervanî Hanedanlığı, 1049 yılında Selçuklulara binaen Tuğrul Bey adına hutbe okutmuş ve bu tarihsel kırılma iki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulmasının sağlam zeminini oluşturmuştur.

Tahtta kaldığı yıllarda Mervanî Hanedanlığı'na yükselme devrini yaşatan Ebû Nasr Ahmed Nâsıruddevle, mimariden eğitime, içtimai hayattan ekonomiye bir çok sahada huzur ve güvenin hakim olduğu bir ülke tertip etti. Onun özellikle Meyyâfarikîn ve Diyarbekir eksenli geliştirdiği bu uygarlık zemini bölgede yerleşmeye yüz tutan Türk-İslam uygarlığının da kodlarına bağlandı ve dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasının yanında tarihsel olarak gelişen Kürt-Türk kardeşliğinin en güçlü imgesi olarak tarihteki yerini aldı (Güner, 2006: 404).

3.2.2.5. Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr (453-472/1061-1080)

Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin hayatını kaybettiği zamanlar İbni Cehir vezirlik makamında bulunuyordu. İbni Cehir, devlet işlerinin başında olarak ortamın karışmasına mani oldu ve işleri paniklemeden idare etmeyi başardı. Mervanî Emiri

daha hayatta iken oğlu Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ı, geleceğin saltanat sahibi olarak belirlemişti. Bu cümleden olarak da Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr, 453/ 1062 yılında Mervanî Hanedanlığı'nın beşinci emiri olarak saltanat tahtına oturdu (İbnü'l-Ezrak, 1975: 166-169; Tufantoz, 2005: 104; Ripper, 2012: 238-240). Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın babasının ardından tahta geçme meselesinde dikkatimizi çeken en önemli husus, Mervanîlerde hanedanların tahta geçme usullerinde şimdiye kadar uygulanmamış bir veraset sisteminin işletilmiş olmasıdır. Bu bağlamda tahta kimin geçeceği tam olarak bilinmeyen hanedanlıkta Ebû Nasr Ahmed Nasruddevle'nin bu uygulaması oldukça düşündürücüdür. Sabık emirin bu tutumunu değerlendirdiğimizde bu meyanda hatırı sayılır kaynak olarak İbnü'l-Ezrak (1975:168)'a göre emirin yirmi ile kırk arasında erkek çocuğu ve bunlara ilaveten de kardeş çocukları bulunuyordu. Bu kalabalık ardılların varlığı, tahminimize göre emirin ölmeden önce böyle bir uygulamaya gitmesi neticesini doğurmuş olabilir.

Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr, tahta oturduktan itibaren bir süre ülkesini sorunsuz yönetmiş ardından kardeşi Said ile araları taht yüzünden bozulmuştur. Bunun üzerine olarak Said, hamileri Tuğrul Bey'e sığınarak kardeşi ile aralarındaki durumu ona iletmiştir. Tuğrul Bey de Said'in anlattıklarına dayanarak hazırladığı orduyu Said'in eşliğinde 455/1064 yılında Mervanî Hanedanlığı'nın merkezi Meyyâfarikîn'e yolladı (İbnü'l-Ezrak (1975:169). Bu gelişmeler irdelendiğinde esasen Tuğrul Bey'in Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın saltanatına sıcak bakmadığı sonucu ortaya çıkmakta; Said ise saltanatın kendi hakkı olduğunu düşünmekte idi (Tufantoz, 2005: 104-105). Said'in Selçuklu komutanı Saları Horasan ile Meyyâfarikîn önlerine gelmesinin akabinde Mervanî veziri Fahrüdevle Said ile görüşmüş ve iki kardeşin savaşmasının Mervanî ülkesine onarılmaz yaralar açacağını belirtmiştir. Bu durumdan etkilenen Said, vezirin anlaşma önerisini kabul etmiş ve iki kardeş arasında nihayet anlaşma sağlanmıştır. Bu bağlamda Said'e Amid'in yönetimi bırakılmış, Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr ise emirliğe devam kararı almıştır. Saları Horasan'a ise elli bin dinar verilerek kuşatmadan vaz geçmesi sağlanmıştır (İbnü'l Ezrak, 1975:169; Tufantoz, 2005: 105).

Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr sorunlar ortadan kalkıp kardeşi Said Amid'e gittikten sonra onu tamamen yok edebilmenin yollarını aramaya başladı. Velihaht Said ile mezkur Mervanî emiri arasındaki mücadele tekrar kızıştı ve Said'in Seçuklu ülkesine sığınmasına kadar bu durum devam etti. Bu sırada Amid'e tekrar hakim olan Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr ülkesinde düzeni tekrar sağlamaya başladı (Tufantoz, 2005: 106; Tokuş, 2015: 194). Bölgede bu gelişmeler yaşanırken Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey 1064 (455) yılında ölmüş yerine Alparslan Muhammed bin Davud, Selçuklu tahtına hükümdar olarak geçmişti (İbnü'l-Ezrak, 1975:172). Sultan Alparslan, amcasının yerine geçmiş olduğu Selçuklu tahtında konjonktüre göre davranmaya devam etmiş ve Tuğrul Bey'in özellikle fetihten çok akımlar bağlamında yürüttüğü batı yönündeki seferlere yeni sistem kazandırmıştı. İşte bu nedenle Sultan Alparslan, Ripper (2012: 241-242)'e göre Said'in kendisine mukabil sadakatını kullanıp aynı zamanda iki kardeş arasındaki mücadeleye de dahil olarak Mervanî Hanedanlığı'na saldırmaya karar verdi.

Bizans'ın 1063 (455) yılında Amid'e saldırmasının hemen akabinde gerçekleşen bu hadiseler Mervanî Hanedanlığı'nı daha çok uğraştırmış idi. Esasen Bizans, Doğu sınırlarının güvenliği için de Urfa bölgesinden çıkmamaya çalışmakta ve buradaki durumunu çatışmalarla daha da sistemli hale getirme mücadelesi vermekteydi

(Honigman, 1970: 138-142). Bu sırada Mervanî emirinin Bizans ile anlaşmaya çalışması ise askeri sıkıntılarının olması anlamında değerlendirilmektedir (Tufantoz, 2005: 106-107). Bölgede yapılan ufak tefek çatışmalardan sonra Bizans da esasen umduğunu bulamayarak bölgeden çekilmiştir.

Sultan Alparslan, ise 1065-1066 (458) yılı arasında daha önce bölgeye gelerek geri dönen Türkmen komutan Saları Horasanı maiyetiyle birlikte tekrar Diyarbekir bölgesine göndererek akınlarda bulunmasını istedi. Burada umduğunu bulamayan Saları Horasan Siverek'e geçti ve bu sırada yukarıda bahsettiğimiz Bizans'ın bölgedeki saldırıları karşısında burayı da terk etmek durumunda kaldı (Honigman, 1970: 138-140). Saları Horasan'ın Amid'i kuşatma girişimi ise Mervanî Hanedanlığı ile aralarında şiddetli çatışmalara dönüşmesine yol açmış ve bu mücadele Saları Horasan ve arkadaşlarının hayatına mal olmuştur (İbnü'l-Ezrak, 1975:170-172).

Yukarıda bahsettiğimiz şekliyle Mervanî ülkesindeki bir noktada taht mücadelesini de andıran emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr ile kardeşi Said arasındaki mücadele tekrar başladı. Amid'e çekildikten sonra bir müddet sessiz duran Said, mezkur tahtta hak iddiasında bulunarak resmi yönetime karşı bir kez daha isyan bayrağını açtı. Bu mevzuda önceleri Tuğrul Bey ile görüşen Said bu defa da 455/1063 yılının 8 Ramazan'ında Sultan Alparslan'ın yanına gitti (Tufantoz, 2005: 108-109). Said'in Sultan Alparslan'ın yanında bulunduğu zamanlarda Selçuklu veziri Nizamülmülk de Meyyâfarikîn'de bulunarak emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr ile görüşüyordu. Said Sultan Alparslan'dan Mervanî tahtına geçmek için söz alırken, Nizamülmülk de emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr ile görüşmüş onun emirliğinin süreceği teminatını vermiştir. Nizamülmülk bu hususta kendisinden yardım dileyen aile fertlerine ise "Onu sizden emir olarak alıyorum ama sultan olarak geri göndereceğim" diyerek onların bu konudaki endişelerini gidermeye çalışmıştır (İbnü'l-Ezrak, 1975:174). Sultan Alparslan'ın Said'i desteklemesine mukabil mevcut emirden taraf olan vezir Nizamülmülk ise nihayetle Selçuklu Sultanı üzerinde etkili olmuş ve Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr, değerli hediyelerle Sultan Alparslan'ı ziyarete gitmişti. Sultan Alparslan kıymet verdiği veziri Nizamülmülk'ün etkisiyle önceleri iyi duygular beslemediği Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'a karşı ılımlı davranmaya başlamış ve gelişmeleri Nizamülmülk'e havale etmiştir. Nizamülmülk ise Said'i tutuklatıp kardeşine teslim etmiş ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi aile bireylerine söz verdiği Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın Mervanî Hanedanlığı'nın mevcut emiri olarak tahtta kalmasına vesile olmuştu. Böylece bir süre Sultan Alparslan'ın yanında kalan Mervanî emiri Nizameddin, Alparslan'ın bir çok iltifatına nail olmuş, Selçuklu Sultanı kendisine hilatlar giydirilmişti. Ünlü vezir Nizamülmülk ise "karına ve çocuklarına seni sultan olarak ülkene geri göndereceğime söz vermiştim. Lakin bizim bir sultanımız var. Sen de artık Sultanü'l-ümerâ'sın" diyerek bu unvanla onu Meyyâfarikîn'e göndermiştir (İbnü'l-Ezrak, 1975:174-176; Tufantoz, 2005: 109). Konuyla ilgili olarak Ali Sevim ise Sultan Alparslan'ın Mervanî Hanedanlığı'ndaki taht mücadelesine müdahil olmasını, mezkur hanedanlık içindeki söz konusu kavgayı sonlandırmak amacıyla olduğunu ifade etmektedir (Sevim, 1993: 72; Keleş, 2018: 411).

Mervanî Hanedanlığı'nda bir süredir devam eden taht kavgalarına müdahil olan Sultan Alparslan ve veziri Nizamülmülk, konuyu takdir ettikleri gibi çözüp yarım kalan fetihlerine devam edecekken Bizans elçilerinin kendisiyle görüşmek istediklerini öğrendi. Esasen İran'ın Kuzeyinden Azerbaycan'a; oradan Anadolu'nun Doğu sınırlarından içeri girerek Kars ve Ani'ye kadar ilerleyen Selçuklu Sultanı, Bizans

İmparator'u Romanos Diogenes'in aldığı yerleri geri vermesini isteyen mesajını Bizans elçilerinden öğrenince bu duruma çok sinirlendi. Bunun üzerine Halep emiri Mahmud ile Aytekin'i Dımaşk ve Mısır üzerine gönderip kendisi geri döndü. Urfa üzerinden Ahlat ve Malazgirt istikametinde ilerleyen (Tufantoz, 2005: 110) Sultan, tarihi Malazgirt Savaşı öncesi gerekli tüm tedbirleri almaya da muvaffak oldu.

Bu gelişmelerin ardından Bizans İmparatoru'nun gittiğini bilen Sultan Alparslan Musul'a geçmiştir. Sultanın asıl amacı Anadolu'yu dengede tutarak Mısır'ı almak idi. Fakat İmparatorun geri döndüğünü duyunca Anadolu'ya geri dönmüş ve Bitlis üzerinden Ahlat'a ulaşmıştır. Sultan Alparslan bu cümleden olarak Ahlat'ı almış ve burada çadırını kurmuştu. Kısa süre içinde Bizans İmparatoru'nun da Malazgirt'e geldiği ve konakladığı haberi gelince iki taraf arasında artık savaşın kaçınılmaz olduğu da belli olmuştur (Turan, 1993: 98).

Bizans'ın asker sayısı üç yüz bin iken Selçuklu askerleri oldukça az sayıda idi. Bu durumu değerlendiren Sultan Alparslan taktiklerini geliştirmek için zaman kazanmak istiyordu bundan dolayı elçilerini İmparatora yollamış ve son kez bir haberleşme gereği duymuştur. İmparatorun elçilerle görüşme esnasında ne kadar mağrur olduğu Selçuklu elçisine söylediği şu sözlerden anlaşılmaktadır: "Hemedan'ın çok soğuk olduğunu duydum, doğru mu?" deyince elçi "evet doğrudur demiş." İmparator şöyle devam etmişti, "o zaman biz İsfahan'da kışı geçiririz; hayvanlarımız ise Hemedan'da kışı geçirirler." Selçuklu elçisi bu sözler karşısında İmparatora "hayvanlar sahiden Hemedan'da kışı geçirecekler; ama seni bilmiyorum." diyerek ibretlik bir cevap vermişti (İbnü'l Ezrak, 1975: 176-177). Bu bağlamda Selçuklu elçisinin İmparatora verdiği cevap öngörüsü açısından kayda değerdir.

Sultan Alparslan'ın ordusuna Malazgirt ve Ahlat taraflarına giderken Mervanî ülkesinden de Ripper (2012: 121)'e göre on bin gönüllü Kürt de katılmış olup; Tufantoz (2005: 110), ise 436/1071 tarihi itibarıyla Selçuklu orusuna katılanları, gönüllü unsurlar olarak kaydetmektedir. Bu konuda Sıbt İbni'l-Cevzi (2011: 165-173), Selçuklu ordusuna katılanlarla ilgili olarak on bin Kürt Mervani de Sultan Alparslan'a dahil olmuştu ki bu durum sultanın ordusunu daha da çok güçlü kılıyordu biçiminde bir kayıt düşmektedir. Sıbt İbni'l-Cevzi'nin verdiğimiz kaydı Selçuklu ordusundaki Kürt nüfusunu tam yansıtmamaktadır.

Bu konuda Mehmet Altay Köymen (1993: 264-273)'e baktığımızda her iki tarafın da ordusunun büyük olduğunu, buna karşı Bizans ordusunun daha kalabalık olsa bile Selçuklu ordusunun da az olmadığını belirterek, savaşa Selçukluların başladığını, Sultan Alparslan'ın ordusunu iki kola ayırdığını, bir kısmı ile kendisi düşman karşısında yer alırken; ordunun daha büyük bir kısmını da güvendiği bir komutanına vererek pusu kurmasını sağlamıştı; ve buna bağlı olarak Selçuklu hükümdarının kuvvetli ordusunu sağ cenah, sol cenah ve merkez olmak üzere üçe ayırdığını tespit etmektedir.

Köymen'in bu tespitlerine ek olarak Mervanî ülkesinden mezkur orduya katılan gönüllü Kürtlerin varlığı ise tarihi olarak yadsınamaz; ama tarihi bir gerçek olarak Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanmasını salt onun ordusuna katılan gönüllülerle izah etmek tarihi gerçeklikle bağdaşmayacak bir durumdur. Kaldı ki Mervanî Emiri'nin Sultan Alparslan'a bu bağlamda bir destek vermesi olası olarak herşeyden önce hem onun bir tabisi olması gereğinden hem de bölgede yıllarca Rum ve Ermenilere mukabil verdiği mücadelenin durumundan da kaynaklanabileceğini düşünmek ve yorumlamak zor olmasa gerektir.

Bu hususta Osman Turan (2008: 178-179), her iki tarafın ordusu ile ilgili olarak, Mervanî Emiri Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın askerleri ve yerel gönüllülerden müteşekkil on bin kişilik Müslüman Kürt askerlerinin de dahil olduğu Sultan Alparslan'ın ordusunun elli bin; Bizans ordusunun ise iki yüz bin civarında olduğunu ifade etmektedir. Aynı konuda Ahmet Özer (2010:64), mezkur savaşa dahil olan Mervanî ülkesinden gelen Kürtlerin sayısını yirmi altı bin olarak diğer kaynaklarda pek yer almayan farklı bir rakam ifade ederken; Ripper (2012: 118) ise Sibt İbni'l-Cevzi'ye dayanarak Selçuklu ordusuna katılan gönüllü Kürt sayısını on bin dolayında olduğunu öne sürmüştür.

Kaynaklardan da anlaşıldığı gibi Mervanî ülkesinden ve emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın da tavsiyesiyle yaklaşık on bin dolaylı Müslüman Kürt, Sultan Alparslan'ın ordusunda yer alarak Bizans'a karşı bu büyük mücadeleye dahil olmuşlardır. Dolayısıyla Dünya tarihinin kaderini etkileyen bu meydan savaşının kazanılmasında faal rol oynamışlardır. Selçuklu ordusuna verilen bu destek, herşeyden önce yukarıda da anlattığımız durumlara binaen bir taraftan kendi topraklarını savunmak zorunda kalırken aynı zamanda bir cihat hareketine gönüllü olarak katılan Müslüman bir gönüllüler ordusu olarak yorumlanmalıdır. Yine yıllarca cihat hareketine katılmış mücadeleciler bir toplum olarak, bizzat Mervanî idari tesiri olmasa bile, böyle bir hassas zamanda Müslüman Türk ordusuna verilen destek ortak dini düşünce ve dünya görüşünü göstermesi açısından olduğu kadar, Türklerle Kürtlerin ortak bir tarihi sürecin başlangıcı sayılması açısından da son derece önemlidir. Bu kader birliği, Türkiye tarihindeki her iki Müslüman toplumu kültür birliğine de itecektir.

Malazgirt Savaşı'nın ardından Bizans İmparatoru esir düşmüş ve Sultan Alparslan bölgede hakimiyetini kuvvetlendirmiştir. Öyle ki Ahlat ve Malazgirt'e vali atayarak buraları da doğrudan kendine bağlamıştır. Sultan Alparslan'ın mezkur yerleri savaştan sonra bizzat kendine bağlamasını savaş öncesinde Mervanî yönetiminin devlet iradesi olarak Selçuklu ordusunun yanında yer almama dayanağı olarak yorumlayan kimi yazarlar (Erdoğan, 2014:141-142) ise o dönemde Mervanîlerin zaten Selçuklulara tabi oldukları gerçeğini göz ardı ederek durumu değerlendirmektedirler.

Sultan Alparslan'ın 466/1072 yılında öldürülmesinden sonra Selçuklu tahtına oğlu Melikşah geçmiş o da babası gibi bölge üzerinde özellikle Anadolu taraflarındaki akınlara devam kararı almıştı. Bizans İmparatoru Michael ise Melikşah'ın mevcut akınlarını durdurmak için bir önlem olarak düşündüğü elçilerini 1074 (466) yılında Meyyâfarikîn'e göndermişti (Turan, 1993: 56-57).

Bu bağlamda Bizans İmparatoru, babası Nasruddevle gibi emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın da Selçuklular katında itibarlı olması hasebiyle ondan, tasarlanan bir Bizans-Selçuklu anlaşmasında arabulucu olarak yer almasını talep etmişti. İmparator ayrıca tasarladığı anlaşma için Abbasi Halifesi'ni de aracı olarak görme talebinde bulunmuş ama gerek Mervanî Hanedanlığı gerekse de Abbasi halifesi'nin aracı olarak koşulduğu bir Selçuklu-Bizans barışı tarihsel bir teşebbüs olarak kalmış hayata geçmemiştir (Tufantoz, 2005: 111-112). Mervanî tarihi açısından Bizans İmparatoru'nun bu girişimi dahi Mervanîlerin bölge açısından o dönemde dahi nasıl bir konjonktürel öneme sahip olduklarını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu gelişmelerin ardından On dokuz yıl Mervanî tahtında hüküm süren Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr, 1080 (472) yılında Meyyâfarikîn'de ölmüştür. Mervanî emiri öldüğü zaman ardılı olarak, Mansur, Behram ve Ahmed adlarında üç oğul bırakmıştı. Babası Nizameddin'in ardından Mervanî tahtına Mansur geçmiştir (İbnü'l

Ezrak, 1975: 186).

Adaletten ayrılmayan, içtimai ve kültürel faaliyetlere önem veren bir emir olarak saltanat süren Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr, İbnü'l-Ezrak (1975: 184)'ın ifadesiyle halka çok fazla iyilikleri dokunan bir hükümdar olarak anılmaktadır. Yine Meyyâfarikîn'in onun devrinde yaşadığı bolluk ve zenginliğe bir daha kavuşmadığını ve huzur görmediğini de mezkur yazar eserinde tespit etmektedir.

3.2.2.6. Nâsirüddeve Mansur (472-478/1080-1085)

Emir Nizameddin Ebû'l-Kasım Nasr'ın ölümünden sonra Mervanî tahtına 472/1080 yılında oğlu Nâsirüddeve Mansur geçmiştir. Etkili bir yönetim mekanizması sağlayamayan Mansur, bir müddet sonra halk tarafından da değer gören babasının veziri Zaîmüddeve Ebû Tahir Selâme b. el-Enbârî'yi görevden alarak yerine Hıristiyan bir hekim olan Ebû Salim'i kendisine vezir yapmıştı (İbnü'l-Ezrak, 1975: 189-190; Tufantoz, 2005: 113). Emir Mansur'un bu kararı Mervanî ülkesindeki zaten var olan kötü gidişi daha da arttırmış ve emirliğin daha kısa sürede yıkılmasına da zemin hazırlamıştır.

Daha önce Mervanî vezirliği de yapmış, sonraki yıllarda ise Abbasi Halifeliği vezirliği görevini de üstlenen Fahrüddeve, Mervanî ülkesinde yaşananları, Zaîmüddeve'nin vezirlikten alındığını, ülkenin çıkmaza sürüklenecek bir hale geldiğini, göreve getirilen yeni vezirin Hıristiyan oluşu hasebiyle Müslümanların sıkıntı içinde olduklarını Selçuklu veziri Nizamülmülk'e anlatmış ayrıca Mervânî ülkesinin sahip olduğu servetleri ve zenginliği de vurgulamıştı. Yine bu cümleden olarak Fahrüddeve, Nizamülmülk'e Mervânî Hanedanlığı'nın toprakları ve zenginliklerini ele geçirme garantisi de vermişti. Mevcut durumu değerlendiren Nizamülmülk Selçuklu Sultanı Melikşah'a durumu anlatmış ikna olan sultan da zaman kayabetmeden tertip ettiği bir orduyu 476/1083 yılında Fahrüddeve nezaretinde Diyarbekir'e göndermişti. Mervanî emiri Mansur ise Selçuklu ordusunun ülkesine girdiğini öğrenince paniğe kapılarak yönetimi Hıristiyan vezirine bırakıp merkezi Meyyâfarikîn üzerinden Cizre'ye geçmişti (İbnü'l-Ezrak, 1975: 189-192; Tufantoz, 2005: 114-115; Ripper, 2012: 268-269).

Mervanî emiri Mansûr, Fahrüddeve'nin nezaret ettiği Diyarbekir'e doğru ilerlerleyen Selçuklu ordusunun bölgeye gelmesini kurduğu diyaloglar neticesinde engelleyemediğinden, ülkesinin ele geçirileceği endişesiyle Selçuklu gücüne mukabil kendisiyle ittifak kuracak güç aramaya başladı. Bir müddet sonra Türkmen atlılarının Ahlât ve civarındaki yerleri ele geçirmesinin verdiği sıkıntı ile emir Mansur, kendini Ukaylî emiri Müslim ile görüşerek ondan destek isteme mecburiyetinde hissetti. Esasen geçmiş dönemlerde Mervanî ve Ukaylî hanedanları arasında yaşanmış olan sürtüşmelere rağmen Mervanî emiri, tek çare olarak gördüğü emir Müslim'e adamlarını yollayarak "Cizre ve beraberinde bazı yerleri dahi ona verme" mukabilinde kendisinden destek talebinde bulundu. Ukaylî emiri Müslim ise durumu değerlendirdikten sonra bölgede ortaya çıkan mevcut Selçuklu tehlikesinin boyutuyla ilgili ve biraz da kendini düşünerek Sultan Melikşah ile diyalog kurup mevcut sorunu kendince gidermeye çalıştı; ama başarılı olamayınca da Mervânî emiri Mansûr ile kurduğu ittifak icabınca ona yardım etmek amacıyla Amid bölgesine gelerek yerleşti (Tufantoz, 2005: 115-116; Tokuş, 2015: 195). Bu sırada Selçuklu Sultanı Melikşah'a adamlarını yollayan Mervanî emiri, sultan ile görüştü. Sultan Melikşah, emire

“memleketini paylaşmayı teklif ederek bu cümleden olarak Meyyâfarikîn ve Amed sana; Cezire ise bize kalsın; memleketin geriye kalan kısmını ise paylaşalım, sen nereyi uygun görürsen orayı al” demişti. Bu teklifi Hıristiyan vezir Ebû Salim ile değerlendiren Mervanî emiri, Selçuklu Sultanı’nın önerisini nihayetinde kabul etmemiştir (İbnü’l Ezrak, 1975: 191-192). Sultan Melikşah’ın önerisini Ebû Salim’in tutumundan etkilenerek kabul etmeyen emir Mansur, Sultan Melikşah ile tüm görüşme yollarını tıkamış oldu ve bu zamandan sonra tüm Mervanî ülkesi artık Selçuklu akınlarının hedefi haline gelmiş oldu.

Selçuklu ordusu ile beraber ilerleyen Fahrüddeve, denetiminde bulunan gücün bir bölümünü Diyarbekir’e gönderdi. Diğer taraftan eski vezir Fahrüddeve, oğlu Zalmüddeve’yi de Amid’i ele geçirmek amacıyla tertipleyip, kendisi ise bizzat Mervanî Hanedanlığı’nın merkezi konumundaki Meyyâfarikîn tarafına ilerledi. Bu seferler neticesinde 478/1085 yılında Amid, bir süre sonra da Selçuklu ordusu Meyyâfarikîn’i ele geçirmeye muvaffak oldu. Önlerinde ciddi bir direniş göremeyen Selçuklu birlikleri, ilerleyişlerine devam ederek diğer Mervanî şehirlerini de bu cümleden olarak ele geçirmede başarılı oldu. Yaşanan bu gelişmelerle bölgede yaklaşık yüz yıl hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı tarih sahnesinden çekilmiş oldu (Tufantoz, 2005: 116-117; Tufantoz, 2004: 231; Ripper, 2012: 269-275).

Fahrüddeve, Mervanî ülkesinde takriben iki yıl boyunca durduğu Meyyâfârikîn’de Mervânî hanedanlığının tüm zenginliklerini ele geçirdi. Diyarbekir’in Selçuklu egemenliğine girdiği bu dönemde Mervanî emiri Mansur, hiç bir çaresi kalmayarak Horasan’da bulunan Selçuklu Sultanı’nın peşi sıra ülkesini hala kurtarma umuduyla İsfahan’a kadar gelmişti. Bu sırada Diyarbekir’in alındığını öğrenen Sultan Melikşah, Mervanî emiri Mansur’a “memleketine karşı ne istersin” diye sorunca umutsuz bir biçimde konuşan emir Mansur “şöyle göğsümden girip sırtımdan çıkacak bir darbe (mızrak) isterim” diye cevap verdi. Bu sözü, Sultan Melikşah’a “Harbe”yi istiyor diye tercüme edilince Sultan Melikşah da Bağdad ile Tekrit arasında bulunan “Harbe”yi Mansur’a ikta olarak verdi (Tufantoz, 2005: 118). Dirayetsiz ve etkisiz bir emirlik devri geçiren Mansur, döneminde ülkesini Selçuklu kuvvetlerine teslim etmiş oldu. Mervanî Hanedanlığı’nın toprakları gibi tüm zenginliklerini de ele geçiren Selçuklu kuvvetleri başta Diyarbekir olmak üzere bölgeyi bir müddet atadığı valilerle yönetmeye başladı. Mervanî Hanedanlığı’nın resmen yıkılış devrinin emiri olarak tarihteki yerini alan Mansur devrin kaynakları tarafından da ciddi bir biçimde eleştiriyse tabi tutulmuştur (İbnü’l-Ezrak, 1975: 198-210).

3.3. Mervânîler Hanedanlığı’nın Sona Ermesi

Mervanî Hanedanlığı’nın son emiri Nasıruddevle Mansur, Selçuklu Sultanı Melikşah’ın ölümünü fırsat bilerek hanedanlığını yeniden canlandırmayı düşünmüşse de Sultan Melikşah’tan sonra yönetimi ele geçirmeye çalışan Tutuş’un mukavemetiyle yüz yüze geldi. Bundan sonra Tutuş, 1093 (486) yılında Diyarbekir’i hakimiyeti altına alarak eski emir Nâsıruddevle Mansur’u kendine tutsak etti. Daha sonra kendisine iletilen ricalara binaen onu salıvererek Cizre’ye gitmesine izin verdi (Tufantoz, 2004: 231). Son tahlilde burada ikamet etmeye başlayan Nasıruddevle Mansur 1096 (489) yılında da hayata veda etti.

Mervanî Hanedanlığı toprakları ise ilk başlarda Selçuklu merkezinden atanan valilerle aralıklarla 1093 (486) yıllarına kadar yönetilmiş; son dönemlerinde

Nasıruddevle Mansur'un mücadelesi görülse de Tutuş'un 1093 (486) yılında Diyarbekir ardından Meyyâfarikîn'ini de alması Mervanî Hanedanlığı'nın resmen yıkılmasını sağlamıştır (İbnü'l-Esir, 1987: X/132; İbnü'l-Ezrak, 1975: 212; Sıbt İbn Cevzi, 2011: 235; Keleş, 2018: 414).

Mervanîler, 983-1085 tarihleri arasında hüküm sürmüş, Meyyâfarikîn merkez olarak kurulmuş ve yaklaşık yüz yıl yaşamış bir Müslüman Kürt hanedanlığıdır. Hanedanlık, Emir Nizameddin Nasr'ın kardeşi Said ile mücadele ettiği 1061-1063 yılları arasında ilk kez bir taht mücadelesine sahne olmuş ve ikili bir yönetim yaşanmış gibi algılansa da Nizameddin Nasr'ın 1063'ten itibaren kardeşini saf dışı bırakarak yönetimi ele alması ile tekrar tek başına liderliğini sürdürmüştür.

4.MERVÂNÎ HANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL YAPI Übevdullah ÖRETMEN

4.MERVÂNÎ HANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL DURUM

Kültürel yapı, insan yaşantısının bir topluluk içinde gelişmesiyle imlenen gündelik yaşamdan, okuma yazmaya; geçim kaynaklarından ulaşım; inançtan daha bir çok maddi alışkanlıklara kadar tesirini gösteren dinamik bir oluşumdur. Bu dinamik oluşum ise kuşkusuz tarihseldir. İşte tarihsel bir sistemi ön gören ve kaynaklarını akışkan toplum mekanizmalarıyla alan dolayısıyla da bir toplumsal ürün olan kültür, geçmişten geleceğe mensubu bulunan toplumun da aynı zamanda varolma garantisidir.

İşte bu tarihsel varolma garantileriylebuldukları coğrafyada konjoktörel bir misyon üstlenen Mervanî Hanedanlığı, tarihsel Ortadoğu'nun X. ve XI.yüzyılları arasında devrin merkezi sayılan devletlerin geçiş güzergahları bölgesinde yaşamışlardır. Bu yaşama standardı, onlara diğer yerel hanedanlardan daha farklı bir bakış açısı kazandırmış ve komşularıyla kurdukları ilişkiler bağlamında da hatırı sayılır bir uygarlık yapısına erişmişlerdir

Bizans'ın hakim olduğu topraklarda sınırları bunun Mervanîler, özel ve kendine yontulmuş bir dar bölge politikası yerine, asırlardır Rum-ili sınırlarında sembolleşen İslam'ın cihat anlayışını benimseyerek bu politikanın kendi bölgelerindeki gücü olmuşlardır. Onların bu gücü kuşkusuz mensubu buldukları kültür dairesinden imlenmekte; ve mesnedini de sahip oldukları inanç iklimi ve yaşam tarzından almaktaydı.

Tezimizin bu bölümünde işte bu yaşam tarzının temel unsurlarından olan sosyo-ekonomik hayat ve eğitim ile ilmi faaliyetlere değinerek Mervanî Hanedanlığı'nın bu minvaldeki durumlarını ana hatlarıyla tespit etmeğe çalışacağız.

4.1. Mervanî Hanedanlığı'nda Sosyo-Ekonomik Hayat

Mervanî hanedanlığı'nın kurulduğu ve yaşadığı bölge olan Cezire'nin Diyarbekir ve Meyyâfarikîn kısmı buralara komşu diğer yerler gibi Dört Halife devri ve İslam'ın erken devirlerinden itibaren çeşitli Arap kabilelerinin yerleşim yeri olmuş ve Arap taifeleri buralara gelerek yerleşmişlerdi.Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi bölge isimlerinin oluşumu da mevcut toponimik gelişmelerden ve bölge sakinlerinden ileri gelmeye başlamıştır.

Abbasi Halifeliği devrinde de mevcut göç hareketleri devam etmiş; Ön Asya ve İran bölgelerinden de mezkur bölgeye gelerek yerleşen çeşitli topluluk ve kabileler devamlı surette olmuştur. IX. ve X. yüzyıllardan itibaren İran Zağros Dağlarından Anadolu'nun doğusu ve Siirt ile Hakkari'ye değin; buradan da Azerbaycan'ın Güney kısmına kadar uzanan bölgede ise aralıklarla yerleşmiş olan çeşitli Kürt aşiretleri de bölgenin toplumsal dokusunun oluşumunda etki sahibi unsurlardan olmuşlardır.

Yine Anadolu'nun Roma devri bakiyeleri olarak Hıristiyan Rum unsurların bölgedeki yerleşimleri de X. ve XI. yüzyıllara geldiğimizde Bizans ile ilişkili olmak suretiyle devam etmekte; özellikle Van Gölü ve kuzeyinden Kars'a kadar olan sahada ise Ermeni toplulukları belirginleşmekte idi.

XI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkmenlerin de İran'da kurulan Selçuklu hanedanlığına dayalı olarak bölgeye inmeleri de bölgenin toplumsal yapısını daha da mozaikleştirmiştir.

İşte bu toplumsal ve sosyolojik yapılar üzerinde bir Kürt aşireti mensubu olan Baz b. Dostık tarafından temelleri atılan; ve yeğeni Ebû Ali ile hanedan ismi imlenen Mervanî hanedanlığı, kozmopolit bir toplumsal yapının üzerinde kurulmuş ve bu çeşitli

4.MERVÂNÎHANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL YAPI Übevdullah ÖRETMEN

unsurların ortak payda da birleştiği sosyal çeşitliliği çoğunlukla olumlu değerlendiren toplumsal bir yapı üzerinde gelişmiştir.

Bu dinamiklerle şekillenen bölgede kurulan Mervanîler, coğrafi olarak her biri farklı bir din ve inancın sözcülüğünü yapan birbirine rakip güçlerden Bizans, Abbasi Halifeliği, Şîî Büveyhîlerin ve sonra da Selçukluların güçleri arasında denge kurmak ve bunları gözetmek durumunda kalan hassas bir sahada yaşıyorlardı. Yine Mervanîlerin hakim olduğu devirlerde Kürt aşiretlerinden Humeydiye, Beşnevi, Zaza ve Hakkari aşiretlerinin muhtelif kolları bu bölgede yayılmışlardı. Mervanî ülkesinde önemli bir etnik değişim olmuşsa da şehirlerde yine halkın büyük çoğunluğu Arapça konuşuyordu (Biçer, 2014: 120).

Mervanîler, egemenliklerini inşa ettikleri bölgede genel olarak Hıristiyan ve Müslümanlardan müteşekkil bir nüfusla yüz yüze gelmişlerdi. Bu gruplar arasında Aramiler, Ermeniler, Araplar ve Kürtler bulunmakta olup (Ripper, 2012: 333), ayrıca Süryanilerde bu sahada yaşayan gruplar arasında sayılabilecek kesimlendendi.

Mervanîlerin bu bölgede hakimiyet kurmasından önce bölgede etkili olan emirlikler arasında yer alan Şeybanî ve Hamdanîler, bölgede Arap topluluklarının sayılarının artmasına vesile olmuşlarsa da bu durum özellikle Mervanî Hanedanlığının etkili olmaya başlamasından sonra kırılmaya başlamıştır. Ripper (2012:335)'in bu konuda; “Mervanîler devrinde Amid ve Meyyâfarikîn’de etkili Hamdanî yanlısı Arap kabilelerinin hâla yer aldığını söyleyebiliriz. Bu kabileler kuşkusuz Müslüman-Kürt Hanedanlığı’nın hakimiyetini zayıflatma bağlamında tehdit uyandırmışlardır” bağlamındaki tespitleri, bölgenin toplumsal yapısını değerlendirirken göz önünde bulundurulması gerekli unsurları bize göstermektedir.

Mervanîlerin hakim oldukları bölge herşeyden önce bir geçiş bölgesi idi. Tarihi ticaret ve ipek yolunun kavşak noktalarında hüküm süren hanedanlığın, kurulduğu ve geliştiği yerler açısından önemi, buralardaki özellikle Diyarbekir’de ki Kürt unsuru güçlendirmelerinden ve bundan dolayı Süryanilerin ve Müslüman Arapların da yaşadığı bölgeyi tarihsel olarak Müslüman Kürtlüğün daha yoğun olarak yaşadığı yerlere dönüştürmelerinden kaynaklanmaktadır (Ripper, 2012: 323).

Müslüman Kürt nüfusunun bu bölgede gelişmesini Mervanî hanedanlığı’nın varlığıyla doğru orantılı olarak değerlendiren Ripper, yine Müslüman coğrafyacılarla dayanarak Kürt aşiretlerinin X. yüzyıla gelinceye değin Dicle’nin Doğusunda yaşadıklarını ve özellikle bu dönemlerden itibaren XV.yüzyıla gelinceye kadar ise mevcut yerleşimlerin Doğu’dan Batı’ya kayma gösterdiğini de eklemektedir (Ripper, 2012: 325).

Mervanî toplum yapısına baktığımızda genellikle Müslümanlık ve Hristiyanlık inançlarının ekseriyetle görüldüğünü ayrıca bunlara binaen yine bu mezkur inanç sistemlerinin kaynaklandığı farklı mezhep ve meşreplerin de yer yer yaşandığını görmek mümkün idi.Nitekim İran’da hüküm süren ve erken devirlerinde Mervanîleri gerek siyasi gerekse de inanç olarak etkileyen Şii Büveyhîleriken; bu dönemden sonra Tufantoz (2004: 232)’a göre Mervanîlerin kurulduğu bölge toplumunun Emevi ve Abbasiler’in erken devirlerinde Şii fikirlere yakın davranış sergilerken IX.yüzyıldan itibaren Hanbeli ve Maliki itikatta yaygınlaşmalar olmuştur.

Hanedanlığın Selçuklu hakimiyetine girmesinden sonra ise Hanefiliğin yaygınlaştığı görülmüştür. Yine Mervanîlerin güçlerinin doruğunda iken Abbasi Halifeliği’nin desteğiyle bölgede Şafi’liğin de yer yer yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.

4.MERVÂNÎHANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL YAPI Übevdullah ÖRETMEN

Mervanî Hanedanlığı toplumsal olarak Sünni İslam'ın bölgedeki temsilcisi konumunda olup özellikle Abbasi Halifeliği'nin güçten düştüğü bu sırada bölgede konjoktürel duruma göre Bizansla bazen savaşarak cihat yapmakta bazen de diplomatik ilişkiler kurarak denge politikası yürütmekteydi. Hanedanlığın bu misyonu, kendilerinden sonra bölgede hakim olacak Selçuklu düzeninin kalıcı olmasının ve Türk-İslam anlayışının da yerleşmesinin en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Ayrıca bölge halkının öncelikle huzur ve güven içerisinde yaşamasının ve sonrada Selçuklulara bu durumu teslim etmek suretiyle müsait bir zemin hazırlamak gibi bir tarihsel misyon üstlenmiş olmaktadır.

XI.yüzyılın ortalarında Selçuklu hakimiyetine girmeden önce Mervanîlerle aynı bölgede kendisine çağdaş hanedanlıklardan Mirdasoğulları ve Ukaylîler birer Arap hanedanı idi. Mervanîlerin bunlardan gerek toplumsal yapı olarak gerekse de devlet sistemi olarak en büyük farkı ise topraklarında fitne ve fesada karışmamaları ve ülkelerini bir entrika kulvarına sokmamalarıydı. Bu bağlamda Arap hanedanlıklara mukabil Mervanî yönetim sistemi, toplum yapısı ve ekonomik sistemini mukayese eden Cahen (2000: 242), düşüncelerini şöyle ortaya koymaktadır: Diğerlerine nazaran Mervanî Hanedanlığı, Sünni inanca sahipti, ayrıca bunlar kentlerde yaşayan insanlardan müteşekkildiler. Bu bağlamda Mervanî ülkesi tarımla, madencilik sanatlarıyla ve sanayi faaliyetleriyle bayındır bir hale gelmişti.

Cahen'in tespitleriyle de imlediği Mervanî Hanedanlığı'na dair toplum ve ekonomik yapı imgeleri bize Mervanîler devrinde halkın sükun içinde ve huzurlu bir yaşam sürdürdüğünü; bu durumu ise kuşkusuz emirlerin sağladığını düşündürmektedir. Yine bu devrin merkezi olan Meyyâfarikîn'nin yerleşmiş bir çarşı ve kent düzeni ile esnaflık anlayışı ile bize toplumsal ve ekonomik olarak devrine nazaran modern bir şehir olduğunu düşündürmektedir.

Bu bağlamda coğrafik konum olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi büyük merkezi güçlerin minvalinde yer alan bölge, ayrıca yerel hanedanlıklara da ev sahipliği yapmaktaydı. Herşeyden önce bir geçiş bölgesi konumunda olan saha, ticaret yollarının da üzerinde yer aldığı önemli bir kavşak noktada idi.Tarihi ipek ve baharat yolu bu sahadan geçmekteydi.Bizans Anadolu'sundan gelen ticaret kervanlarının X. ve XI. yüzyıllarda üzerinden geçtiği Mervanî ülkesi bu bağlamda kalkınma ve bayındır hale gelme imkanları taşımaktaydı. Mervanî hanedanlığı, ekonomik sistem olarak, güçlü devletlerle dostça, zayıf hanedanlıklara veya özerk şehirlere ise ya doğrudan yada vergi yoluyla dolaylı olarak kendine tabi kılma bağlamında yaklaşıyordu (Demircan, 2011: 21).

Hanedanlığın bu yaklaşımı özellikle 1011-1061 (401-453) yılları arasında hakimiyet sürmüş olan Nâsîruddevle Ebû Nasr'ın uzun saltanat yıllarında en belirgin şekliyle orjinal kimliğine kavuşmuş ve Elli yıllık emirliği devrinde Mervanî Hanedanlığı adeta ekonomik-siyasi ve içtimai sahalarda bir huzur ve güvenin hüküm sürdüğü ülke hüviyetine bürünmüştür. Ekonominin canlandığı, toplumsal huzurun temin edildiği bir ortamda ilim ve eğitim faaliyetlerinin de bu dönemde özellikle hız kazanması tesadüf değildir.

Ekonomik kaynaklar olarak Mervanî ülkesinde Madencilik, önemli bir unsur olup; Diyarbakir'de bakır ve demir madeni üzerine işletmeler bu dönemde önemli faaliyet göstermekteydi. Yine Mervanî devrinde ekonomik faaliyetlere katkı sağlayan bir diğer önemli maden de kurşun olup, bu maden Nusaybin'de çıkarılmaktaydı. Ayrıca kireç, arsenik gibi maddelerin imalatı da bu dönemde yapılmakta idi. Mervanî ülkesinde ayrıca endüstri de gelişmiş olup bu bağlamda örneğin cam üretimi söz

4.MERVÂNÎHANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL YAPI Übevdullah ÖRETMEN

konusu idi. Cam bu dönemde Mardin ve Nusaybin taraflarında bir takım kaliteli kayalardan imal edilmekte idi. Bu dönemde önemli ekonomik faaliyetlerden biri de tarım idi. Çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve ihracı hem ticaretin gelişmesine olanak vermekte hem de bölgeyi tanılır kılmakta idi. Mervanî ülkesinde hayvancılığın yaygın olmasına bağlı olarak dokuma sanatı da gelişmiş olup, kumaş dokuması bölgenin en önemli ticaret unsurlarının başında gelir kaynağı olmuştur (Ripper, 2012: 431-437).

Bahsettiğimiz bu ekonomik faaliyetlerin dışa açılmasını sağlayan ticaret yolları ise hem Anadolu'dan doğuya giden tarihi ipek yolunun, hem de kuzey Suriye'den gelerek bu yolla birleşen ve KarAdeniz'e kadar uzanan ticaret yolunun gelişmesiyle de ilgili idi. Bu ticaret yollarının Mervanî ülkesinden geçmesi, burayı ekonomik, ticari ve siyasi olarak önemi haiz bir jeopolitik konuma taşımaktaydı.

4.2.Mervanî Hanedanlığı'nda Eğitim, Kültür ve İلمي Faaliyetler

Kendine münhasır politikası ve komşularıyla belirginleştirdiği ilişki ağlarıyla ülkesine yıllarca barış ve sükunun hakim olmasını temin eden Mervanî emirleri, özellikle klasik dönemleri olan 1011'li yıllardan itibaren başlamak üzere gerek saltanat merkezi olan Meyyâfarikîn'de gerekse de Diyarbekir'de devrin en önemli ilmi toplantılarının yapıldığı etkinlikler söz konusu olmuş; ve bu yerlerde yine dönemin her bakımdan yetkinleşmiş ilim adamlarının Mervanî ülkesine davet edilmesi söz konusu olmuştur.

Mervanî Hanedanlığı'nda eğitim ve ilmi faaliyetlerin önemi de herşeyden önce bir asra yakın bölgede hakimiyet sürmüş olan bu hanedanlığın politik ve diplomatik tutumunun bir ürünü idi.Eğitim ve ilmi çalışmaların yerleşip sürebilmesinin en önemli şartı olan güvenilir ve huzurlu bir ortamın da bu yıllarda Mervanî ülkesinde hakim olması kuşkusuz bu durumu her bakımdan olumlu etkilemiştir.

Mervanîlerin Hanedanlığı'nınhakimiyeti altında huzura kavuşan bölgeye bu dönemde Şii Büveyhîlerin çalışma şartlarını zorlaştırdığı birçok Müslüman bilim adamı göç ederek gelmiştir. Bu dönemde yine aynı nedenlerden dolayı sadece Müslüman değil Hristiyan bilim adamları ve din adamları da göç ederek gelmiş ve Mervanî ülkesinde yaşamaya başlamışlardır. Bu cümleden olarak burada ki rahat ilmi çalışma ortamı, dinsel baskıların olmayışı ve huzurlu bir yaşam tarzı bu dönemde birçok insanı etkilemiştir (Baluken, 2008: 305).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mervanî ülkesinde yükselme devrinin başladığı emir Nasruddevle Ebû Nasr dönemi aynı zamanda civar ülkelerden birçok alim, şair ve yazarın da Mervanî ülkesine geldiği dönem olmuştur.

Bu dönemde söz konusu gelişmelerle ilgili olarak Baluken (2008: 305): “bu aşamada bilhassa tıp sahasında meşhur bilim adamlarının da Mervanî ülkesine gelmeleri rastgele bir gelişme değildir. Öyleki bu bilginler mezkur ülkeyi bundan böyle yaşayacakları yer olarak tercih etmişler ve ölünceye kadar bu ülkede yaşamışlardır” demiştir.

Bu dönemde yukarıda da bahsedildiği gibi hatırı sayılır birçok bilginin dahi bu ülkeye gelmesi burada ki kültürel gelişmişlik ve entelektüel bilgi birikiminin arttığına da en net argümanlarını oluşturmaktadır.

Eğitimin gelişmesi ve ilmi faaliyetlerin artmasına bağlı olarak gelişen İslami ilimler de bu dönemde dile getirilebilecek gelişmelerdendir.Özellikle bu dönemde hadislerin nakli ve fıkıh öğretimi gelişme kaydetmişti. Bu sahalarda eğitim almak isteyenlerin temel uğrak yerleri Amid ve Meyyâfarikîn idi (Minorsky, 1993: 200;

4.MERVÂNÎHANEDANLIĞINDA KÜLTÜREL YAPI Übeydullah ÖRETMEN

Savran, 2004: 512).

Yukarıda da değindiğimiz gibi Mervanîlerin bilhassa Abbasi Halifeliği'nin tesiriyle Sünni anlayışı bölgede geliştirmeleri ve Şafii mezhebinin adeta yaygınlaşmasına bu sahada vesile olmaları bu bağlamda gerekli ilmi ve edebi çalışmaları da beraberinde getirmişti.

Bu bağlamda emir Nasruddevle Ebû Nasr döneminde özellikle Diyarbekir'de yaygınlaşan Şafii mezhebi öğretisinin ilmi faaliyetleri hakkında bilim adamı Ebu Abdullah Muhammed el-Kazeruni (ö.1063 (455)) kaydedilmeğe değer bir isimdir (Ripper, 2012: 507).

Mervanî Hanedanlığı'nın ilmi ve eğitim faaliyetleri çok önemli gelişme göstermiştir. Buna göre mezkur dönemde medreselerin yaygınlaşması hemen hemen birçok dini öğretiye dair kurulmuş olan medreselerin varlığı anlamında da oldukça önemliydi. Örneğin az önce bahs ettiğimiz Diyarbekir'deki Şafii medresesine binaen ayrıca burada Hanbeli medreselerinin de bulunması oldukça önemlidir. Sünni İslam anlayışının bölgede hakim olmasına da vesile olacak bu gelişmeler özellikle bir dönem buralarda Şii (lik faaliyeti güden Şii Büvehîlere mukabil önemli adımlardı. İşte bu eğitim ve aydınlanma faaliyetleri bölgede Şii'liğin azalmasına da yol açmış ve bir süre sonra kurulacak Selçuklu ondan sonra da Osmanlı hakimiyeti dönemlerinde bölgenin inanç haritasında Şii'lik birdaha en yaygın inanç öğretisi olamayacaktır (Demircan, 2011:12).

Mervanî hanedanlığı döneminde genel olarak edebi, ilmi faaliyetler bu bağlamda yaygınlaşmış ve şehirlerde ayrıca talebelerin rahatça ders görebilecekleri medreselerde kurulmuştur. Halkı Kurmanca konuşmasına rağmen kaynakların bir Müslüman Kürt hanedanlığı adıyla andığı Mervanîlerin kullandığı resmi dil ise Arapça idi (Minorsky, 1993: 202).

Gelişen devrin eğitim kurumlarındaki ilmi etkinliklere katılma bağlamında Mervanî ülkesine gelen bilginler arasında Cebrail b. Ubeydullah b. Bahtışu, Ebu Saîd Ubeydullah b. Cebrail b. Bahtışu, İbn Butlân, Zahidu'l-Ulema Ebu Said Mansur b. İsa, İliya b. İsa en-Nusaybini, Ebu Nasr Yahya b. Cerîr et-Tekritî, Fadl b. Cerir et-Tekritî, Ammar b. Ali el-Musuli gibi çok değerli eserler de veren bilim adamları da bulunmakta idi (Baluken, 2008: 306-313; Ripper, 2012: 508-514).

Bu devrin yine ilmi ve eğitim faaliyetleri arasında kayda değer gelişmelerden biri de sağlık ve tıp alanındaki gelişmelerdi. Emir Nâsıruddevle Ebû Nasr, 1023 (414) yılında Meyyâfarikîn'de önemli bir hastane açmış bu kamu kurumunun masrafları için de bazı arazileri buraya vakfetmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1975: 127).

Bu dönemde ayrıca medreselerle birlikte kütüphaneler ve kitap koleksiyonlarının açılması da kayda değer gelişmelerdendir. Yine bu dönemde astronomi faaliyetlerinin gelişmiş olması Mervanî emirlerinin saraylarında yıldıznamelere bakan müneccimlerin (medyumlar) dahi bulundurmaları yolundaki gelişmeleri de beraberinde getirmiş ve keza astrologların sözlerine de ehemmiyet vermişlerdir. Bu anlamda İbnü'l-Ezrak, Mervanî emirlerinin hizmetinde müneccimlerin dahi bulunduğu bahsetmektedir (1975: 185-186).

Söz konusu devirde kültürel, ilmi ve edebi faaliyetlerin yaygınlaşması ve gelişmesine dair İbnü'l-Ezrak (1975: 142)'ın tespitleri: Dönemin ünlü şairlerinden El-Dela, Tihami, Eb'ur-Rıza b. Tarif, Sevdavi ve İbn'ül Kaadiri gibi yetenekli şairler de Mervanî ülkesine gelmişler ve hanedanlığa methiyeler dizmişlerdir. Bu duruşarayında edebiyata, sanata önem verildiğini, Mervani emirlerin sanatı ve sanatçıyı koruyup gözetdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte bütün bu bilgiler ışığında Mervani devrin edebi gelişmişliği hakkında bir fikir edinebilmekteyiz.

4.3. Tarih Yazıcılığına Verilen Önem

Geçmiş, bugün ve gelecek arasında insanla ilgili tüm hususiyetleri bünyesinde toplayan temel etkinlik alanı olan tarih, tarihçiler tarafından yazılarak kurgulanır. Bu kurgulanmış sistemin verileri, kaynaklar bağlamında değerlendirilip yazılarak ortaya konulan ürünler ise tarih metinleri cümlesinden değer görür.

Bu cümleden olarak kaynakların toplanıp, tasniflerin, tahlil ve tenkitlerin yapılıp ardından gerekli sentezlere ulaşılması olarak ortaya çıkan tarih metinleri modern tarihçiliğin araştırma usulü olarak da ortaya çıkmıştır.

Mervanî hanedanlığı'nın ilmi ve kültürel açısından incelediğimiz bu konu başlığı altında, Türk tarihinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilecek bir kesiti olan Mervanîlerin, tarih yazıcılığı açısından ele alarak bu konudaki seviyelerini öğrenme imkanına sahip olunabilecektir.

Böylece hakkında çok az bilimsel çalışmaların yapıldığı Kürt etnisitesi hakkında tarihsel malzemelerin miktarı ve niteliği hakkında bilgi sahibi olma imkanına sahip olmuş olduk. Çünkü Orta Doğu'ya geldiklerinde Türkler, Müslüman Arap ve Fars milletleriyle birlikte aynı coğrafyada ortak kültürel öğelere sahip oldukları Kürtlerle kader birliği yaparak ortak bir tarihi geçmişe ve unutulmayacak bir ortak hafızaya sahip olmuşlardır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kendine özgü usul ve araştırma yöntemlerinin ortaya konulduğu tarih bilimi, İnsanların yaşadıklarının toplumlar bağlamında ortaya konulması ve belli sebepler-sonuçlar ekseninde ele alınarak değerlendirilmesi olarak da gelişme göstermiştir. İnsanların başından geçen olayları, yer, sebep, sonuç ve zamana göre birbiriyle irtibatlandırarak ele alan tarih, bu bağlamda konu birimlerini oluşturmuş ve araştırmalarını da bu ekseninde yapagelmiştir.

Bu bağlamda tarihin konuları arasında yer alan Mervanî hanedanlığı da bu ekseninde tarihçiler tarafından değerlendirilip konu bütünlüğüne uygun olarak yazılmaktadır. Geçmişte yaşamış bir hanedanlık olarak Mervanîler de tarihin temel konu birimlerine farklı yönleriyle girmeyi başarmışlardır.

Mervanî hanedanlığı'nın kurulduğu yer, zaman ve ilişki içinde bulunduğu toplumlar ve devletler buna dair tarihsel konu birimlerini husule getirmiştir. Ortaçağ'ın binli yıllarının üzerindeki zaman diliminde yaşayan Mervanîler, Kuzey Mezopotamya diye adlandırılan bölgede kurulmuş idi.

Bu bölge bir geçiş ve önemli bir jeopolitik mevki oluşu nedeniyle farklı inanç ve yapıdaki güçlerin odağı olmuş ve her daim dikkatleri üzerinde bulundurmıştır. İşte bu sahada kurulan Mervanî Hanedanlığı da dikkatleri üzerine çeken temel dinamiklerle ilişkili olarak değerlendirilmiş ve bölgenin özellikle siyasi, diplomatik ve kültürel geçişinde zaman zaman adından bahsettirmiştir.

1050'li yıllara kadar Abbasi Halifeliği, Bizans, Şii Büveyhî ve yerel hanedanlıklardan Hamdanî, Ukaylî emirlikleri ve Ermeni krallığı ile ilişki içinde buluna Mervanîler, bu yıldan sonra Ön Asya'da yükselen Türklüğe ve gerileyen Şii Büveyhîlere mukabil yeni bir denge politikası geliştirmişlerdir.

Tarihsel olarak Mervanî Hanedanlığı, esasen gerek tabilik bağlamında gerekse de diplomatik bağlamda diyalog halindeki güçlerin geçmişiyle de irtibatlıdır; ve mezkur hanedanlığın tarihi demek bir noktada diğer güçlerin de tarihi demektir. Bu cümleden olarak erken devirleri önce Abbasi Halifeliği ardından Şii Büveyhî tarihiyle koşut olarak gelişen Mervanîler; 1050'li yıllardan sonra ise Selçuklu Devleti tarihi ile

girift bir gelişim seyri ortaya koymuştur.

Bu durum tarihsel olarak hem hanedanlığın müstakil tarihinin hem de ilişki içinde bulunduğu devrin diğer siyasi güçlerinin tarihinde yer alma durumunu doğurmuştur. İşte bu yönüyle de Mervanî Hanedanlığı tarihin temel konu birimleri olarak görülebilir.

Mervanî Hanedanlığı tarihi aynı zamanda el-Cezire yada Mezopotamya denilen bölgenin de yüz yıllık tarihidir. Bu yüz yıllık süre içerisinde bölgede cereyan eden tüm siyasi, sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler de bu ekseninde değerlendirilir ve tarihin konu birimleri olarak görülebilir.

Mervanî Hanedanlığı kurulduğu ve geliştiği bölgenin toplumsal ve etnik yapısı üzerinde de etki uyandırmıştır. Bu etki zamanla Müslümanlık, Kürtlük ve Türklük lehine gelişme göstermiştir. Tarihsel olarak bu gelişme, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgede Oğuz Türklüğü'nün lehine daha da artacak sonuçları doğurmuş ve Bizans'ın Doğu sınırları bu bağlamda yeni dinamik güçlere maruz kalmaya başlamıştır.

Mervanî Hanedanlığı tarihi kurulduğu bölgenin kültürel gelişmişliğinin ve ilmi yükselişinin de tarihi olmuştur. Bu kültürel gelişmişlik hanedanlığın esasen kuruluşundan itibaren bölgede yaşayan gerek Kürt gerek Ermeni isyancılarla mücadele edişiyile başlamış; bölgede huzur ve güvenin İslam ve insaniyet adına sağlanmasıyla da doruk noktaya ulaşmıştır. Önceleri Abbasi Halifeliği'nin yüksek mevkilere getirdiği Arap yöneticilerin bölgede salt valilik benzeri yöneticilikleri yoluyla Arap kavimlerini desteklemeleri Mervanî Hanedanlığının iş başına gelmesinin ardından değişmeye başlamış bu bağlamda Araplık olgusu ve etkisi öncelikle merkez kabul edilen Meyyâfarikîn ve Diyarbekir başta olmak üzere bölgede geri plana itilmeye başlamıştır.

Bu durum bölgede tarihsel olarak Şiîliğin de tedricen kırılması anlamına gelmiş ve Sünni İslam bölgeye bu cümleden olarak hakim olmaya başlamıştır ki Mervanîlerin bu itikadi yaklaşımı bölgenin inanç coğrafyasının da temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dinamikler yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'ya mukavemet edilemeyen güçler olarak giren Müslüman Türklerin minvalinde bölgede Türk-İslam olgusunun yerleşmesinin de dokularında yer alacaktır.

Sünni bir Kürt sülalesi tarafından vücuda getirilen Mervanî Hanedanlığı etnik anlamda bir Kürtlük olgusunu temel imgelem olarak hiç bir zaman kullanmamıştır. Sünni İslam anlayışı içinde ve İslam'ın gaza ve cihat dinamikleriyle donanmış olarak her halükârda Bizans ve havalileriyle devamlı mücadele içinde olup esasen bu yönleriyle başta Abbasi Halifeliği ondan sonra da Selçuklular nezdinde saygın bir güç imajı da kazanmışlardır.

İşte bu olumlu imaj Bizans'ın yeri geldikçe konularımızda da bahs ettiğimiz gibi gerek Selçuklu gerek Abbasi halifeliği ile aralarında barışın sağlanmasında ricacı olarak Mervanî emirlerini devrede buldurmak bağlamında bir çok kere ortaya çıkmıştır. Mervanî Hanedanları hakkında Bizans'ın bu ekseninde politika geliştirmesi hanedanlığın kuşkusuz bölgenin diplomatik ve kültürel tarihinde yer almasında da temel unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.

Mervanî Hanedanlığı yine tarihsel olarak Bizans'ta huzur bulamayan monofizit Hıristiyan Süryanilerin de sığınağı olmuş ve hanedanlı sınırları içinde bulunan Amid'de açtıkları kiliseleri vasıtasıyla yaşamlarına devam etmişlerdir. Bu durum hanedanlığın kültürel tarihinde farklı dinlerin bir arada hoşgörü bağlamında yaşaması olarak da dikkatleri çeken bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

İslam'ın cihat anlayışını gayrimüslim bölge güçlerine mukabil yeri geldikçe üstünlükle uygulayan Mervanî Hanedanlığı, yine uyguladığı denge politikasıyla

ülkesine huzur ve güven kazandırmıştır. Hanedanlık bu tarihsel yönüyle de adından bahsedilecek dinamiklerin bölge açısından doğmasına vesile olmuştur.

Toparlayacak olursak Mervanî Hanedanlığı'nın tarihin konu birimi olarak ele alınması herşeyden önce çok yönlü bir bakış açısını gerektirecek yaklaşımlarla olabilecektir. Çünkü hanedanlık tarihi bir noktada hem bölge güçlerinin ekonomik ve politik tarihi hemde bölgenin kültürel, ilmi ve entelektüel gelişme basamakları tarihidir. Öyle ki bu devrin layıkıyla bilinmesi bundan sonra Anadolu'da kurulacak Selçuklu hakimiyetinin de daha iyi bilinmesine de zemin hazırlayacaktır.

4.4. Konuyla İlgili Kaynakların Analizi

Tarih yazıcılığı açısından Mervanî Hanedanlığı'nı ele almak hem bu hanedanlığın tarihte hangi yönleriyle ele alındığını; hem de hangi kaynaklarda ele alındığını irdelemektir. Kaynakları ele alırken ilgili değerlendirmelerimizi bu sahada yapılan çalışmalarla birlikte ele almaya çalışacağız. Bu açıdan bakıldığında tarih yazıcılığında Mervanîler çeşitli özelliklerine göre yer almışlardır. Bu özellikler çoğunlukla siyasi ve diplomatik gelişmelere binaen olup, söz konusu hanedanlık bu bağlamda ele alınmıştır. Bu bağlamda izleyeceğimiz yöntem eski devir kaynaklarından başlamak üzere günümüze yakın zamanlara kadar husule getirilmiş eserlere dayalı olacaktır.

X.yüzyılın sonları ile XI. yüzyılda Meyyâfarikîn merkez olmak üzere başta Diyarbakır ve havalisinde hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı, bir taraftan Bizans ve Ermenilergibi Hıristiyan dünyası ile, öte yandan önceleri Sünni İslam dünyasının merkezinde bulunan Abbasi Halifeliği ve Şîf Büveyhîler; sonrasında ise Selçuklular ile çok yönlü ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Bu ilişkilerin tesiriyle ilgili hanedanlık, tarihsel önemlerine de binaen devrin birçok kaynağında yer almış ve emirlerinin çevreleriyle kurdukları ilişkilerin mahiyetine göre de adlarından yer yer bahsettirmişlerdir.

Bu duruma rağmen Tufantoz (2005: 14)'a göre mezkur hanedanlıktan bahseden çağdaş kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bu durumun en önemli sebebi ise hanedanlığın bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi ve politik olayların kısmen uzağında kalmış olmaları ve bu cümleden olarak ancak münferit hadiseler dahilinde kaynaklarda kendilerine yer verilmesinden dolayıdır.

Devrin kaynaklarına baktığımızda özellikle yüz yıl kadar hakimiyet sürmüş olan Mervanî hanedanlığı'nın tarih sahnesinde kaldıkları sürenin bilhassa ortalarından sonlarına doğru kaynaklarda fazlaca yer aldığını görmekteyiz. Çünkü bu devir Şîf Büveyhîlerin yıkıldığı ve Abbasilerin iyice zayıflayarak Selçuklu denetimine girdikleri dönem olması hasebiyle; yine Selçukluların Anadolu'da Bizans'a yönelik akınlarının da sıklaştığı bir devirdir. Bu dönemde yine 1071 Malazgirt Savaşı gibi devrin Mervanî hanedanlığı'nda bulunduğu sahada vukua gelen önemli tarihsel olayların gerçekleşmiş olması da ilgili kaynakların kayıtlarını etkileyen önemli gelişmelerdendir.

Aşağıda konumuzla ilgili kaynakları birer birer ele alacağız.

4.5.İslam Tarihçiliğinde Mervanî Hanedanlığı

Tarih yazıcılığı açısından düşünüldüğünde Mervanî hanedanlığı ile ilgili en önemli çalışmalar İslam tarihçiliğinde yer almaktadır.Şimdi bu bağlamda yer alan çalışmaları ve yazarlarını ana hatlarıyla ele alalım.

4.5.1. İbnü'l-Ezrak (510-590/117-1194) ve Meyyâfarikîn ve Amed Tarihi

Asıl adı “Ahmed b. Yusuf b. Ali b. Ezrak” olup, ekseriyetle “İbnü'l-Ezrak” diye anılmıştır. 510 / 1117’da Meyyâfarikîn’de dünyaya gelen ünlü tarih yazarı, devrine göre ileri gelen bir ailenin evladıdır (Tufantoz, 2005: 13). Onun hayatına dair malumatlar yine kendi eserine bağlı kalınarak elde edilmiş bilgilerdir. Yazar eserinde çocukluk devirlerine dair bilgilere yer vermezken gençlik dönemi ve entelektüel gelişimi ile ilgili malumatlara ekseriyetle yer vermektedir.

İbnü'l-Ezrak’ın Mervanî hanedanlığı ile ilgili en önemli bilgilerin yer aldığı bu eser *Meyyâfarikîn ve Amed Tarihi* adıyla yazılmış olup, yazım dili Arapçadır. Dönem eserlerinden daha farklı yapıdaki bu eser bahsettiği hanedanlar ve dönemin olaylarını niteliksel önemlerine göre değerlendirmektedir.

İbnü'l-Ezrak, Mervanî hanedanlığına ayrıntılı olarak yer verdiği bu eserinde bahsettiği olaylara çok yönlü açıklamalar getirmekte devrin gelişmelerini anlatırken yer yer sosyal hayat dair tespitlerde de bulunmaktadır.

İbnü'l-Ezrak’ın eserin 1. Cildini ayırdığı ve Mervanî Hanedanlığı’nı anlattığı mezkur eserini Mehmet Emin Bozarslan, *Mervanî Kürtleri Tarihi* olarak Türkçeye çevirmiştir. Baz bin Dostık’ın hanedanlığın temellerini attığı devrin olaylarından başlayarak hanedanlığın yıkılışına kadar yaşanan gelişmeleri ele alan eserde Mervanî emirlerinin özel hayatlarıyla ilgili bilgilere de yer verilmektedir.

Bu bağlamda Mervanî hanedanlığı’nın tarih yazıcılığı açısından yer aldığı en kayda değer eserlerden birinin İbnü'l-Ezrak’ın eseri olduğunu söylememiz hatalı olmayacaktır. Zira İbnü'l-Ezrak’ın bu eserinde Mervanîlerle ilgili verilen bilgilerin önemli bir bölümü birçok eserde yer almamaktadır.

4.5.2. İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Esir el-Cezerî (555-630/1160-1233) ve el-Kâmil fi't-Tarih

İbnü'l-Esir olarak literatürde yerini alarak tarih yazıcılığında şöhret bulan ünlü tarihçinin tam ismi İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali’dir. Tarih eseri olan *el-Kâmil fi't-Tarih*’i gelenek olarak İslam tarih yazıcılığının sistemini temel alarak ortaya koymuş ve insanın yaratılışından 628/1230 yılına değin yaşanan olaylara yer vermiştir. 12 Ciltten oluşan eserde yazar sadece içinde bulunduğu yakın çevresine yer vermeyip yer yer dış dünyadan da anlatılar yapmıştır.

Mezkur eser, VIII, IX ve X. Ciltlerde Mervanî hanedanlığı’na da yer vermiş olup, biz de ilgili bölümleri yazarken bu esere müracaat ettik. Mervanî hanedanlık tarihi açısından önemli bilgiler de içerir eseri A. Özaydın Türkçeye tercüme etmiştir.

İbnü'l-Esir, Mervanî hanedanlığı’na dair elde ettiği bilgileri “ bazı dostları bana anlattıklarına göre” söyleyerek yazar. Bu eserin bir diğer ilginç özelliği ise Mervanîler hakkında temel eser olan *Meyyâfarikîn ve Amed Tarihi*’nda yer almayan bazı bilgilerin de bu eserde yer almasıdır.

Mervanî hanedanlığı tarihine dair bilgilere yine Bad’ı anlatmaya başlayarak yer veren İbnü'l-Esir, genel olarak anlatımlarında rivayetlere dayanmaktadır. İbnü'l-Esir, Mervanî hanedanlığı ile Selçuklu ilişkileri bağlamında yer alan olaylara değinirken diğer kaynaklardan farklı bilgilere yer vermektedir. Bu cümleden olarak Türkmenlerin Mervanî ülkesini talan etmelerine binaen emir Nasruddevle’nin Tuğrul Bey’e mektup yazarak onları Sultana şikayet etmesine karşılık Selçuklu Sultanı’nın da ona cevap verip durumu çözmesini Mervanî emirinin sınırda bulunup cihat yaptığını ve asıl hakikaten yardıma ihtiyacı olanın o olduğunu (İbnü'l-Esir, VIII, 1987: 179-180),

bildiren yaklaşımı kaydetmektedir.

Mervanî Hanedanlığı ile ilgili birçok hususa da diğer kaynaklara koşut olarak yer veren İbnü'l-Esir, ilginç bir biçimde ilgili bölümde olaydan da bahsettiğimiz gibi Mervanî ülkesini fethetmiş Selçuklu komutan Salar-ı Horasan'dan nedense hiç bahsetmemiştir. Bu duruma karşı mezkur eser son Mervanî emiri Mansur hakkında da oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir.

Toparlayacak olursak Mervanî hanedanlığı ile ilgili İslami tarih yazıcılığının olmazsa olmazları arasında kuşkusuz *el-Kâmil fi't-Tarih* eseriyle İbnü'l-Esir'de önemli bir yer tutmaktadır.

4.5.3. Sıbt İbnü'l-Cevzi (582-654/1186-1256) ve Mir'âtü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan

Tam adı Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf olan müellif *el-Muntazam* adlı tarih kitabının yazarı Abdurrahman İbnü'l Cevzi(511-597/1117-1201)'nin torunudur ki bu cümleden olarak o, 'İbnü'l Cevzi'nin Torunu' anlamına gelen 'Sıbt İbnü'l-Cevzi' takma adıyla anılagelmiştir (Tufantoz, 2005: 22).

Diğer kaynaklarda yer aldığı gibi Sıbt İbnü'l-Cevzi'de *Mir'âtü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan* adlı eserinde Mervanî Hanedanlığı ile ilgili bilgilere Bad'ın faaliyetlerini anlatmaya yer vererek başlayıp; son emir Mansur'un devrindeki yaşanan olaylara değinerek bitirmektedir.

Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin hanedanlığın erken dönem bilgileri İbnü'l-Ezrak'ın kayıtlarıyla yer yer örtüşmekte ve benzerlik ihtiva etmektedir. Bu duruma mukabil iki yazarın eserinde Tufantoz (2005: 23)'unda işaret ettiği gibi aynı konuda farklı anlatım kalıplarında ortaya çıkmaktadır: Örneğin, Mervan'ın babasının adının yazımı konusunda iki kaynak birbirine uymamaktadır.

Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin zaman zaman İbnü'l-Ezrak'ın kaydettiği bilgileri aynen vermeside ondan birebir faydalandığını düşündürmektedir.

Genel olarak şunu söylemek faydalı olacaktır ki Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin mezkur eserinin Mervanî hanedanlığı'nın geç dönemlerine dair önemli kayıtlar içerdiği de muhakkaktır. Mezkur eserin çevirileri Ali Sevim tarafından yapılmıştır.

4.5.4. Er-Ruzrâverî (437-488/1045-1095) ve Zeyl Kitab Tecârubu'l-Umem

Zahireddin Ebû Şuca, babasının Ruzraverî³ olmasından nisbetle Ruzraverî adıyla anıla gelmiştir (Tufantoz, 2005: 24). Vaktiyle Abbasi Halifeliği'nde vezirlik makamında da bulunan müellif, 488/1095 yılında hayata veda etmiştir.

Er-Ruzrâverî'nin bu eseri Miskeveyh'in *Tecaribü'l-Ümem* adlı eserine yazmış olduğu zeyldir. Mervanî Hanedanlığı ile alakalı bilgileri içeren 369-389/979-999 yılları arasında husule gelen hadiseleri kapsamakta ve anlatmaktadır.

Er-Ruzrâverî'nin eseri Mervanî Hanedanlığı'nın erken dönemlerine dair bilgiler içermektedir. Esasen bu eserin önemi, yazarın bir dönem Abbasi veziri oluşundan da kaynaklanmaktadır. Eserin değerini arttıran bu yön, Mervanîlerin ilk başlarda Abbasi Halifeliği'ne bağlı oluşlarından da neşet etmektedir.

Mervanî Hanedanlığı ile ilgili olarak tarih yazıcılığında bütünsel olmanın haricinde bölüm yada başka olayların anlatımı sırasında onlara kesintilerle olsa yer

³İran'da Hamedan ile İsfahan arasında yer alan bir bölge

5. TARİH YAZICILIĞI AÇISINDAN MERVÂNÎ ... Übeydullah ÖRETMEN

veren bazı eserler de mevcuttur. Bu eserler hanedanlığın bütünsel hanedan tarihi yerine daha çok başka devletlerle olan münasebetleri bağlamında hanedanlık geçmişi hakkında kesintili ve kayda değer olaylara da dayalı öz bilgiler sunmaktadırlar.

Bu eserler arasında İbn Haldun'un *el-İber*, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*, İbn Hallikan'ın *Vefeyat*, Bedrüddin Aynî'nin *İkdü'l-Cüman*, Ebû'l-Fida'nın *Muhtasar*'ını, İbnü'l-Verdi'nin *Tarih*'ini de sayabiliriz.

4.5.5. Gayri İslam Tarihçiliğinde Mervanî Hanedanlığı

Mervanî Hanedanlığı'nın kurulduğu bölge ve idare ettiği toplum gereğince içinde bulduğu ortam ve bütünsel ilişkiler ağı ekseninde onlara Müslüman olmayan kesimlerinde tarihsel eserlerinde yer alma imkanı tanımıştır.

Bu bağlamda özellikle Rum ve Ermeni müelliflerin eserlerinde imledikleri hanedanlıkla ilgili gelişmeler onlarla ilgili "Gayri İslam Tarihçiliği"nin de ana verilerini oluşturmaktadır ki bunlar şöyledir:

4.5.6. Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus- 1226-1286) ve Abû'l-Farac Tarihi

Babası Yahudi iken o 17 yaşında Hıristiyan dinine geçerek rahip olan müellif, Arapçası İbnü'l-İbrî namıyla da tanındı. Ömer Rıza Doğrul'un Türkçeye tercüme ettiği *Abû'l-Farac Tarihi* adıyla anılan eser de Mervanî Hanedanlığı'na dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Müslüman olmayan biri olarak devrin olaylara bakışını yansıtan Ebû'l-Ferec, bu yönüyle de önemlidir. Özellikle Selçukluların Mervanî ülkesine yönelik faaliyetleri hakkında, Tuğrul Bey devri Mervanî-Selçuklu ilişkileri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.

5.2.7. Urfalı Mateos ve Urfalı Mateos Vekayinamesi

Doğum ve ölüm yılları pek bilinmeyen ama kaynakalar göre Urfalı Mateos Vekayinamesi adlı bir eser vücuda getirerek devrin olaylarına ışık tutmaya çalışan Ermeni bir yazardır. Mateos esasen bir Ermeni tarihi yazmış ve bu eserin ilgili bölümlerinde de Mervanî Hanedanlığına değinmiştir.

Mateos'un Mervanîler hakkında en çok bilgi verdiği emir Nasruddevle'nin saltanat yıllarıdır. Bunun en önemli nedeni ise Nasruddevle'nin diğer emirlere nazaran daha uzun süren saltanat yılları olması ve ayrıca bu dönemde girilen faaliyetlerdir.

Mateos'un Mervanî Hanedanlığı hakkında verdiği bilgiler ayrıca hanedanlığın Urfa üzerinden Bizans ile çekişmelerine dairdir. Bu dönemde ülkesinde egemenliğini güçlendiren emir Nasruddevle Urfa'ya da hakim olmak istemiş ve burayı da denetim altına alma mücadelesi vermiştir. Fakat bu devirde verilen tüm mücadelelere rağmen Urfa'ya hakim olunamamıştır ki bu bahisler de Urfalı Mateos Vekayinamesi'nde yer almaktadır.

Bu bağlamda Mateos, verdiği bilgilerle Mervanî Hanedanlığı'nı bütün hanedanlık tarihi olarak değil de kendince önemli gördüğü olaylar bağlamında ele alarak yazmıştır.

4.5.8. Modern Tarih Yazıcılığında Mervanî Hanedanlığı

Mervanî Hanedanlığı'nın yukarıda ana hatlarıyla yer verdiğimiz kaynakların haricinde modern tarih yazıcılığında da ele alındığını görmekteyiz. Fakat herşeye rağmen mevcut konuda araştırma sayısının az olduğunu söyleyebiliriz. Tarih

5. TARİH YAZICILIĞI AÇISINDAN MERVÂNÎ ... Übeydullah ÖRETMEN

araştırmaları arasında müstakil Mervanî tarihine yönelme yakın zamanlarda başlamıştır.

Esasen bu yönelmenin gelişmekte olan sosyal tarih ve kentler tarihiyle de ilgisi vardır. Bölgenin sosyo-ekonomik geçmişinde izleri olan Mervanî Hanedanlığı'nın gerek kendi gerekse de bölge ile ilişkisi olan güçlerle koordineli olarak ele alınıp değerlendirilmesi devrin daha iyi anlaşılmasına da imkan sağlayacaktır.

Tarihi dinamikleri ile kendine münhasır bir özellik sergileyen Mervanî Hanedanlığı bölgedeki diğer güçlerden ayrılmıştır. Yine hanedanlığın hakimiyetinde bulunan Meyyâfarikîn ve Diyarbekir gibi şehirler de bu dönemde devrine göre büyük ilerleme ve gelişme kat etmişlerdir. Mezkur şehirlerin ilerlemesi ve gelişmesinin tarihine yönelen kimi araştırmacılar bunların Mervanî Hanedanlığı devrini de doğal olarak es geçememişlerdir. İşte bu durumda son dönemlerde gelişme kat eden kentler tarihi sahasında yine buraların tarihiyle alakalı olarak Mervanîler tarihsel olarak imlenmiştir. Öyleyse bu cümleden olarak Mervanî Hanedanlığı tarihine aynı zamanda bir kentler tarihi demek de yanlıcı olmayacaktır. Zira özellikle Diyarbekir'in bu dönemde gösterdiği gelişme ve bir ilim irfan şehri olması gerçekten kayda değer bir durumdur.

Mervanî Hanedanlığı'nın, gerek günümüze ulaşan sikkeleri, gerek kitabeleri gerekse de maddi yapılarıyla dinamik bir kültür ve anlayış geliştirdiği muhakkaktır.

Herşeyden önce şunu söylemek de lazımdır ki Mervanî Hanedanlığı'yla ilgili olarak iki doktora tezi çalışması yapılmıştır.

Bizim de araştırmamız sırasında temel başvuru kaynağımız olan bu iki çalışmanın ilki Türkiye'de Abdurrahim Tufantoz tarafından 1994 yılında yazılmış ve 2005 yılında *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085* adıyla kitap olarak yayımlanmıştır.

Diğeri ise Almanya'da 2000 yılında Thomas Ripper tarafından tamamlanan, Türkiye'de ise 2012 yılında Bahar Şahin Fırat tarafından tercüme edilerek 2012 yılında *Diyarbekir Mervanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı* adıyla kitap olarak yayımlananeserdir.

Tufantoz, konuya dair ilk olan çalışmasında temel kaynaklara inerek özellikle hanedanlığın kuruluşundan yıkılışına değin olan siyasi ve diplomatik ilişki ve gelişmeleri analiz ederek açıklamağa çalışmıştır. Bu eserin Mervanî Hanedanlığı tarih yazıcılığı açısından en büyük önemi ise Türkiye Selçukluları ile Büyük Selçuklular arasında kalan ve hem zaman hem de bölge açısından bu devreye ışık tutmaya çalışıyor olmasındandır. Yine hanedanlığın kurulduğu coğrafyanın tarihsel olarak o devirde hangi siyasi ve ekonomik güçlerle denetim altında tutulmaya çalışıldığı diplomatik ilişkilerin mahiyeti gibi konularda da önemi haizdir.

Ripper ise daha çok Batılı bir tarihçi muvazenesiyle konuya yaklaşmış ve Mervanî Hanedanlığı'na dair gerek siyasi ve diplomatik gerekse de kültürel ve içtimai çıkarımlarda bulunmuştur. Ripper'in eserini yazarken dayandığı kaynaklar yine Tufantoz gibi devrin kaynaklarıdır; fakat Ripper'in konuyu araştırdığı çalışmasında bu sahada ilk ve daha önce yazılmış bir doktora tezi olan Tufantoz'un eserine atıf yapmaması dikkatlerimizden kaçmamıştır. Ripper'in bu tutumu kuşkusuz bilimsel olarak tenkid edilebilecek bir durum olup esasen bu türden eserler arasında keyfi davranmak ilmi çalışmaları da gölgeleyecek türden bir gelişmedir.

Esasen Mervanî Hanedanlığı'nı müstakil bir emirlik yada hanedanlık bağlamında değerlendirip kendine münhasır tarihsel geçmişini irdelemek yerine, onu bir Kürt tarihi kurgulayarak onun içinde eritmek yollu yaklaşım gütmek, hanedanlığın özgül geçmişinde olup bitmiş gerçeklere ulaşmada insanı engelleyecek bir tavidir. Bu

5. TARİH YAZICILIĞI AÇISINDAN MERVÂNÎ ... Übeydullah ÖRETMEN

cümleden olarak Tufantoz'un çalışması hakikaten sahaya büyük bir katkı sağlamıştır.

Tarih yazıcılığında yer aldığı şekliyle Diyanet İslam Ansiklopedisi "*Mervaniler*" maddesi de yine Abdurrahim Tufantoz tarafından yazılmış olup; aynı konu İslam Ansiklopedisi'nin Milli Eğitim baskısı'nda ise Zetterskteen tarafından ele alınmıştır.

Mervanî Hanedanlığı'na Türk tarihçiliğinde Ortaçağ konusunda önemli yer tutan Mehmet Altay Köymen, Osman Turan ve İbrahim Kafesoğlu gibi yazarlar ise araştırmamızda da değindiğimiz gibi belirli bölümlerde değinmişlerdir.

Bu bağlamda konuya değinen ve bizimde aynı zamanda müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer alan Brockelmann, Cahen, Honigman, Nikitin vb. yazarlarda eserlerinde ilgili bölümleri ele alırken konuya da değinmişlerdir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihsel olarak el-Cezire Ortaçağı'nın kavşak noktasında hakimiyet kurarak yaklaşık yüz yıl hayat süren Mervanî hanedanlığı, Sünni ve Kürt bir aileye mensup Baz tarafından inşa edilen politik argümanlar mesnedinde hayata geçmiştir.

Konjonktür olarak X.yüzyılın sonlarında el-Cezire üzerinde hakimiyet politikası da güden Şiî Büveyhîler, aynı zamanda Sünni İslam'ın hamisi Abbasi Halifeliği'nin merkezi olan Bağdat şehrini de ele geçirmişler ve bu cümleden olarak devrin İslam dünyasını açıkçası bir tereddüde de düşürmüşlerdi.

Bölgenin Batı ve Kuzey taraflarında ikamet eden Bizans ve Ermeni vasalları, kuşkusuz İslam dünyasının bu türlü parçalanmasını olumlu karşılamaktaydı. Kaldı ki Dört Halife devrinden beri el-Cezire'ye iskanla gelip yerleşen Arap kabileleri de hem bir nevi Şiîlik tesirinde kalmışlar hem de bölgenin başıboşluğundan esinlenerek kurulmuş olan yerel emirlikler muvazenesinde birbirleriyle de sürtüşmeye tutuşmuşlardı.

İşte bu ortamda kurularak bölgede tutunmaya çalışan Mervanî Hanedanlığı, ilk sistemleştiricisi ve aynı zamanda da ilk emiri olan Baz'ın Şiî Büveyhîlerin politikalarına başkaldırmasıyla tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Başta Büveyhîler olmak üzere, Hamdanîler ve diğer yerel kabilelerle de çekişen Baz, taraftarlarıyla birlikte Musul'a kadar ilerlemiş ve emirliğinin temellerini Van Gölü kuzeyinde yer alan Erciş başta olmak üzere ele geçirdiği yerlerden yola çıkarak atmaya başlamıştır.

Bad'ın ardından hanedan tahtına geçerek babasının adına izafeten Mervanî emirliğinin ismini de imleyen Ebû Ali çok geçmeden Diyarbekir'i de denetime aldı. Bu bağlamda hakimiyetini güçlendirerek sınırlarını genişleten Ebû Ali çok geçmeden Meyyâfarikîn'i de alarak hanedanlığın merkezi şehri haline getirdi.

Bölgede gelişen Şiîlik hareketleri ve Sünni İslam'ın bu bağlamda darbeler yemesi, bulunduğu konumda Mervanî Hanedanlığını adeta bu bölgede Sünni savunuculuğunu da yapan bir mevkiye taşıdı. Bu cümleden olarak Mervanîler, bir taraftan sınırında hakimiyet sağlamaya çalıştığı Bizans ve Ermenilerle diğer taraftan Şiî Büveyhîler başta olmak üzere Şiîlik bağlamında örgütlenen yerel emirliklerle de ortak mücadeleye girişti. Bu mücadele ruhu Mervanîlerin Sünni İslam dünyasında kendilerine sempati duyulmasına vesile olacak dinamikleri yarattı.

İşte bu dinamikler önceleri Abbasi halifeliği'nce Hıristiyanlara karşı Anadolu'da avasımlar kurularak devam ettirilen cihad anlayışının bu bağlamda Mervanîler eliyle zaman zaman yerine getirilmesinin ateşini de yakmış oldu.

Mervanî Hanedanlığı, bu tarihsel misyonunu XI.yüzyılın ortalarından itibaren bölgede hakim güç konumuna gelmeye başlayan Selçuklulara değin sürdürdü. Hanedanlığın üçüncü emiri olup yaklaşık Elli yıl hüküm süren Nasruddevle (1011-1061/401-453) aynı zamanda Mervanî Hanedanlığı'nın adeta yükselme devrini de başlatarak emirliğine klasik kimliğini de kazandırdı. Ülkesinde başlattığı bayındırlık faaliyetleri doğrultusunda Meyyâfarikîn ve Diyarbekir'i adeta bir ilim ve irfan şehrine de dönüştüren Nasruddevle, halkına karşı korumacı tavrı ve iyilik sever tutumuyla da bölge ülkelerinde adından çokca bahs edilen bir mevkie yükseldi.

Yine bu dönemde özellikle güçten düşmeye başlayan Abbasi Halifeliği'nin de tesiriyle bölgede zaten Mervanîlerin hakimiyeti sürecinde güçlenen Sünni İslam mezheplerinden Şafilîğin yaygınlaşması bağlamında teşvikler de arttı ve bu bağlamda konularımızda da bahsettiğimiz gibi bir çok hatırı sayılır alim ve bilgin Mervanî

ülkesine gelerek buraların sadece bir inanç merkezi değil aynı zamanda da bir kültür ve eğitim merkezi olmasına da ön ayak oldu.

Mervanî Hanedanlığı'na klasik devrini yaşatan emir Nâsiruddevle, Doğu'da yükselen bir güç olan Selçuklular ile politik ve diplomatik ilişkilerini derinleştirerek bir sulh siyaseti gütmüştür. Böylece esasen akın yönü Anadolu olan göçebe Türkmenlerin hanedanlık topraklarını zaman zaman çığnemeleri yönünde Tuğrul Bey'e sitemlerini yazdıklarında, Tuğrul Bey'den müsbet yönde bir siyasi cevap almışlardır. Selçuklu sultanından haklı övgüler almakla birlikte her iki Hanedan arasında işbirliği yapılması ve bölgedeki faaliyetlerinden dolayı kendisine destek çıkılması bağlamında siyasi destek elde edilmiştir. Zira rakip hanedanlara karşı destek verilmesi konusunda görüş birliğine varıldığı gibi Şîî-Büveyhi saldırılara karşı da ortak hareket edilmesi hususunda karara varılmıştır.

Aslında inanç ve bakış açısı olarak Selçuklu Devlet geleneğine de uzak olmayan Nasrudevle, bulunduğu bölgenin konjonktörel gereklerine uyarak zaten gerekli de gördüğü ittifaklık anlayışını Tuğrul Bey'in tabisi olma yolundaki isteğine olumlu yanıt vererek ulaştı. Buradaki tabilik sınırlayıcı bir durum olmayıp daha çok politik bir gereklilik zemininde neşet etmiştir. Yıllardır Bizans ve havalisine mukabil cihat yapan bu Sünni hanedan bu bağlamda bir süredir yöneldiği kültürel ve medeniyet geliştirme yolundaki çalışmalarına devam ederken yanında yükselen bir güç olan ve zihinsel olarak da kendine yakın görülen Selçuklularla ortak politikada bu anlamda birleşmiştir.

Selçuklular ise dinamik güçlerinin doruğunda olup fetih yönlerinin kapısında bulunan bu ilginç hanedanlığı, Bizans ile aralarında bir geçiş bölgesi olarak görmekte dolayısıyla Anadolu'ya yapacakları fetihlerde de bu hanedanlığın bölgedeki tecrübelerinden faydalanmayı gerekli görüyorlardı.

Bu cümleden olarak Mervanî Hanedanlığı'nın bölgedeki misyonu ve tecrübesi ile Selçuklu dinamik gücünün -aradaki münferit olayları saymazsak- birleşmesi ile Bizans daha amansız bir rakip kazanmış olduğunu biliyordu. İşte bu bağlamda Bizans, politikalarında da bir dönüşüm yaşamış ve bir zamanlar mücadele ettiği Mervanî emirlerinin güçlü Selçuklu devleti nezdindeki itibarlarından faydalanma yoluna girmişti. Dolayısıyla zaman zaman Selçuklularla yaşadıkları sorunlarda Mervanî emirlerinden arabulucu olmalarını istemeleri konularımızda da anlattığımız gibi Bizans'ın o dönemde bölgede geliştirdiği yeni politikalarının da en belirleyici argümanlarından idi.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen Mervanî-Selçuklu yaklaşması esasen Mervanî politikalarında bir kırılma da yaratmış ve Selçukluların bu dönemden itibaren Anadolu'da kalıcı fetihler yapmalarının da en büyük destekçileri olmaları yönünde onları politize etmiştir. Bu durumun en net örneği yukarıda da vurguladığımız gibi 1071 Malazgirt Savaşı'nda yaşanmış ve muhtelif kaynaklarda da sabit olduğu üzere bu dönemde Selçuklulara en büyük destek Mervanîlerden gelmiştir.

Hanedanlığın tüm ömrünün hemen hemen yarısına kadar olan bölümünde emirlik yapan Nasrudevle'nin sistemleştirdiği bu yeni politika kendinden sonra bir süre daha devam etmiştir. Bu siyasetin bir sonucu olarak Selçukluların Anadolu'yu istila devirlerinde gerek askeri destek vermek suretiyle doğrudan ve gerekse dolaylı yollardan Türk-İslam fütuhatının Ortadoğu'da başarılı olmasında dikkate değer katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde başlayan yakınlık ve işbirliği Türkler ve Kürtler arasında hiç bir dönem ara verilmeyen bir dostluk ve birlikteliği de beraberinde getirmiştir.

XI.yüzyılın son çeyreğinde Mervanî tahtına oturan ve son emir olarak hanedanlık politikalarında onarılmaz yaralar açan emir Mansur (1080-1085/472-478) ise özellikle babası Nizameddin (1061-1080/453-472)'nin ardından ülkede bir rahavet başlatmış hele ki yukarıda da bahs ettiğimiz dedesi Nasruddevle'nin elli yıllık saltanatında binbir gaile ile vücuda getirdiği o politikaları ve kazanımları bir bir kaybetme siyasetine düşer olmuştu. Emir Mansur çok garip bir şekilde, yıllardır bölgede çok önemli bir İslami politika gütmüş ve çoğu zaman insanların da sığınak yeri olmuş bu ülkede özellikle Müslüman halkı küstürmeye başlamış ve yüksek mevkilere de tesirinde kaldığı adamların önerisiyle Hıristiyanları atama gayretine girmişti. Bunun üzerine Selçuklu Sultanları açısından, yıllardır siyasi hayatına son vermeyi düşünmedikleri bu hanedanlığın zaten belirmeye başlayan siyasi istikrarsızlığa da bağlı olarak onları kendilerine doğrudan bağlamanın daha iyi olacağı fikri ortaya çıktı. Zaten son emir Mansur'un tutumları yüzünden özellikle Diyarbekir ve Meyyâfarikîn halkının da ondan soğuması neticesinde yaklaşık yüz yıl bölgede hüküm sürmüş olan Mervanî Hanedanlığı, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emriyle 1085 (478) yılında toprakları doğrudan Selçuklulara bağlanarak ortadan kaldırıldı. Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından ülkesinde yine egemenliğini sağlama umuduyla harekete geçen son emir Mansur'a halk gerekli teveccühü asla göstermedi ve bu cümleden olarak Mervanî toprakları bir süre Selçuklu komutanlarının denetiminde kalarak bu dönemde Anadolu'da kurulmaya başlayan Anadolu ya da Türkiye Selçukluları'nın denetimine Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın (1092-1107) eliyle geçti.

Çalışmamızda da vurguladığımız gibi el-Cezire bölgesinin kuzey taraflarında yüz yıl kadar hüküm sürmüş ve çıkışı Kürt kökenli bir aileye dayanan bu Sünni hanedanlık genel olarak Van Gölü'nün Kuzeyi Erciş'ten Musul'a, Ahlat ve Azerbaycan'ın Salmas şehrinden Diyarbekir'e kadar uzanan topraklarda hakimiyet sürmüşlerdir. Mervanoğulları zamanı bölgenin etnik yapısının önemli değişikliğe uğradığı bir dönem olmuştur.

Genel olarak bölgedeki hiç bir emirlik ve hanedanlığa sistem olarak benzemeyen hanedanlık, bu bağlamda geliştirdiği politikalar ile kendine özgü bir yapı oluşturmuştur. Emirlerinin bölgede oluşturduğu istikrar ortamının ülke ekonomisi başta olmak üzere kültürel ve içtimai sahalarda da varlığını hissettirmesi ülkenin devrine göre ciddi olarak kalkınıp gelişmesinin de dinamiklerini oluşturmuştur.

Bölgesel huzur, güven ve istikrarın burada oluştuğunu gören her kesimden insan buraya göç etmiş ve devrin hoşgörüsü merkezi olarak addedilen Meyyâfarikîn ve Diyarbekir gibi şehirlerin kültürel açıdan yükselmesi de söz konusu olmuştur. Yine bu sebeplere bağlı olarak doğup gelişen ilmi ve kültürel faaliyetler bilhassa emirlerin koruyuculuklarını üstlendiği devrin bir çok hatırı sayılır bilgin ve entelektüeli konularımızda da vurguladığımız gibi Mervanî ülkesinde kendilerine şerefli yerler edinmişlerdir.

Ülke olarak önemli ticaret yolları ekseninde bulunan Mervanî topraklarının bir geçiş noktasında olması dolayısıyla da ticaretin gelişmesi ülke ekonomisine oldukça önemli katkılar sunmuş ve bu bağlamda Bizans başta olmak üzere dış ülkelerle de ticaret anlayışı doğal olarak gelişmiştir. Bölgeye gelen yabancı tüccarlar eliyle de dış ülkelere tanıtılan Mervanî siyasi ve ekonomik varlığı önemli bir mevkie yükselmiştir.

Siyasi ve ekonomik faaliyetleriyle bölgede huzur ve güvenin bir asır kadar teminatı olan Mervanilerin Sünni İslam'a da büyük hizmetleri dokunmuş, bir dönem katkıda bulunduğu Selçuklu politikalarıyla bölgenin dini ve kültürel hayatının

gelişimine önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Tarihsel olarak üzerinde çok araştırmanın henüz yapılmadığı böyle bir konuda yapılan az sayıda çalışmaya ek olarak ortaya koyduğumuz bu tez, Mervanî Hanedanlığı'nın kurulduğu bölgede siyasi, iktisadi, sosyal, dini ve kültürel faktörlerin daha iyi analiz edilmesine yönelik bir yorum geliştirmektedir. Bu durum Ortadoğu'nun sosyal, iktisadi, etnik ve kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir yeri bulunan Kürt topluluklarının tarihsel süreç içerisinde büyük devletlerin himayesinde ve kısmen bağımsız olarak önemli siyasi olaylara etki ettiklerini ve dolayısıyla bölgenin tarihsel figürlerden biri olduğunu göstermektedir. Bölgenin bu siyasi tarihi aynı zamanda Türk devletleriyle Kürt siyasi oluşumlarının tarihsel yakınlık ve dostluklarının başlangıç dönemini de göstermektedir. Salahaddin Eyyubi'nin Ortadoğu'da yükselen büyük bir güç olarak Sünni-Şafî mezhebinin gelişimine yaptığı büyük hizmetler yanında Kudüs'ü Haçlılardan temizleyerek ulaştığı büyük şöhretin temelinde araştırmamızı yaptığımız bu dönemde başlayan Selçuklu-Mervani dostluğu ve işbirliğinin önemli etkisi olmalıdır. Bölgenin Türk, Kürt ve Arap topluluklarından büyük bir devlet ortaya çıkaran Eyyubi'nin Kürt ve Türk nüfusunun kaynaşmasında büyük bir rolü vardır.

İşte tarihsel olarak farklı dönem kaynaklarında kendine yer bulan Mervanî Hanedanlığı'nın Türk-İslam tarihinde daha fazla yer edinmesi bölgenin gerek yapı gerek kültür miraslarını tanıyabilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ABÛ'L-FARAC, G., 1987. (Bar Hebraeus) Abû'l-Farac Tarihi, Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara, 350s.
- BİÇER, B., 2014. Kürtler, Çizgi Kitabevi, Konya, 342s.
- BROCKELMANN, C. İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, TTK Yayınevi, Ankara, 511s.
- CAHEN, C., 2000. İslamiyet- Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar, Çev.; Esat Nermi Erendor, Bilgi Yay., İstanbul, 324s.
- ÇELİK S., GÜRTUNA A., 2005. Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 109s.
- ÇEVİK, A., 2002. XI. Ve XIII.yy'lerde Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi, MÜTAE Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 377s.
- ERDOĞAN, Ş., 2014. Mervanî Devleti'nin Dış Siyaseti, Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Acar, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 181s.
- er-RUZRÂVERİ, 2003. Zeyl Tecârubu'l-Umem, 1.Baskı, Darü'l-Kütübü'l İlmiye, Beyrut, GOLDEN, P. 2002. Türk Halkları Tarihine Giriş, Çev: Osman Karatay, Kram Yay., Ankara, 389s.
- HONIGMAN, E., 1970. Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İÜEF Yay.,242s.
- İBNÜ'L-EZRÂK, 1975. Tarihü'l Meyyafarikin ve Amed, Mervani Kürtleri Tarihi, Çev., Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 249s.
- İBNÜ'L-ESİR, 1987.el-Kâmil fi't-Tarih, C.VII, VIII, IX, X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ., 1972. Selçuklu Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 189s.
- KÖYMEN, M.A., 1992. Büyük Selçuklu İmparatorluğu C.III. TTK Yay., Ankara, 532s.
- .....1993. Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK Yay., Ankara, 310s.
- LEWİS, B. 2009. Tarihte Araçlar, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Yayınları, İstanbul, 271s.
- LINDHOLM, C., 2004. İslami Ortadoğu Tarihsel Antropoloji, Çev: Balkı Şafak, İmge Kitabevi, İstanbul, 473s.
- NİKİTİN, B., 1991. Kürtler Soyolojik ve Tarihi İnceleme, Çev.Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, Denge Yay., İstanbul, 568s.
- OSTROGORSKY, G., 2011. Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 582s.
- ÖZER, A., 2010. Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, İstanbul, 826s.
- RİPPER, T., 2012. Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı, Çev. :Bahar Şahin Fırat Avesta Yay., İstanbul, 680s.
- RİPPER, T., 2012. Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı, Çev. :Bahar Şahin Fırat Avesta Yay., İstanbul, 560-681s.

- SEVİM, A., YÜCEL, Y., 1989. Türkiye Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 538s.
- SEVİM, A., 1993. Anadolu'nun Fethi- Selçuklular Dönemi, TTK Yay., Ankara, 266s.
- SİBT İbnü'-Cevzi, 2011. Mir'âtü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular, Çev., Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 298s.
- TUFANTOZ A., 2005. Ortaçağ'da Diyarbakır Mervanoğulları, Aça Yayınları, Ankara, 157s.
- TURAN, O., 2008. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yay., İstanbul, 548s.
- TURAN, Osman, 1993. Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul.
- ÜÇOK, B., 1968. İslam Tarihi Emeviler -Abbasiler, Sevinç Matbaası, Ankara, 223s.
- TOKUŞ, Ö. 2015. "Mervaniler" Kürtler-Tarih, Ed. Prof.Dr. Adnan Demircan-Doç.Dr. Mehmet Akbaş, Nida Yay., İstanbul, ss.177-197.
- ÖZGÜDENLİ, O, G., 2006. Turco-İranica, Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, Kaknüs Yay., İstanbul, 528s.
- VASILIEV, A. A.,1943.Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 540s.
- ZAHÎRUDDÎN EBÛ ŞUCÂ MUHAMMED B. EL-HÜSEYİN ER-RÛZRÂVERÎ, 2001. Zeylü Tecâribü'l-Ümem, Yay.haz. Ebu'l Kâsım İmamî, C.VII, Tahran

MAKALELER

- AZİMLİ, M., 2005. "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler" Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 2, Diyarbakır, ss.19-32.
- BALUKEN, Y. 2008. " Mervanîler Döneminde İlmî Faaliyetler", Uluslararası Silvan Sempozyumu Kitabı, Ed: M. Edip Çağmar, Veysel Gürhan, Ercan Gümüş, Şarkiyat Araştırmaları Derneği, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay.,ss. 304-314.
- BEZER, G. Ö., 2012. " Ukalîler"Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 42, ss. 59-61.
- ÇETİNSAYA, G., 2007. "Ortadoğu ", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 33, ss. 403-407.
- DEMİRCAN, Adnan, 2011. "Müslümanların Fethinden Mervanîlerin Yıkılışına Kadar Meyyâfârikîn", İstem, yıl: 9, Sayı: 17, ss.9-22.
- GÖĞÜNÇ, N.,1994. "Diyarbakır", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 9, ss.464-469.
- GÜNER, Ahmet, 2006. "Nâsiruddevle", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXXII, İstanbul.
- KARAARSLAN, N. Ü., 1997. "Hamdânîler" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 15, ss. 446-447.
- KELEŞ, Bahattin, 2018. "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hakimiyetine Alınması", The Journal of Academic Social Science Studies, No: 70, ss.405-416.
- MERÇİL, E.,1992."Büveyhiler", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 6, ss. 496-500
- MINORSKY, V., 1993. "Meyyâfârikîn", MEB İA, İstanbul cilt: VIII, ss. 198-201.
- SAVRAN, Ahmed, 2004. "Meyyâfârikîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: 29, Ankara.
- SCHLEIFER, J.,1979. "Bekir", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, cilt: 2, ss. 454-

- 468.
- ŞEŞEN, R.,1993. ‘‘Cezire’’, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 7, ss. 509-511.
- TUFANTOZ, A., 2004. ‘‘Mervâniler’’, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 29, Ankara, ss.230-232.
- ÜNALAN, Sıddık, 2004. ‘‘Mervan Oğulları Döneminde Diyarbakır’’, I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır.
- YAZICI, T. 1994. ‘‘Deylem’’, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 9, ss. 263-265.
- YİNANÇ, M.Halil, 1993. ‘‘Diyarbakır’’, MEB İslam Ansiklopedisi, Cilt: III, İstanbul.
- YILDIZ, H.D., 1888. ‘‘Abbasiler’’, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, cilt: 1, ss. 31-48.
- ZETTERSKTEEN, K.V., 1979. ‘‘Büveyhiler’’, MEB Yay., İslam Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, ss.843-845
- ZETTERSKTEEN, K.V., 1979. ‘‘Mervanîler’’, MEB Yay., İslam Ansiklopedisi, C.II, İstanbul, ss.780-781.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Übeydullah ÖRETMEN
Doğum Yeri ve Tarihi : Bitlis / Hizan. 01.07.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans : Tarih A.B.D
Öğrenimi
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : Farsça
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar : Farsça Mütercimlik
Projeler : AB Projesi ASAM/SGDD
Çalıştığı Kurumlar : ASAM.SGDD Tercümanlık

İletişim

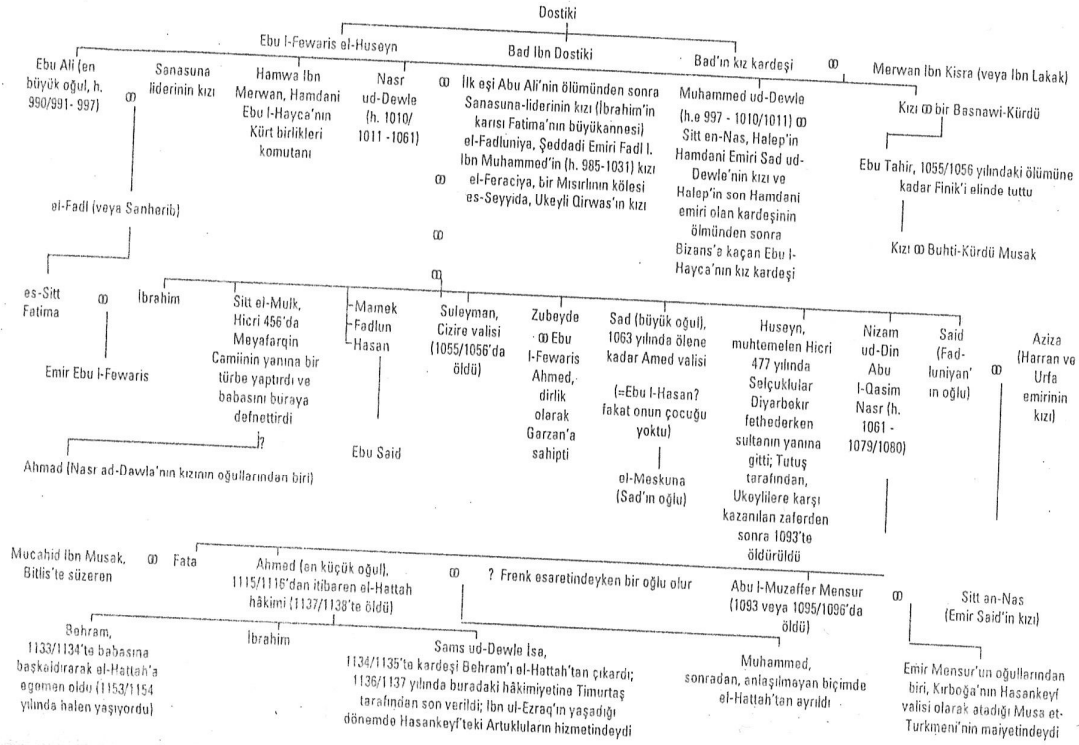
E-Posta Adresi : heredot_13_@hotmail.com
Tel. : 507 161 38 83
Tarih : 23.11.2018

EKLER

Diyarbakır Darkapı Mervani Camii

Merwanilerin Soyağacı

Harita 5

	Ağırlıklı olarak Arapların yaşadığı bölgeler
	Ağırlıklı olarak Kürtlerin yaşadığı bölgeler
	Ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşadığı bölgeler
	Ağırlıklı olarak Aramilerin (Yakubiler) yaşadığı bölgeler
	Yüksek Yunanlı nüfus oranı
	Halk topluluklarının mensup olduğu boylar

Buğdi

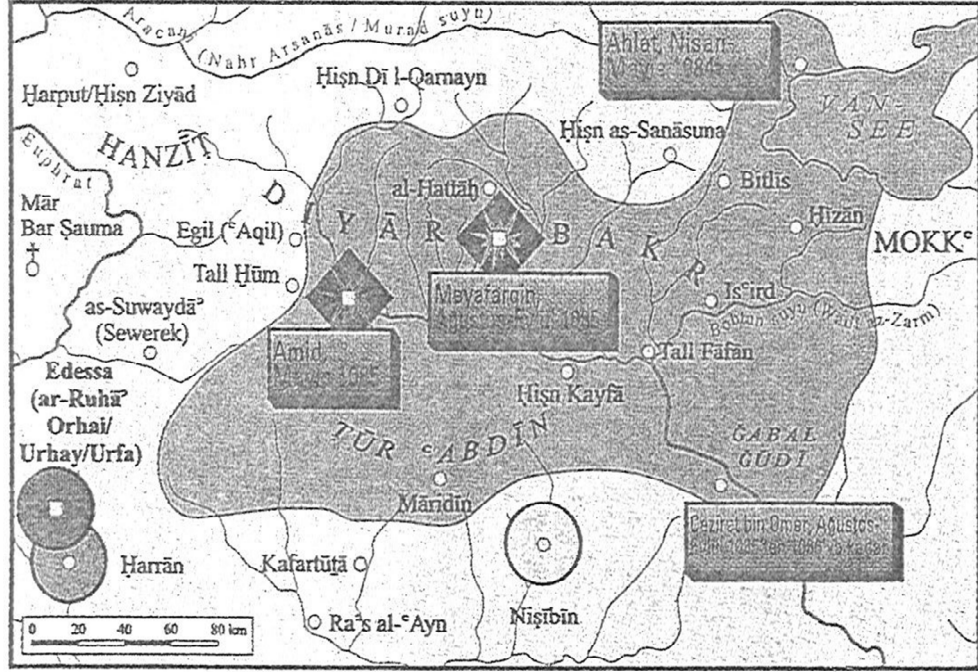
Harita 6

	Bakır
	Demir cevheri
	Kurşun
	Tuz
	Natron
	Magnezyum
	Boraks
	Arsenik
	Katran
	Bitumin
	Cam
	Pamuk
	Buğday
	Arpa

	Susam
	Gülsuyu
	Su değirmeni
	Balıkçılık
	Bıldırcın, dağ tavuğu
	İpek dokuma
	Pamuk dokuma
	Yün dokuma
	Keçi kılından kumaşlar
	Halı/kilim
	Kumaş boyama
	Bağcılık
	Bal
	Kestane
	Fındık
	Ceviz
	Badem
	Peynir
	Şarap
	Ahşap
	Ağaç katranı
	Mera
	Kuzu, keçi, binek hayvanı

Kartographie: Ripper 2000

3. Merwani Emirlerinin Hâkimiyeti Alanları (990/991 ile 1085-1086 arası)

4. 1086 sonrası Merwanilerin Hâkimiyeti Alanları

